

GÜNSEL

İçindekiler:

Qırımtatar edebiy tiliniñ imlâ qaideleri toplamaı	2
Qırımtatar tili öğrenüvinde edebiyatnıñ rolü ve kücü	17
Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha	19
Meftuha-i edebiyye yaqı Qırımde İslâm qalemiyle yazılmaşlara bir nazar	29
Adem ve Havva qıssası	31
Server Turupçı	34
<i>Oylanma</i>	34
<i>Çoğar Köyü</i>	35
<i>Qartlar</i>	35
<i>Köñül</i>	36
<i>Küz Oyları</i>	37
Osman Zekiy	
<i>Bir genciñ ağızından</i>	39
Qırımtatar Edebiyatında I Cihan Cenki mevzulı eserler	40
Abdülhakim (Ablâkim) Hilmiy	
<i>Çubarım, Balam</i>	40
Abdurrahman Qadri-zade	
<i>Doğtur Rıza Tevfik Beke Nazire</i>	41
Mehmet Nüzhet	
<i>Yeter Artıq!</i>	42
Şevqi Bektöre	
<i>Qanlı İnsan</i>	42
Cemil Kermençikli	
<i>Cenk Meydanı</i>	42
Yağub Şakir Ali	
<i>Qavğa Sahnası</i>	43
Hamdi Giraybay	
<i>Hicret</i>	45
Folklörimizniñ incileri	48
Qırımtatarca'nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı	51

Eki aylıq edebiy-ilmiy-içtimaiy dergi

Sentâbr-Oktâbr 1999

Sahibi: Lütfi Osman

Yazı Heyeti: İsmail Kerim, Kemal Qoñurat, Nariman Abdülvahap

Ressamlar: Alim Hüseyinov ve Zarema Trasinova

Asıl nushasını hazırlağan: Lenor Osmanov

Dergi Qırımtatar Milli Meclisiniñ matbaasında basıldı.

Tel/fax: (06554) 47491, 47501, 42572

E-mail: rcf@crimea.com

Dergi T.C. "Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri" Genel Başkanı muhterem

Dr. Ahmed İhsan Kırımlı tarafından kösterilgen maliye yardımı ile neşir etile.

Aziz Hocamızğa samimiy teşekkürlerimizni bildiremez.

QIRIMTATAR EDEBİY TİLİNİN İMLÂ QAİDELERİ TOPLAMI

Qırımtatar Edebiy Tili Elifbeleri Tarihçesi

Türkiy halqlar kendi yazı tilleri için V asırda özel runik elifbe oluştırgan, VIII asırdan soñ ise Uyğur ve Arab elifbelerinden yararlıana kelgendirler. Qırım lehçesinde Arab harflerinen yazılğan ilk edebiy eserler XIII asır başlarında peyda oldular. Arab yazısı genelliknen türkiy ve özellignen Qırımtatar tiliniñ fonetik hususiyetlerini keregince doğru yañsıtabilmez edi. Bu yazı 1884-1913 yıllar arası İsmail Gaspıralı tarafından, 1924 yılda da Sovetler devrinde islâh etilgen, amma bu uygulamalar beklenilgen neticelerini bermegen ediler.

Asrımıznıñ yigirminci yılları başlarında Sovetler Birligi ve Türkiye Cumhuriyetinde türkiy tillerni latin elifbesine keçirüv meselesi köterildi. Munaqaşalar 1. Türkiyatçılar qurultayınıñ (Baku, 1926) latin elifbesine keçmek qararı ile soñlandı.

Qırım ASSR’de Qırımtatar tiliniñ latin elifbesine keçüvi meselesi 1927. yılınıñ 10-13 sentâbrinde çalışqan 1. Bütüncırım İlimiy Konferensyasınıñ kün tertibine qoyulğan, 2. Bütüncırım ilmiy-implâ Konferensyası (agustos 1929) ise latin elifbesini qabul ve tasdiq etken edi. Bu elifbede sozuqlar için 8 ve tutuqlar için 24 harf olmaq üzere toptan 32 harf bar edi.

1938 yılı RSFSR Narkompros’ınıñ 22 iyün № 989 fermanı ile Sovetler Birligindeki türkiy tillerniñ hepsi Rus-Kiril elifbesine keçirildi, Qırım’da ”Yeñi Dünya” gazetesi 1938, 5 agustos tarihinden Rus-Kiril elifbesi ile çıqmağa başladı.

1992 yıl 17-20 iyül araları Qırımtatar Milliy Meclisi teşebbüsü ile Aqmescitte çalışqan “Qırımtatar tili – latin yazısına keçüv problemleri” adlı milletlerarası konferensya Qırımtatar yazısını yañıdan latin elibesine keçirmek qararını qabul etti. Konferensya tarafından seçilgen elifbe komissyasınıñ teklifi esasında II. Qurultayda aşığıda ketirilgen elifbe tasdiqlandı. Qırım Özerk Cumhuriyeti Yuqarı Radasınıñ № 1139-1, 9 aprel 1997 tarihli qararı da bu elifbeni tasdiq etti.

Elifbe

§1. Qırımtatar elifbesi sozuq davuşlar için 8 ve tutuq davuşlar için 23 harf bulundırmaq ile 31 harften oluşır. Harflerniñ bileşimi (terkibi), sırakeliş ve adlanışları aşığıdaqı kibidir.

Aa	a	Ğ ğ	ğ a	Nn	en	Şş	eş
Bb	be	Hh	haş	Ññ	eñ	Tt	te
Cc	ce	ı	ı	Oo	o	Uu	u
Çç	çe	İi	i	Öö	ö	Üü	ü
Dd	de	Jj	je	Pp	pe	Vv	ve
Ee	e	Kk	ke	Qq	qa	Yy	yot
Ff	ef	Ll	el	Rr	er	Zz	zet
Gg	ge	Mm	em	Ss	es		

§ 2. Qırımtatarca'nın Kiril ve yañı latin elifbeleri harfleri arasında qarşılıqlar şöyledir:

Аа	Aa, â	КЪКЪ	Qq	Цц	ts, s, ç
Бб	Bb	Лл	Ц	Чч	Çç
Вв	Vv	Мм	Mm	Дждж	Cc
Гг	Gg	Нн	Nn	Шш	Şş
ГЪГЪ	Ğğ	НЪНЪ	Ññ	Щщ	Şç
Дд	Dd	Оо	Oo, Öö	Ъ	–
Ее	ye	Пп	Pp	Ыы	ı
Ёё	yo,yö	Рр	Rr	Ь	–
Жж	Jj	Сс	Ss	Ээ	Ee
Зз	Zz	Тт	Tt	Юю	yu, yü
Ии	İi	Уу	Uu, Üü	Яя	ya, â
Йй	Yy	Фф	Ff		
Кк	Kk	Хх	Hh		

İmlânın esas prinsipleri.

§ 3. Qırımtatar edebiy tiliniñ imlâsı, yani sözlerni doğru yazuvnıñ tertipke ketirilgen qaideleri şu prinsiplerge tayanır:

- fonetik prinsip: sözler nasıl telâffuz etilseler öyle de yazılırlar. Bu prinsipniñ qullanılışı sayıca pek çoq olğan sözlerniñ soñundaki etimolojik *b, g, ğ* davuşları yerine (*kitab, töşeg, qulağ*) sağır çiftleri *p, k, q* yazılıvında körünir (*kitap, töşek, qulaq*).
- morfolojik-fonemik prinsip - her bir morfem, ayılışı deñişken hallarda da bir çeşit yazılır: *barğan-lar* (ayılışı *barğan-nar*), *yurt-daş* (ayılışı *yurt-taş*), Murat-ov (ayılışı *Murat-of*), *boğ-ça* (ayılışı *boh-ça*).
- bazı hallarda semantik-etimolojik (*siyrek* yerine *seyrek*, *silekey* yerine *sölekey*) ve başqa prinsipler qullanılır.

Fonemler terkibi.

§ 4. Qırımtatar tilinde fonemler, başqa tillerde de olğanı kibi *sozuqlar* ve *tutuqlar* diye eki büyük gruppaga ayrılırlar. Buña köre de elifbe harflerine *sozuq harfler* ve *tutuq harfler* denilir.

Sozuqlar.

§ 5. Qırımtatar tilinde 8 dane **qısqa** sozuq davuşlar bar olup, meydanğa kelüvlerinde iştirak etici nutuq organlarınıñ ayrı davuş telâffuzı zamanındaki durumlarına köre olar aşğıdaki üç gruppaga ayrılırlar.

1. **Aldsıra ve artsıra sozuqlar**

- a) artsıra (qalın) sozuqlar: *a, ı, o, u*
- b) aldsıra (ince) sozuqlar: *e, i, ö, ü*

2. **Tüz ve yuvarlaq sozuqlar**

- a) түz sozuqlar: *a, e, ı, i*
- b) yuvarlaq sozuqlar: *o, ö, u, ü*

3. **Keñiş ve tar sozuqlar**

- a) keñiş sozuqlar: *a, e, o, ö*
- b) tar sozuqlar: *ı, i, u, ü*

Sozuqlarnıñ fonetik özellikleri ve imlâları

§ 6. Sozuqlar hava aqımınıñ boğazdan ve ağız boşluğundan, çeñeler açığı olğan halda hiç bir engelsiz çıqmasından hasıl olurlar. Ayrı sozuqlarnıñ imlâsı:

- 1) *a* – artsıra, qalın, түz, keñiş sozuqtır, âdeta kısqa telâffuz etilir. Uzuncaraq telâffuzı Arabçadan alınma bazı sözlerde (*bâriz, âşiq, âdet* kibi) rast kelir ve bu uzunluq yazıda *â* şeklinde harf töpesine “**tüzeltme işareti**” ketirmek ile kösterilir. Tüzeltme işaretiniñ *g, k, l* tutuqlarından soñ kelgen *â* töpesine ketirilmesi (*gâvur, kâr, lâkin* kibi) hem sozuq, hem tutuqnıñ yımşaq telâffuz

etilmelerine işarettir. Arabçadan alınma *saat, musaade, mudafaa* kibi sözlerde tekrarlı telâffuz edilir.

- 2) e – aldsıra, ince, tüz, keñiş sozuqtır, söznüñ başı, ortası ve soñunda rast kelir. Arabçadan alınma *teessüf, teessürat* kibi sözlerde tekrarlı telâffuz edilir.
- 3) ı – artsıra, qalın, tüz, tar sozuqtır , açıq hece oluştırıırken (*Qı-rım, tı-raş* kibi) eşitilmez derecede qısqa telâffuz edilir. Söz kökleri ve yalğamalar terki binde bulunır.
- 4) i – aldsıra, ince, tüz, tar sozuqtır, açıq hece oluştırıırken (*ti-lim, yi-git* kibi) eşitilmez derecede qısqa telâffuz edilir. Söz başında kelgende (*iş, iri, inad* kibi) uzuncaraq telâffuz edilir, amma bu uzunluq fonemik olmağanı için yazıda farklı kösterilmez. Söz kökleri ve yalğamalar terki binde bulunır. Arabça nispiy sıfatların soñunda kelgen uzuni eski latince ve Kiril elifbelerimiz gelenekleri uyarınca –iy şeklinde yazılır (*aliy, siyasiy, samimiy, Remziy* kibi).
- 5) o – artsıra, qalın, yuvarlaq, keñiş sozuqtır. Kökel morfemlerniñ ikinci ve üçüncü hecelerinde (*qoqoroz, lololo* kibi) pek seyrek bulunır, yalğama morfemler terki binde bulunmaz .
- 6) ö – aldsıra, ince, yuvarlaq, keñiş sozuqtır. Kökel morfemlerniñ birinci hecesinde bulunır, yalğama morfemler terki binde bulunmaz.
- 7) u – qalın, artsıra, yuvarlaq, tar sozuqtır. Tüzeltme işaretinen *mevlûd, alûde, salût* kibi yazılışlarda *û* özünden öñde kelgen *l'*niñ yımsaqlığına işaret eter.
- 8) ü – aldsıra, ince, yuvarlaq, tar sozuqtır. İkinci, açıq hecede kelgende *i* kibi telâffuz edilir, amma dudaq çekimi qaidesi uyarınca *ü* yazılır (*dünkü, türlü*).

Tutuqlar

§ 7. Qırımtatar yazı tilinde 23 tutuq fonem bardır:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, ñ, p, q, r, s, ş, t, v, y, z.

Tutuqlar ya şuvultı, yaki şuvultı ve ses yardımınen hasil olurlar ki, bazı hallarda şuvultı sestem, bazan da ses şuvultıdan üstün kelir.

§ 8. Tutuqlar, hasil oluşlarında şuvultı ve sesniñ iştiraki, nutuq organlarınıñ durumlarına köre çeşit gruppalarğa ayrılırlar. İmlâ baqımından tutuqlarınıñ ses yolundan çıkışlarındaki özelliklerine köreyañravuq ve sağır tutuqlar diye gruppalanmaları önem taşır, şöyle ki:

1. Ses telleriniñ titreşimli durumunda hasil olğan **yañravuq** tutuqlar: *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, ñ, r, v, y, z.*
2. Ses telleriniñ titreşimsiz durumunda hasil olğan **sağır** tutuqlar: *ç, f, h, k, p, q, s, ş, t.*

§ 9. Yañravuq ve sağır tutuqlarınıñ 14 danesi öz araları birbirini qarşılıyıcı 7 çift oluştırırlar, şöyleki:

b~p, c~ç, d~t, g~k, ğ~q, v~f, s~z.

Tutuqlarınıñ 9 danesi çiftsizdirler:

h, j, l, m, n, ñ, r, ş, y.

§ 10. Qırımtatarca sözlerde her bir tutuq, egizleşken olmasa (*qattı, accı* kibi) tek bir harfnen yazılır. Avrupa tillerinden alınma olup, asıl tildeki imlâsını deñiştirmegen *know-how, show, Thatcher* kibi bazı sözlerde eki (ve üç) harfniñ bir tutuq davuş kibi; *fax, xerox* kibi keñiş kütlege tanış sözlerde ise bir tutuq harfniñ eki tutuq davuş kibi oqulması bu qaidege hilâf sayılmaz.

§ 11. *h* – ğırtlaqsal sağır tutuqtır, Türkiyce olmağan sözler terki binde rastlanır. Söz başında eyice, söz soñunda (*Allah, günah*) ve öcek qapayıcı (*sah-na, qah-ve*) olaraq kelgende hafifçerek eşitilir. Qırımtatarca'da bu davuşni tüşürüp söylemek madayca, yerinde söylemek ise oqumışça, “kitabiy” söyleyişni köstergiçi olakelgendir. Ad ve soy adları terki binde bu harfni yazmamaq mümkün degil (*Hüseynov, Hayder, Abdullah*), çünkü bu adlar belli-başlı Arab sözlerinden yapıldırlar, amma laqırdıda tüşürmek (*Üseyinov, Ayder, Abdulla*) yañlış sayılmaz.

Bazı terminlerniñ ifadeleri.

§ 12. Grammatik terminolojimiz az işlengen ve yetersiz olğanı için bir qaç yañı yaki azcaraq tanış olğan terminlerni kullandıq, işte olardan başlıcalarınıñ ifadeleri.

öcek – Arabça *heca* ve *hece* denilgen, halq tilinde de bazan *buvun* ve *öcek* denilgen söznüñ edebiy til leksikasına alınmağa layıq biri.

ek – köken ve negizlerge birikip yañı söz ve söz biçimleri yapıcı (türetici) affikstir, *yalgama* sözü ile aynı manadadır.

köken – söznüñ, ek ve yalğamaları ayırıp alınğan soñ qalğan ve belli mana taşığan eñ ufaq parçası. Buña bugünkü gramer kitaplarımızda *tamur* denilmektedir ki, ekisi sinonimdirler.

negiz – tilimizde kullanılakelgen belli-başlı sözdür. Kökenden farqı şundadır ki, negiz terkinde canlı (*iş-çi, köy-deş, bir-lik* kibi) yaqı ölgen (*qız-ıl, güz-el, or-aq, tavş-an* kibi) ekler bulunır ve olardan daha da yeñi sözler yapılır.

eklenti – ek ve yalğamaların toplama adı, yañı *affiks*.

eklenme – ek ve yalğama aluv, yañı *affiksleniv*.

Genel davuş uyumu qanunı.

§ 13. Özel Qırımtatar leksikasına ait söz kökleri, negizler, türeme sözler ve söz şekilleri terkinde bulunğan sozuq ve tutuqlar birbiriniñ yanında kelişigüzel tarzda degil de “*genel davuş uyumu*” (latince *sinharmonizm*) denilgen fonetik oluntu uyarınca yer alırlar. Sinharmonizm aşığıdaki üç qaideden oluşır.

§ 14. Tañlay çekimi (sozuqların qalınlıq ve incelikte uyumu) qaidesi.

Bir söznüñ birinci hecesinde qalın sozuqlardan (*a, ı, o, u*) biri buluna ise, soñraki hece sozuğı da qalın (*bal-dız, bo-ya, bo-ya-lı*); ince bir sozuq (*e, i, ö, ü*) buluna ise soñraki hece sozuğı da ince (*e-ñiş-te, tö-ge-rek*) olmalıdır. Özel Qırımtatarca sözler arasında bu qaidege uymağan *hangi, şişman, qatmer, inanç* kibi negiz ve *açıqköz, yüzbaşı, köktaş* ... kibi bileşik sözler de bar. Yabancı tillerden alınma birtaqım sözler de (*inad, metod, meydan, teatro* kibi) tañlay çekimi qaidesine tabiy tüşmezler.

§ 15. Dudaq çekimi (qomşu hecelerdeki sozuqların tüzlük ve yuvarlaqlıqta uyumu) qaidesi.

Bir söznüñ birinci hecesindeki sozuq tüz (*a, ı, e, i*) yaqı yuvarlaq (*o, ö, u, ü*) ise, ikinci hecenin sozuğı da tüz veya yuvarlaq olmalı (*qa-rı, de-li, qu-rum, kö-mür, tü-tün* ... kibi). Negiz sözlerge tiyişli olaraq bu qaide deklarativ bir karakter taşır, çünkü oña tabiy tüşmegen sözler pek çoqtur (*or-man, qur-ban, kö-pek, kü-mes* kibi). Tüzenli bir tarzda dudaq çekimi qaidesi bir öcekli yuvarlaq sozuqlı negizlernin (§ 18) eklenti aluvları esnasında kütülr. Üçüncü öcek bu qaidege tabiy tutulmaz.

Bu qaidege tilimizde yer alğan yabancı sözler de uymazlar.

§ 16. Boğaz çekimi – (tutuqların öcek çatlarında birbirine yañravuqlıq ~ sağırılıqta uyumu) qaidesi:

- Birinci öcek tutuq ile bitken, yañı qapalı öcek olup ta, qapayıcı tutuq yañravuq yaqı sağır ise, soñraki öcekni başlayıcı tutuq ta oña uyğun olaraq yañravuq (*ac-cı, kev-gir*) yaqı sağır (*qaş-qır, eç-ki*) olmalıdır.

Sonor tutuqlar, yañı *m, n, ñ, l, r* hem yañravuq, hem sağır tutuqların yan-yanaşa kelebileler (*ol-ta, an-ter, qar-pız* kibi).

Boğaz çekimi qaidesi tüzenli bir tarzda yalğama aluv esnasında kütülr (§ 45, 3B).

Arabça – Farsça’dan alınmaların çoğunlığı bu qaidege tabi tüşürilir: *ıs-pat* (Arab tilinde isbat), *tet-qıq* (tedqiq), amma istisnalar da bardır: *taş-dıq, meş-ğul, tat-biq*.

Avrupa tillerinden alınmalar bu qaidege tabiy tüşmezler.

Kökenler ve negizler imlâsı.

§ 17. Qırımtatar tilinde köken morfemler ifade ettikleri manalarına köre üç gruppğa ayrılırlar – isim-kökenler, fiil-kökenler ve yardımcı söz-kökenler. İsim-köken ve fiil-kökenlernin söz yapuv ve söz deñiştiriv esnasında aldıkları yalğamalar, bir qaç istisna tışında, başqa başqadır. Yardımcı söz-kökenler normal gramerde (grammatikada) yalğama almazlar.

Kökenlernin sayıca eñ çoq faizi (%76) TST (tutuq-sozuq-tutuq) struktürlidir (*bal, tez, yıl, tik-, tuz, süt* ... kibi), 4-5 davuştan oluşqan TSTS (*yüce, quru-*), STST (*alma, añla-*), TSTST (*qabaq, qaşın-*), TSTTS (*turna, titre-*) struktürlü oluşmalar ise tarihiy baqımdan negizlerdir.

§ 18. Dudaq çekimine tabiy tutulğan bir öcekli yuvarlaq sozuqlı kökenlernin tam sıralaması.

TS, ST (*qalın*): bu, şu, o, on, oñ, oq, or, ot, oy, uc, un, us, ut, uz \ ol-, oñ-, op-, or-, oy-, oz-, uç-, um-, uq-, ur-, ut-, uv-, uy-; (*ince*): öç, öğ, öñ, ör, öt, öz, üç, ün, üy \ öv-, öl-, ön-, öp-, ör-, ös-, öt-, ür-, üy-, üz-

TST (*qalın*): bol, bom, boq, bor, boy, boz, çoq, çor, çot, fol, fon, fos, foy, kod, loş, mor, mot, not, pot, poz, qoç, qom, qol, qoq, qor, qoş, qoy, qoz, rom, sol, som, soñ, soy, şok, şoh, şor, ton, top, tor, tos, toy, toz, hor, hoş, yol, yoq, yoz, zon, zor, buğ, buñ, but, çul, çum, çur, fut, mum, mut, nur, put, pud, puf, pus, qul, qum, quş, qut, quv, quy, quz, ruh, Rus, suç, suq, zon, suv, tuğ, tul, tum, tun, tuş, tuz, yuq, yut, \ boğ-, boz-, coş-, coy-, çom-, doğ-, qon-, qop-, qoq-, qoş-, qoy-, qoz-, sol-, soq-, sor-, soy-, soz-, tol-, toñ-, tos-, toy-, toz-, yon-, yor-, bul-, bur-, buş-, duy- quç-, qur-, yut-, yuv-

(*ince*): çöl, çöp, çör, göl, gön, köç, kök, köp, kör, köt, köy, köz, lök, möñ, röl, sök, söl, söz, töl, tör, tös, tös, yön, bür, çüy, dün, gül, gür, küç, kül, küf, kün, küp, küs, küt, küz, sür, süs, süt, tük, tül, tüm, tün, tüş, tüy, tüz, yük, yün, yüz \ böl-, bös-, çök-, döğ-, dön-, köç-, köm-, kön-, köp-, kör-, söğ-, sök-, sön-, tök-, töz-, bük-, bür-, büz-, kül-, küs-, küt-, küy-, sün-, sür-, süs-, süy-, süz-, şüy-, tür-, tüş-, tüt-, tüy-, tüz-, yür-, yüz-

STT: örs, üst, ört \ ört-

TSTT: (*qalın*): furt, forç, lord, mort, pont, port, qurt, qonç, qunt, qurç, qors, sort, şort, tunç, turp, yurt, yont, hort, zond, borc \ çort-, coy-, qorq-, yort-

(*ince*): bürk, cönk, dört, gürz, kürk, künk, kürt, Kürd, körk, künd, Türk \ börs-, bört-, bürk-, sürt-, sürç-, tünt-, türt-

Tam mevcudî ketirilgen bu kökenler dört variantlı eklentilerin (§ 45) birini almaqları kerekende yuvarlaq çeşitlerinden qalın \ ince birini alırlar.

§ 19. Qırımtatarca sözlerniñ soñunda fonetik prinsip uyarınca *b* tutuğı yazılmaz. Arabça-Farsça'dan alınmalarınıñ soñunda *b* tutuğı bar ise, telâffuzğa köre o sağır *p* ile yazılır: *kitab* > *kitap*, *curab* > *çorap*. Bu soy sözlerge sozuq ile başlanğan eklenti biriktirilgende *p* aslına qayıp *b* olur: *kitab* > *kitabı*, *çorap* > *çorabı*.

Batı tillerinden alınmalarda *b* yerine *p* yazılmaz: *mikrob* (*mikrop* degil), *klub* (*klup* degil).

Bir öcekli (*sap*, *ip*, *çöp*, *tüp* ... kibi) sözlerde *p* tutuğı eklenti alğanda *b* olmaz: *sap* > *sapı*, *ip* > *ipi*.

§ 20. Amma, yazı tili gelenekleri uyarınca bazı Doğu alınmaları soñunda *b* tutuğı (*Arab*, *tıb*, *Rab* kibi) bulunabile.

§ 21. Soñunda *q* ve *k* bulunğan eki ve çoq öcekli sözlerge sozuq ile başlanğan eklenti biriktirilgende *q* > *ğ* ve *k* > *g* dönüşimi olur: *qayıq* > *qayığı*, *terek* > *teregi*. Bu qaideden istisnalar da bar: *tatbiq* > *tatbiqi*.

Buña qarşılıq bir öcekli sözlerde *q* > *ğ* ve *k* > *g* dönüşimi olmaz: *qırq* > *qırqı*, *yük* > *yükü*.

§ 22. Soñunda *c* bulunğan Arabça-Farsça sözlere Türkiye Türkçesinden farklı olaraq *ç* ile yazılmazlar: *tac* (*taç* degil), *turunc* (*turunç* degil).

§ 23. Soñunda *d* tutuğı bulunğan Arabça-Farsça sözlere (*maqsad*, *murad*, *aded* ... kibi) *d* yerine *t* yazılır: *maqsat*, *murat*, *Aqmescit*. Bu çeşit sözlerniñ çoqları sozuq ile başlanğan eklenti alğanlarında yañıdan *t* > *d* dönüşimi körülir (*maqsadı*, *muradı*...).

Batı alınmalarında da *d* > *t* dönüşimi yapılmaz: *etüd*, *metod*, *katod*.

§ 24. İkinci öcek sozuğı tar (*t*, *i*, *u*, *ü*) olğan bazı Qırımtatarca sözlere iyelik yalğaması alğanda urğunüñ üçüncü öcekke avuşması sebebinden ikinci sozuq hafifleşip tüşüp qalır: *ağız* > *ağzı* (*ağızı* degil), *burun* > *burnu*.

§ 25. Eki tutuq ile bitken bazı Arabça-Farsça sözlere soñki tutuqlar arasına bir tar sozuq (*t*, *i*, *u*, *ü*) soqma ile denişik yazılırlar: *umr* > *ömür*, *vaqt* > *vaqıt*, *fikr* > *fikir*, *vaqf* > *vaqıf*.

Böylece deñistirilgen alınmalar iyelik yalğamaları biriktirgende arağa soqulğan (epentetik) sozuq tüşüp qalır: *vaqıt* > *vaqı* (*vaqı* degil), *fikir* > *fikri*, *vaqıf* > *vaqfi*.

§ 26. Soñunda *q* ve *k* tutuqları bulunğan sözlere küçültme eki (*çıq-*, *çik-* \ *-çuq*, *-çük*) biriktirilgende *q* ve *k* tüşerler *tomalaq* > *tomalaçiq*; *köbelek* > *köbeleçik*.

§ 27. Bileşik isimlerniñ soñki bileşeni (*anayurt*, *aqsoy*, *gecequş* kibi) ve alınma sözlerniñ soñki hece sozuğı (*institut*, *katod*) yuvarlaq ise, o dudaq çekimi qaidesine tabiy tüşer: *aqsoy-lu*, *gecequs-u-nı*, *anayurt-u-mız*, *institutu*, *katodu*.

§ 28. Farsça'dan alınma sözlere soñundaki *nk* birikmesi sozuqnen başlanğan eklenti arttırğanda *nk* > *ng* dönüşimi olmaz: *renk* > *renki*, *bank* > *bankı*, *Firenk* > *Firenki*.

§ 29. Alınma sözler içinde egiz tutuqlar aslında olğanı kibi yazılırlar: *evvel, kollektiv, diqqat, attaçe* kibi.

§ 30. Soñunda egiz tutuqlar bulunğan alınmalarınñ (*metall, hür, kompromiss, zann*) bir tutuğu tüşürilir (*metal, hür, kompromis, zan* kibi).

Avrupa ve Rus tillerinden alınmalar imlâsı.

§ 31. Batı halqları tillerinden alınma sözler soñunda kelgen *v* söylevde *f* kibi eşitse de aslında olğanı kibi yazılır: *aktiv (aktif degil), Radlov, kollektiv*.

Bu qaideden bazı istisnalar olabile: *Kafkaz (Kavkaz degil), Smirnoff* (raqı markası).

§ 32. Terkinde *h* bulunğan Avrupaiy sözler Rusçasına *g* ile degil, Avrupaca *h* ile yazılır ve aytilirlar: *hümanizm (gumanizm degil), hipofiz, heliograf, hidroliz*.

§ 33. Avrupa tillerinden alınmalar terkinde rast kelgen *ao, ea, ee, eo, ei, io, oa, oe, oi, ua, ue, ia* kibi sozuqlar aqışımı aslında olğanı kibi alınirlar: *aorta, realite, nükleer, video, panteist, koala, poetik, aviapoçta*. Bazı hallarda *ui > vi, eu > ev, au > av, uo > vo, ie > iye, ai > ay* kibi qolaylaştırmalar da olabile. Bular için tüzgün bir qaide ketirmek küç olğanı sebepli yazılışı “İmlâ Qılavuzı” ndan baqılır: *automobil > avtomobil, quote > kvota. Tailand > Tayland ...*

§ 34. Rusça *ı* ile yazılakelgen sözlerniñ imlâsı için qapsayıcı qaide ketirilemez. Genelliknen, eger Rusçada *ı* taşığan söz:

- avrupaiy – latince ise, çoğu hallarda *ı* > *s* dönüşimi olur: *цирк > sirkus, циничный > siniksel, целлулоид > selluloid*.
- Rusça soy adları terkindeki *ı* > *ts* şeklinde yazılır: *Ельцин > Yeltsin, Циолковский > Tsiolkovskiy*.
- başqa hallarda çeşitli transliterasyon etilirler: *цинк > cinko; царь > car; цемент > sement, cimento; цезарь > casar, qayser*.

§ 35. Rusçada – **тет** yalğaması taşığan bazı Avrupaiy sözler “Terciman” gelenekleri uyarınca soñki *t* ni bazan soyabileler: *университет > universite; комитет > komite; авторитет > avtorite ...* kibi.

§ 36. Latince-Fransızca – *que* yerine Rusça – *ka* yalğaması ketirilip türetilgen, genelliknen fen adları olğan sözlerdeki Rusça – *a* yerine Tatarca – *e* ketirilir: *физика > fizike, математика > matematike, ботаника > botanike, электроника > elektronike, органика > organike ...* kibi.

§ 37. Rusçada soñlarında – *ия* ekleri taşığan latinizm ve gresizmlerniñ imlâsı şöyledir.

- *бия > - bya: амфибыя, ксенophobia, гидрофобыя, Бессарабыя*.
- *вия > - vya: Югославыя, Оливья, Мордовья, Монровья*.
- *гия > - ji: филологи, психологи, педагоги, историологи, биологи*.
- *дия > - dya: комедья, трагедья, энциклопедья, пародья*.
- *зия > - zya: фузыя, Асыя, буржуазья, фантазья, Абхазья*.
- *кия > - kiya: автarkiya, Словакия, Секия*.
- *лия > - lya: аномалия, физалия, Австралия, гемофилия*.
- *мия > - mi: исеми, пареми, экономии, автонومی, полигами*.
- *ния > - nya: компания, неврastenya, манья*.
- *пия > - pi: терапи, орфоэпи, утопи, рупи*.
- *рия > - rya, - riya: историya, маларья, лабораторья, акваторья*.
- *сия > - sya, - syon: комисья, аггресья, версия, дисперсион*.
- *тия > - tiya: партиya, хartiya, демократиya, эпизотиya*.
- *фия > - fya: география, гидрография, дистрофия, порнография*.
- *хия > çeşitli: анарши, екzarki, олигарши, Антиохья*.
- *ция > - syon -sya: losyon, transformasyon, informasyon, operasyon, ambisyon, konservasyon, amputasyon, konferensya*.

§ 38. Latin yazısını qullangan halqlarnıñ özel ad ve soyadları şu halqlarnıñ kendi imlâlarınca yazılır: *Bill Clinton, William Shakespeare, Puccini, Rousseau ...* kibi.

Gazetler böyle özel imlâda adlarınñ oquluşını, metinde ilk rast kelgende qavslar içinde bermeliler, şöyleki: “*Jaques Chirac (Jak Şırak) Ukrayna’ga keldi*” şeklinde.

§ 39. Rusça adlar ve soyadlarının tüm sozuq ve tutuqları Qırımtatarca’da olarnı qarşılayıcı sozuq ve tutuqlar arqalı yazılırlar. Bu esnada şu hususlarğa diqqat etilir:

- 1) Rusça Ee harfi *yo* diye oqułǵanda öyle de yazılır: ?оробьев > Vorobyov; Неелова > Neyolova.
- 2) yımşatuv belgisine qulaq asılmaz: ?льга > Olga, Дарья > Darya, Мальцев > Maltsev.
- 3) söz başında ve yımşatuv belgisinden soñ kelgen Ee harfi *ye* şekilde yazılır: ?вений > Yevgeniy, Евсеев > Yevseyev.

§ 40. Arabça’dan keçme sıfatfiiller ald yalǵaması olǵan **ötreli mim**’niñ ötresi (*u,ü*) tañlay çekimine tabiy tutulır, şöyleki: ikinci öcek sozuǵı qalın (*a, ı, o, u*) ise *mu-*, ince (*â, e, i, ö, ü*) ise *mü-* yazılır: *mubarek, mucadele, mudafaa, muhasebet, muracaat ... , mülâyım, mülâhaza, mücize, mühit, müsibet, müteber...*

Eger **ötreli mim**’den soñ *q, ğ, h* tutuqlarından biri kele ise, ikinci öcek sozuǵı ince olsa bile yalǵama ötresi qalınlaşır ve *mu-* şeklinde yazılır: *muqtedir, muğber, muğfil, muhtelif, muhlis, muhbir.*

§ 41. *-ckuñ* eklentisi ile bitken Islav-Rus soy adlarının *ñ* harfi Avrupaiy imlâlarca tüşürüp yazılır: *Hmelnitski, Rokosovski, Levinski* kibi.

Eklentiler çeşiti ve imlâları.

§ 42. Yalǵama morfemler ya da yalǵamalar – söz köklerine saǵ taraftan ardı-sıra birikip, olarnıñ leksik ya da grammatik manalarını deñiştirici, cümlede ise sözler ve söz birikmeleri aralarındaki ilişkilerni ifade ve idare etici söz parçaçılardır. Yalǵamalar kendi funksyonlarına köre **söz yapıcı, şekil oluştıricı** ve **söz şekli yapıcı** denilgen 3 çeşitke ayrılırlar.

Söz yapıcı yalǵamalar (*yorğun, tayaq, salıncaq, keskiç*) artıq şekillengen sözler terkinde bulunǵanları için ayrı başlarına imlâ qaidetleri problemi degiller, doğru yazılışları imlâ qılavuzından baqılır.

Şekil yapıcı yalǵamalar söznüñ grammatik manasını deñiştirgenleri, laqırdı ve yazuv esnasında qayta ve qayta kullanǵanları için imlâları diqqat talap eter.

Yalǵama morfemler üç gruppğa ayrılırlar: affiksoidler, eki variantlı ve dört variantlılar. Variant yapıcı davuşlar sozuqlardır.

§ 43. **Bir variantlı** yalǵamalar (affiksoidler) çeşitli söz bölükleriniñ qısqarmasından varlıqqa kelgen oluşımlardır, şöyleki:

- <i>ken</i> < <i>eken</i>	- <i>nen</i>	<	<i>bilen</i>
- <i>keç</i> < <i>ekeç</i>	- <i>yat...</i>	}	< <i>fiillerden</i>
- <i>çün</i> < <i>içün</i>	- <i>yor</i>		
- <i>cek</i> < <i>teğü, degin</i>	- <i>yaz...</i>		
	- <i>al...</i>		

Misaller:

Çaparken, yıqıldı. Aldıkeç, cebine soqtu. Oǵlu kelmegençün telâşlandı. Men barğancek bekle. Ateşnen oynalmaz. Yaz keleyata. Açtan öleyazdım. Şamatadan yuqlayalmadı.

§ 44. Keñiş (*-a, -e*) sozuqlı yalǵamaların her biri **eki variantlıdır**.

Eki variantlıların **A gruppasına** ait yalǵamalar tañlay çekimi, yanı sozuqlarnıñ qalınlıq ve incelikte uyumu qaidesine tabiy tüşerler.

Şekil oluştırcılar:

baram, kelem
-asıñ, -esiñ
-a, -e
-amuz, -emiz
-asıñız, -esiñiz
-alar, -eler

sorayım, tileyim
-aysıñ, -eysiñ
-ay, -ey
-aymız, -eymiz
-aysıñız, -eysiñiz
-aylar, -eyler

sorayım, tileyim
-asın, -esin
-ayıq, -eyik
-añız, -eñiz
-asınlar, -esinler

aytarım, eterim
-arsıñ, -ersiñ
-ar, -er
-armız, -ermiz
-arsıñız, -ersiñiz
-arlar, -erler

barmam, kelmem
-mazsıñ, -mezsiñ
-maz, -mez
-mamız, -memiz
-mazsıñız, -mezsiñiz
-mazlar, -mezler

barsam, kelsem
-sañ, -señ
-sa, -se
-saq, -sek
-sañız, -señiz
-salar, -seler

baracağım, keleceğim
-acaqsıñ, -eceksiñ
-acaq, -ecek
-acaqmız, -ecekimiz
-acaqsıñız, -eceksiñiz
-acaqlar, -ecekler.

-la, -le (oyla-, söyle-)
-lan, -len (oylan-, söylen-)
-laş, -leş (oylaş-, söyleş-)
-lat, -let (oylat-, söylet)

-sıra, -sire (ağlamsıra-, külümsire-)
-sat, -set (tursat-, kirset-)
-malı, -meli (barmalı, kelmeli)

Söz-şekil yapıcılar:

-daş, -deş (qardaş, köydeş)
-lar, -ler (atlar, itler)

-ar, -er (doquzar, birer)
-şar, -şer (altışar, yedişer)

Eki variantlı yalğamaların **B** gruppasına ait yalğamalar tañlay (-a, -e) ve boğaz (yani yañravuqlıq ve sağırlıq – *d~t, c~ç, ğ~q, g~k*) uyumları qaidesine tabiy tüşerler, hepsi de şekil oluştırcılardır.

-da, -de (dağda, evde)
-ta, -te (tıšta, içte)

-dan, -den (dağdan, evden)
-tan, -ten (tıştan, içten)

-can, -cen (balacan, sevecen)
-çan, -çen (oyçan, işçen)

-ca, -ce (Tatarce, özünce)
-ça, -çe (Farsça, Türkçe)

-casına, -cesine (adamcasına, mencesine)
-çasına, -çesine (dostçasına, eşekçesine)

-ğan, -gen (alğan, bilgen)
-qan, -ken (qaçqan, ketken)

-ğa, -ge (dağğa, evge)
-qa, -ke (tışqa, içke)

-*day(in)*, -*dey(in)* (dağdayım, evdeyin)
-*tay(in)*, -*tey(in)* (taştayım, sütteyin)

-*ğaydı*, -*geydi* (alğaydı, kelgeydi)
-*qaydı*, -*keydi* (aytqaydı, ketkeydi)

§ 45. Tar sozuqlı (*ı, i, u, ü*) yalğamaların hepsi dört variantlıdır.

Dört variantlıların **A gruppasına** ait yalğamalar tañlay çekimi (sozuqların qalınlıq ~ incelikte uyumları) ve dudaq çekimi (sozuqların tüzülük ~ yuvarlaqlıqta uyumları) qaidelerine tabiy tüşerler. Yuvarlaqlıqta uyum tek bir öcekli yuvarlaq sozuqlı negizlerge cariydir (§ 18).

Söz-şekil yapıcılar:

-*çıq*, -*çik* \ -*çuq*, -*çük* (atçıq, evçik \ otçuq, sözçük)
-*lı*, -*li* \ -*lu*, -*lü* (atlı, etli \ otlu, sütlü)
-*luq*, -*lik* \ -*luq*, -*lük* (barlıq birlik \ çoqluq, gürlük)
-*sız*, -*siz* \ -*suz*, -*süz* (atsız, etsiz \ oysuz, köysüz)
-*sum*, -*sim* \ -*sum*, -*süm* (atsım, etsim \ tozsum, sütsüm)
-*çi*, -*çü* \ -*çu*, -*çü* (aşçı, etçi \ qurtçu, sütçü)
-*ıncı*, -*inci* \ -*uncı*, -*üncü* (altıncı, beşinci \ soñuncı, üçüncü)

Şekil oluştıricı yalğamalar:

yaşım, gençim \ horum, Türküm
-*suñ*, -*siñ* \ -*suñ*, -*süñ*
-*mız*, -*miz* \ -*muz*, -*müz*
-*siñiz*, -*siñiz* \ -*sunız*, -*süñiz*

barırım, kelirim \ olurım, körürim
-*ırsıñ*, -*irsiñ* \ -*ursıñ*, -*ürsiñ*
-*ır*, -*ir* \ -*ur*, *ür*
-*ırmız*, -*irmiz* \ -*urmuz*, -*ürmiz*
-*ırsıñız*, -*irsiñiz* \ -*ursıñız*, -*ürsiñiz*
-*ırlar*, -*irler* \ -*urlar*, -*ürler*

-*çı*, -*çü* \ -*çu*, -*çü* (barçı, kelçi \ tutçu, yürçü)
-*ın*, -*in* \ -*un*, -*ün* (yazın, kündüzün \ – , küzün)
-*ıncı*, -*inci* \ -*uncı*, -*üncü* (altıncı, beşinci \ soñuncı, üçüncü)
-*ıt*, -*it* \ -*ut*, -*üt* (sarqıt-, kirit- \ qorqut-, ürküt-)
-*ıq*, -*ik* \ -*uq*, -*ük* (qaçıq, kesik \ oyuq, üşük)
-*ış*, -*iş* \ -*uş*, -*üş* (barış, keliş \ oluş, yürüş)
(barış-, keliş- \ oluş-, yürüş-)
-*ıp*, -*ip* \ -*up*, -*üp* (barıp, kelip \ olup, körüp)
-*ılđa*, -*ılđe* \ -*ulđa*, -*ülđe* (avılđa-, çivilđe \ duvulđa-, gürlüğe)
-*ılı*, -*ili* \ -*uli*, -*üli* (asılı, tikili \ qorulu, örüli)
-*sın*, -*sin* \ -*sun*, -*sün* (barsın, kelsin \ olsun, körsün)
-*ıñız*, -*iñiz* \ -*uñız*, -*üniz* (barıñız, keliñiz \ oluñız, körüñiz)

Dört variantlı yalğamaların **B gruppasına** ait soyları tañlay, dudaq ve boğaz çekimlerine tabiy tüşerler.

Şekil oluşturmalar:

soradım, istedim \ toydum, kördüm

-dñ, -diñ \ duñ, -düñ

-dı, -di \ -du, -dü

-dıq, -dik \ -duq, -dük

-duñız, -diñiz \ -duñız, -düñiz

-dular, -diler \ -dular, -düler

yattım, keçtim \ soqtum, tüşüm

-tın, -tiñ \ -tuñ, -tüñ

-tı, -ti \ -tu, -tü

-tıq, -tik \ -tuq, -tük

-tuñız, -tiñiz \ -tuñız, -tüñiz

-tular, -tiler \ -tular, -tüler

-ğı, -gi \ -ğu, -gü (bıltırğı, evvelgi \ soñğu, o küngü)

-qı, -ki \ -qu, -kü (astqı, içki \ -, dünkü)

-ğız, -giz \ -ğuz, -güz (-, kirgiz- \ turğuz-, yürgüz-)

-qız, -kiz \ -quz, -küz (yatqız-, ketkiz \ yutquz-, ötküz-)

Söz yapıcı yalğama:

-cı, -ci \ -cu, -cü (balcı, emci \ mumcu, öñcü)

-çı, -çi \ -çu, -çü (taşçı, etçi \ topçu, yükçü)

§ 46. Tutuq ile bitken bir öcekli (*ayt-*, *sev-*, *sin-*, *tiz-*, *oz-*) kibi fiil kökenler şimdiki-kelecek zaman şeklini *-ar*, *-er* yalğaması almaq ile yaparlar: *ayt+ar*, *sev+er*, *sin+ar*, *tiz+er*, *oz+ar* ... vb. Bu çeşitten olğan 9 dane fiil *-ar*, *-er* yerine *-ır*, *-ir* (*bar+ır*, *qal+ır*, *al+ır*, *bil+ir*, *kel+ir*, *ber+ir*) ve *-ur*, *-ür* (*ol+ur*, *öl+ür*, *kör+ür*) alırlar.

§ 47. Şimdiki devamlı zaman fiili yalğaması olğan *-yor* çağdaş edebiy tilimizde kullanışlı değil ise de, oña yabancı da değildir. Fiil kökenlerge biriktirilgende bu bir variantlı yalğama imlâsı şöyle olur:

a. *-u* \ *-ü* ile bitken kökenlerge (*oqu-*, *çürü-* kibi) dosdoğru birikir: *oqu+yor*, *çürü+yor*.

b. *-a* \ *-e* ile bitken kökenlerge (*başla-*, *işle-* kibi) birikkende *a>i*, *e>i* deñişimi olur: *başl-ı-yor*, *işl-i-yor*.

c. tutuq ile bitken **tüz** sozuqlı, bir (*bar-*, *yat-*, *ber-*, *yet-* kibi) ve eki öcekli kökenler (*otur-*, *yutqun-* kibi) birer *-ı-i* arttırırlar: *bar-ı-yor*, *yat-ı-yor*, *ber-i-yor*, *otur-ı-yor*, *yutqun-ı-yor*.

d. Tutuq ile bitken **yubarlaq** sozuqlı bir öcekli kökenler (*ol-*, *kör-*) birer *-u\-ü* arttırırlar: *ol-u-yor*, *kör-ü-yor*.

§ 48. *-ken/-keç* yalğaması bir variantlı olup, fiilniñ gelecek zaman daimiylik şekline (*olur*, *barır*, *başlar*) dosdoğru biriktirilir: *olur+ken*, *barır+ken*, *başlar+ken*, *olurkeç*, *barırkeç*.

Buña qarşılıq bu yalğama yer kelişinde turğan isimge ve keçken zaman fiiline biriktirilgende aralarına bir *y* soquılır: *yolda-y-ken*, *evde-y-ken*; *-keç* yalğaması *-ken*'niñ bir variantı olup, kullanılışı ve imlâsı tıppıdır: *barır-keç*, *olur-keç*; *yolda-y-keç*, *evde-y-keç*.

§ 49. *-ki* bağlayıcısı ayrı yazılır: *demek ki*, *dedi ki*, *kerek ki* kibi. Ancaq bir kaç söznen qaynaşıp qalıplaşqanı için bitişik yazılır: *halbuki*, *sanki*, *oysaki*, *mademki*, *şöyleki*.

§ 50. Kiril yazısındaki imlâmızğa köre özlük (sahiplik) ve tüşüm kelişleriniñ (*-ni*, *-ni ve -niñ*, *-niñ*), haberlik ve fiil zamanları yalğamalarınıñ (*-ım*, *-im*: *-siñ*, *-siñ ... -dı*, *-di*) şekillerde tek qalın ve ince variantları bar sayılır. Amma bu yalğamalar tar sozuqlı olğanları için olarnıñ yubarlaq sozuqlı çeşitleri de barlığı şüphesizdir, şöyleki: yurt-*nu*, süt-*niñ*, men Türk-*üm*, sen Rus-*suñ*, bu iş zor-*dur*, biz çoq-*muız*, siz hoş-*su-ñız*, olacaq ol-*du...* kibi.

Söz sınırları. Ayrı, bitişik ve yarıbitişik yazılışlar.

§ 51. Söz – tilniñ nesnelere ve nesne belgelerine, oluntularğa, barlıq ilişkilerine ad berici ve her bir til için özel olğan semantik, fonetik ve grammatik tanıtıcılarını taşığan esas struktürel – semantik birimdir.

Morfolojik struktürlerine köre sözlere *asıl* (köken, negiz) ya da *bileşik* denilgen çeşitlerge ayrılırlar.

Bileşik sözlere eki ve ekiden çoq bileşenlerden (komponentlerden) oluşqan, yani *köken* (*negiz*)+*köken*(*negiz*) struktürlü oluşımlardır. Olar

- çeşit köken ya da negizlerden (*taşkömür, qoltava*);
- manaca ya da davuşça yaqın (*ana-baba, tos-tomalaq, kitap-mitap, yarım-yamalaq*);
- tiretlenge (*iri-iri, kesek-kesek, avuç-avuç*) köken ya da negizlerden oluşırlar ve yapılarılarına köre de olarga a) *qoşma bileşikler*, b) *çift bileşikler* ve c) *egizleme bileşikler* denilir.

Leksikografya baqımından bileşik sözlerni söz birikmelerinden ayırd etmek, imlâ baqımından da olarnı bitişik, yarı bitişik ya da ayrı yazmaq problem olup qalmaqtaadır.

§ 52. Eski latin ve Kiril elifbesi imlâsında *adamaqıllı, anayurt, Bağçasaray, çalıquşu, Demizqazıq, qabaqbaş* ... kibi bitişik yazılışları gelenek (an'ane) olup qalğan, *qoşma sözlere* ve *mürekkep sözlere* denilgen bileşik sözlerniñ imlâları problem doğurmaz. Amma bunlarnıñ yanısıra: *ana tili, Qırım Tatarı, küneş tutulması, araba qapı, suv sığırı, çam saqızı, yel degirmeni, yıl başı ~ yılbaş, demir yolu ~ demiryol, kök quşağı, iş kişisi* ... kibi biñlerce bileşimler de bar ki, olarnı bitişik ya da ayrı yazmaq Türkiy tillerniñ hiç birinde hâl olunmaqandır. Struktürce *isim+isim+iyelik yalğaması* elementlerinden oluşıq, **ekinci izafe** adını taşığan bu birliklerniñ çoqları üçüncü bir isim önünde belgileyici funksiyonunda kelip, üç bileşenli (komponentli) izafeler oluşturabileler, şöyleki: *anatili dersligi, Qırımtatar halqı, suvsıgır sütü, yılbaş bayramı, kökquşağı renkleri*... kibi. Belki de üç bileşenli izafe oluşturabilgen isim çiftlerini, birbütün söz kibi sintaktik boysunımğa kirebilgenleri için bitişik yazmaq kerekir.

§ 53. Manaca birbirine sinonim ya da antonim olğan, yahut davuşça uyğun çift bileşikler ayrı yazılırlar: *ana baba, alacaq berecek, qolum qomşu, bala çağa, ev barq, soy sop*. Böyle çiftlemelerniñ her bir ögesi kendi başına yalğama alırlar *anası babasını sağıngan; alacağım da yoq, berecegim de; çiftlemeler üçüncü bir isim ile izafe yapqanları zaman yarıbitişik (defis ile) yazılırlar: ana-baba küñü, soy-sop arasında dava: qolum-qomşu öşekleri*.

§ 54. Eki fiil kökünden oluşqan isimler yarıbitişik yazılırlar: *halqı as-kes ettiler; şimdi qadınlarmızda qoç-köç yoq; bir hafta kel-ketten soñ*.

§ 55. Sesbeñzetme kökenlerden oluşqan çiftleme ve egizleme bileşikler defis ile yazılırlar: *şatur-şatur sağanaq quya; pencere camları dir-dir titrey*.

§ 56. Çift nispiy sıfatlar defis ile yazılırlar: *sosyal-ekonomik durum: ilmiy-tekniy ilerileme*.

§ 57. Sıfat ve isim çiftleme ve egizlemeleri defis ile yazılırlar: *eski-püşkü urba; adım-adım ileri; iri-iri kirazlar; tatlı-tatlı armutlar*.

§ 58. Bileşenlerinden biri iyelik ya da keliş yalağaması alğan çiftlemeler defis ile yazılırlar: *köz-közge laqırdı; boş-boşuna çapqalama; küñü-saatinde yetiştirme*.

§ 59. Bileşik sözlere yapıcı morfemlerge dönüşken bir öcekli isimler: *baş-, ana-, ön-, tek-, art-, üst-, iç-* bileşenleri ile bitişik yazılırlar: *başqomutan, anayasa, önsezgi, altyataq, üstsübey, içkiyev, tekboynuz*.

§ 60. Pekıştirmeli sıfatlar defis ile yazılırlar: *qıp-qızıl, yap-yañı, sap-sarı, ap-paq, tos-tomalaq, büs-bütün*.

§ 61. Arabça-Farsça'dan alınma biröcekli: *afv, hiss, zann, redd, zemm+et-, ol-, olun-* fiilleri ile yapılgan bileşikler de bitişik yazılırlar: *afvetmek, hissetmek, zannetmek, reddetmek, reddolunmaq, zemmetmek*.

§ 62. Fiil kökeni (*al-, kel-, öl-...*) + a\e şahıs fiili bitişik yazılır: *kelemedim; öleyazdı, qataqaldı; köralmadı=köremedi*.

Büyük ve küçük harfler.

§ 63. Aşağıdaki hallarda söznün birinci harfi büyük şeklinde yazılır:

Sintaktik planda:

1. Tekstniñ ilk sözü;
2. Noqta, soru ve ünlem işaretlerinden soñ kelgen yañı cümleñ birinci sözü;
3. Her misra (şiir satırı) başındaki söz;
4. Özel ya da resmiy mektüpte müracaatniñ ilk sözü: *Sevgili anaçığım. Hürmetli kooperativ reisi;*
5. Resmiy belgelerde (hüccetlerde) unvanlar, ilmiy dereceler, mensepler: *Sayğılı Rektor: Sayğılarımnen Dos. R. Abdullayev;*
6. Eki ve ekiden çoq ögeli olğan yol, yön köstergiçlerde ancaq birinci öge: *Şeherge çıqış: Süpermarketke çıqış.* Eger köstergiçte başta raqam, soñra añlatıcı söz kele ise, o küçük harfnen yazılır: *IV qat; 4. qat;*
7. Maqale adlarınıñ herbir mana taşıyıcı sözü: “Vatanğâ Avdet Devam Ete” (gazet maqalesi).

Sintaksis ile bağı olmadan:

1. Soyadları, özel adlar, baba adları: *Hüseyin Şamil Toqtarğazi*
2. Lağaplar: *Taht Alğan Devlet Geray; Patoş Mustafa*
3. Milletler, halqlar, obaqlar (qabileler), tiller, dialektler adları: *Qazan Tatarları, bir Özbek, Orta Yolaq şivesi; Arab tili*
4. Qutsal kitaplarnıñ adları: *Qur'an; Bibliya; Zebur; Tevrat; Avisto*
5. Qıtarlar, memleketler, ülkeler, devletler adları: *Qırım, Özerk Qırım Cumhuriyeti; Ukrayna Cumhuriyeti*
6. İnsanniñ milliy ya da territorial aideti: *Qırımlı; Amerikalı; Ukraynalı; Orta Asyalı; Kafkazlı*
7. İlâhlerniñ adları: *Allah; Tañrı; Zevs; Oziris*
8. Gezegenler, yıldızlar, yıldız üyürleri, zodiak yıldız taqımlarnıñ adları: *Çolpan, Qoç, Tartanaq, Yer, Ay, Küneş* kibi yazılışlar bularnıñ ancaq astronomik obyektler olaraq alındıqlarını kösterir.
9. Müessese, işhane, işletme, şirket, firma ve beñzer kuruluşlar adları: *“Ayuvdağ” Küçük İşletmesi; Qırım Devlet Sanayi-Pedagoji Institutı, Qırımtatar Milliy Meclisi*
10. Gazetler, dergiler, kitaplar adları: *“Yıldız” dergisi; “Yanı Dünya” gazetı; Qırımtatar Halq Masalları*
11. Qaraltı hayvanları ve quşlarınıñ çağırma adları: *Dörtküz; Ataman; Kökman*
12. Harfiy qısqartmalar: *BAŞ (Birleşik Amerika Ştatları); NATO (North Atlantic Treaty Organisation)*
13. Unutılmaz tarihiy ay ve hafta künlere: *18 Mayıs, 1944; Qanlı Çarşembi.*

Goğrafiy adlanmalar.

§ 64. Qırım yurtumuz ve dünya coğrafyasına ait adlanmalar adeta çeşit sözlükler soñunda ayrı sıralama tarzında ketirilirlen. Eki ve ekiden çoq ögeden oluşqan coğrafiy adlanmalar imlâsınıñ esas problemleri bileşenleriniñ ayrı ya da bitişik, büyük ya da küçük harfnen yazılması ile bağıdır. Bu mesele altına şu qaideler ketirilebilir.

1. Eki ve ekiden çoq ögeden oluşqan, aytılda bileşenleri arasında soluq aralığı sezilgen adlanmalar ayrı, ve herbir bileşeni büyük harf ile yazılır: *Tatar Osman; Beşaran Otar; Or Qapı.*
2. Yer ve suv adları oluştıracı *el(i), -şehir, -köy, -yer, -qale, -deñiz, -suv, -göl, -ırmaq, -çay* kibi yalğamalarını kendisine biriktirgen ve aralıqsız aytılda birlikler bitişik yazılırlar: *Seyiteli; Qaşqaçoqraq; Qaradeñiz; Çufutqale; Sarısuv; Qızılırmaq; Arpaçay; Biysuv Köpçe; Köyasan.*
3. Bir söz kibi, aralıqsız aytılsa bile, bitişik yazılğanda bileşenleri arasındaki çat yeri yañlış keçirilecek birlikler ayrı yazılmalılar: *Qalmuq Arı* (“*Qalmuqarı*” yazılışını *Qal Muqarı, Qalmu Qarı* şekillerinde de alğılayıp, yer adınıñ Qalmuqlar ile bağı olğanını añlamamaq mümkün) *Çomaq Arı; Deñiz Ulav* (“Donuzlav” degil).
4. Eger **-el, -köy, -yer, -deñiz, -göl, -dağ** kibi “coğrafiy yalğamalar” **-eli, -köyü, -yeri, -dağı, deñizi...** şekillerinde iyelik yalğamaları alğan olsalar, birinci ögeden ayrı ve küçük harfnen yazılırlar: *Azaq deñizi; Biy eli; Capar yurtu; Cağa qoşu.*

5. **Aşağı, orta, yuqarı, büyük, küçük, uzaq, yaqın, eski, yañı, iç, tış** kibi yön kösterici ve belirtme yapıcı bileşenler taşığan, ve soluq aralıǵı ile aytlıǵan ekili adlamalar ayrı, herbir bileşeni de büyük harfnen yazılırlar: *Büyük As; Eski Yurt; Uzaq Doǵu; Yañı Sala; İç Yaq.*
6. Latin elifbesi qullancı devletlerniñ coǵrafıy adlanmaları asıl tillerdeki imlâlarında yazılırlar: *Washington; New-York; Kopenhavn.* Ama bu hususta çoqça imlâniñ tarihiy prinsipine, alışıǵan söyleyişke yaqın imlâǵa riayet etmek kerekir.
7. Türkiye Cumhuriyeti coǵrafyasına ait adlanmalar Qırımtatarca ile qarışıqlıq çıqarmamaq için Türk imlâsına uyǵun yazılırlar: *Kızılırmak, Karasu.*

Öcek keçirme.

§ 65. Satır soñuna sığmağan söznüñ qalğan bölümi soñraki satırǵa keçirilir. Buña *öcek keçirme* denilir. Söznüñ yañı satırǵa keçirilecek bölümi öcekleriñ ek yerinden ayrılaraq keçirilirler. Tilimizde herbir söz, içinde qaç sozuq bar ise, o qadar öcekten oluşıq sayılır. Öcek keçirme esnasında yanı satırǵa tek bir harf keçirmek olmaz.

Noqtalama işaretleri.

Noqtalama diye cümle içinde ve cümleler arasında tınış (toqtaluv) işaretlerini yerli yerine qoyup çıqma qaidelerine aytlır.

Tınış işaretleri diye yazıda qullanılaraq cümleñ yapısını, ve sintaktik bölünişini köstergen, urǵu, ezgi (intonasyon) kibi harflernen bildirilmegen ses özelliklerini belirtmege yarağan mahsus grafik işaretlerge aytlır. Noqtalama qaideleri Rusçadaki aynı qaidelerge uyǵundur.

Qırımtatarca’da 11 tınış işareti bardır.

§ 66. *Noqta* (·) şu hallarda qoyılır:

1. Bildirme ve hitap olmağan ettirme cümleler soñunda. *Yaz keldi. Barmaq kerekimiz.*
2. Sıralamalar soñunda.
3. Bazı şartlı qısqartmalar soñunda: **vbş.** (*ve başqaları*); **vb.** (*ve beñzeri*); **vsq.** (*ve soñuna qadar öylece*); **s.** (*sahife*)
4. Arab raqamları ile sıra sayılardan soñ: *5. qatta yaşayım*
5. Künsayısını yazǵanda kün ve ay bildirgen raqamlardan soñ: *6.04.1998 y.;*
6. Adlama cümleler soñunda: *Sabah. Küneş daha doğmağan*
7. Soyadı önünde kelgen özel ve babaadınıñ qısqa yazılışında: *O.N. Aqçoqraqlı; B.V. Çobanzade.*

§ 67. Soru işareti (?) şu haldarda qoyılır:

1. Soru cümlesiniñ soñunda.
2. Birevden alınaraq bir cümleñ soñunda yaki içinde bildirmeniñ şüphenen qarşılanǵanı yaki ayrı sözge inanılmağanını köstirmek için qavs içine alınır: *Soñra qavalda (?) “Tim-tum” havasını icra etken.* Buña qarşılıq kerçek soru bildirmegen cümlelerden soñra bu işaret qullanılmaz: *Kimden çıqtı bu laf, bilmeyim.*

§ 68. Ünlem işareti (!) şu hallarda qoyılır:

1. Ünlem cümleleriniñ soñunda: *Yaşayın baǵımsız Qırım!*
2. Sevinç açuv, qorqu añlatqan cümleler soñunda: *Yıqıl başımdan!; Vay, anam!*
3. Köterinki sesnen aytlıǵan hitabelerde: *Barmı güzellik!*
4. Cümle arasında, bir sözge diqqat çekmek, ayrıca yergi ve mısquıl bildirmek için qavs içine alınaraq: *Ayda biñ dollar (!) qazana eken.*
5. Bir cümle içinde birqaç hitap bar ise, olarnı birbirinden virgülnen ayırıp, ünlem işareti cümle soñunda qoyılır
6. Resmıy olmağan metinlerde, püblisistik ve polemik karakterdeki yazılarda aşırı heyecan bildirmek için hem soru, hem ünlem işaretleri yan-yanaşa qoyulabileler.

§ 69. Virgül (,) şu hallarda qoyulır:

1. Mürekkep cümlelərinin qruppaları arasında
2. Soydaş üyeleri olğan cümlelərdə söz qruppaları arasına
3. Cümlelərinin eş körevli üyeleri arasına
4. Cümlede urğulanması kerekken sözlərdən soñra
5. Cümle içinde ara sözləri və ara cümlelərinə ayırmaq için
6. Sayılarnın yazılışında ondalıq bölümlərini ayırmaq için
7. Añlamğa küç qazandırmaq için təkrarlanğan sözlər arasına
8. Hitap için qullanılğan sözlərdən soñra: *Reşat, sen de kel.*
9. Rəsmi yazı və məktüplərdə hitap və müracaat sözlərindən soñra
10. Bir durum, təşüncə və ya rıcanı qəbul və ya rəddetmək için qullanılğan *ebet, yoq, hayır, şüphəsiz, bəsbəlli...* kibi sözlərdən soñra
11. Yazışmalarda yer adlarını künsayısı bildirən rəqəmlərdən ayırmaq için: *Aqmescit, 1 Mayıs, 1999.*

§ 70. Noqta (:) şu hallarda qullanılır:

1. Mürekkep cümlelərdə bağı cümlelərinə bərbərdən ayırmaq için: *Yağmur toqtamadan yağa; arqamızdaki terekler tınıq-tınıq şuvuldaylar; oñ taraftan eçkilərinin acınıqlı bağıruvları eşitile.* (E. Alimov)
2. Cümle içinde artıq virgüllərlə ayrılan təqimləmələrinə bərbərdən ayırmaq için: *Zenginler "Mercedes", "Volvo", "Renault" larda; fuqareler avtobus, trolleybuslərdə qatnarlar.*

§ 71. Eki noqta (:) şu hallarda qullanılır.

1. Bir cümleden soñra örnək və añlatmalar bəribəkkə olsa şu cümlelərinin soñuna qoyulır: *Aylanıp artımızğa baqayıq: balalarını östürdik, oquttıq, evli-bərqlı ettik.*
2. Köçürmə sөyləv öñünə kelgən müəllif sözlərindən soñra qoyulır: *Tışarığa bir yigit çiqip: "Aydınız, cemaat, kiriniz" – dep içəri qayttı.*

§ 72. Çizgi (–) cümlede şöyle yerlərdə qullanılır:

1. Araqonuşmalarda aytqı (repliklər) başında;
2. Yükləm (haber) baş kelişte turğan bir isim yəki mastarnən ifadələngən olsa öznə (müptədə) və yükləm arasına qoyulır: *Til–bir, qulaq–eki, söyle bir, diñle eki;*
3. Soydaş üyeli cümlelərdə genələyici söz öñündə yəki ondan soñra: *Bütün ortalıq – quşlar, hayvanlar, böcekler sıcaqdan qaçıp, yuva və inlərinə çekilip tınıp turalar;*
4. Giriş cümlesini esas cümleden ayırmaq için;
5. Cümle ortasında soydaş üyeler qruppasını ayırmaq için;
6. Mürekkep cümlelərinin birinci qismindəki yükləm ikinci paralel qismində təşüp qalğan olsa: *Yerni küneş yaraştırır; insanı – iş;*
7. Köçürmə sөyləvdən soñ müəllif añlatımı öñünə qoyulır *"Aydı, kir, bir tosət otur" – dedi Bekir.*

§ 73. Çizgiçik (birleşitirmə çizgisi, defis) (-) şöyle yerlərdə qullanılır:

1. Söznün satır soñuna sığmay qalğan qismını aşağıdaki satırğa köçürilgən qismı ilə birleşitirmək için;
2. Tilbilgisinə ait mətinlərdə hecelərinə ayırmaq için;
3. Eski yazı tilində Farsiy izafeni söz negizindən ayırmaq için: *mekteb-i rüştiye; ifade-i meram.;*
4. Ekili soy adlarını birleşitirmək için: *kompozitor Saint-Saens; Joliot-Curie;*
5. Eki və ekidən çox millet, til, devlet aralarındaki bağ, ilişki bəribətilgəndə: *Karayımce-Rusça-Lehlice Sözlük; Ukrayna-Rusya söyləşmələri;*
6. Eki və ekidən çox kişi yəki yer adları arasındakı bağılıq bəribətilgəndə: *Moskva-Pekin demiryolu;*
7. Eki və ekidən çox sayı arasında sürə bəqımından bir bağ bəribətilmək istedigimiz zaman: *1944-1990 ğurbət yılları, 1997-98 oquv yılı.*
8. Cümlede bəribətilkən yəki tarz halı olup kelgən ekiləmələr.

§ 74. Çoqnoqta (...) şöyle yerlerde yazılır:

1. Añlatımınñ bitmegeni, üzülgenini añlatır
2. Alıntı cümlelennñ soñuna qadar alınmağanı, kesilgenini kösterir
3. Normativ olmağan, küfür ve ayıp bir soz yerine: *Qarğanıñ bir közü oqta, bir közü b...da*
4. Müellifnin özel bir kişi adı yaqı coğrafiy adlanmanı aytağa istemegeni taqdırde: *1991 yıl, Qırım, ... köyü*

§ 75. Qavslar şöyle hallarda yazılırlar:

1. Kiriş yaqı arağa soqma cümlelerni ayırıp köstermek için;
2. Alıntı alınğan eser yaqı muellifniñ adlarını ayırıp köstermek için;
3. Piyeslerde müellif qaydlarını kişileriniñ qonuşmalarından ayırmaq için;
4. Başqa bir söznüñ tercimesi yaqı söznü ayırıp köstermek için: *Amma o (qız) razı olmağan;*

§ 76. Tırnaçıklar (“ ”) şöyle hallarda qoyulırlar:

1. Köçürme söylev ve alıntı cümlelerni ayırıp köstergende;
2. Bir söznü istihzalı yaqı esas añlamından sapmış bir manada qullanğanda;
3. Sanat eserleri, gazetler, dergiler adlarını yazğanda.

§ 77. Kesme işareti (apostrof):

1. Özel ve coğrafiy adlar negizini yalğamalardan ayırır: *Qırım 'da; Osman 'dan*
2. Harfiy qısqaltmalarını yalğamalardan ayırır: *Ukrayna NATO 'ğa intılmaqtaadır;*
3. Raqam(lar)nı yalğamalardan ayırır: *Büyük oğlum 1968 'de doğdu;*
4. Söznüñ bir yaqı birqaç harfinin tüşürilgenini kösterir:
*N'ola (ne ola) qılsa Nevayi eş 'arımı tahsin –
Biz de silsile-i han-i Qırım Meñli Gerayız.*
5. Ortaçağ klassik edebiyatta bazı Arabça sözler terkibindeki “hemze” ve “ayn” harfleri yerine qoyulır:
Qur 'an, ni 'met
6. Ayrı alınğan harfke yalğama taqılğanda ekisini birbirinden ayırır: *A 'dan Z 'ge qadar;*
7. O'nu, O'nuñ, O'ña ... kibi yazılışlar ancaq Allaha, Peyğamberge, Qur'anğa nispeten qullandıqta keçerlidir. Bir insağa nispeten (sıradan bir insan olsa) qullandıqta böyle yazılış o insan üstünden mısıl ve mezek bildirir.

§ 78. Köçürme söylev.

Tekstlerde avtor qonuşıcılarınñ söylevlerine qarışa yaqı qarışmayabile.

1. Avtor qarışmağan qonuşmada herbir qonuşıcınınñ söyledikleri normal olaraq yañı satırdan, tire ile:
- *Saat qaçta kelirsñ?*
- *Ekilerde. Eñ keçi eki buçuqta.*

yaqı tırnaçıklar ile başlar:

“*Saat qaçta kelirsñ ?*”.

“*Ekilerde. Eñ keçi eki buçuqta*”.

2. Avtor qonuşıcınınñ sözlerini olğanı kibi berip, aynı zamanda kendi sözlerini de qarıştırırsa, bu çeşit söylevge **köçürme söylev** (direct speech) denilir. Köçürme söylev qullanılğan cümleler 4 çeşit olurlar ki, noqtalamaları şöyledir:

- 1) Köçürme söylev cümle başında:

“*Şöyle yalanğa inanılır mı?*” – *dedi qız*

Noqtalaması: açıcı tırnaçık - köçürme söylev büyük harf ile - (, ? !) işaretlerinden biri - , qapayıcı tırnaçık tire - avtor sözləri.

- 2) Köçürme söylev cümle soñunda:

Qız açuvlandı: “Şöyle yalanğa inanılır mı?”

Noqtalaması: Avtor sözləri - eki noqta - açıcı tırnaçık - köçürme söylev büyük harf ile -

(. ! ?) işarelerinden biri - qapatıcı tırnaçlıq.

3) Avtor sözləri ekige bölünge:

Qız açuvlandı: “Şöyle yalanğa da inanılırmı?” – dedi

Noqtalaması: Avtor sözləri - eki noqta - açıcı tırnaçlıq - köcürme söylev büyük harf ile - (, ? !) işarelerinden biri - tire - avtor sözləri - noqta.

4) Köcürme söylev ekige bölünge:

“Aqıllı adam, – dedi qız, – öyle yalanğa inanmaz”.

Noqtalaması: Açıcı tırnaçlıq - köcürme söylevniñ bir qısmı büyük harf ile - vergül - tire - avtor sözləri - vergül - tire - köcürme söylevniñ qalğan qısmı küçük harf ile - (? !) işarelerinden biri - qapatıcı tırnaçlıq.

Köcürme söylev içine daha başka birevniñ köcürme söylevi soqulğan olabile. O zaman köcürme söylev içindeki söylev birli tırnaçlıqlar içine alınır:

“O qız maña ‘aqıllı adam öyle yalanğa inanmaz’ degende utanğanımdan yerge kireyazdım” – dedi Selim.

Işlevini yapqan: *Kemâl Hüseyin Qoñurat*
Qırım Devlet Sanayi-Pedagoji İnstitutı
Qırımtatar Tili ve Edebiyatı Kafedrası
Aqmescit, 1999

Qırımtatar tili öğrenüvinde edebiyatniñ rolü ve kücü

Edebiyat til öğrenmeniñ eñ etkili bir şekli olaraq.

Bügünde bir çoq qırımtatar tili ocalarınıñ eñ büyük nuqsanları bu edebiyat ile yaqından oğraşmamalarıdır. Bazı mektep dersliklerinde olğan tek-tük eserler asılında mühteşem qırımtatar edebiyatınıñ yalınız bir cüzü ve parçaçıdır. Grammatik qaideleri añlatqanda qullanğan bir-eki toqal cümleler ise, bular çoqusı hallarda klassik edebiyattan degil de, adiy kündelik publitsistikadan alınğan cümleler olup, öğrencini, talebelerni tilge avesini ve istegini arttırıp olamaylar.. “Memetçik kirpiçikni piyazladı”; “Osman suvni külip ketire”; “Tilki aş qıdırıp ormannıñ ta iç tarafına kete” kibi tuzsuz, damsız cümlelerni misal ketirip til öğrenmesine aves ve istek beslenemez.

Balalar için qolayca cümle misal ketireyim dep, usta eli ile işlenmegen ve çoq basit olğan cümleler yahut doğrudan-doğru manasız bir söz yıpımı olğan şeyler ortağa çıkarıla.

Bazıda grammatik qaidege uydurmaq niyetinen rusçadan kalkalar yapıp cümle tizile...

Bularniñ hepsi hem talebe hem hocağa, hem de tilimizge çoq zarar ketirmekteler...

Edebiy til - deylet. Edebiy tilde böyle olacaq, edebiy tilde şöyle olacaq - deylet. Lâkin edebiy tilniñ özü ne olğanını añlamaylar. Her bir şive sözü ve ibaresiniñ edebiy tilge kirmege haqqı bar. Lâkin olar işlenmeli, cülâlanmalı, küçlü bir yazıcınıñ, istidatlı bir ustanıñ elinden keçmeli.

Misal olaraq, “day” şeklindeki “dayın” münasebetçisi - sanki bir şive unsuru kibi qabul etile. Amma Hamdi Giraybay bunı ustalılıqla yasalğan bir ibarede qullanıp, ahenkini arttırta ve umum faydalana bilecek bir şekilge ketire. Onıñ “Hicret” adlı eserinde böyle satırlar bar:

Tükürgende közü patlap çıqacaqday bir qazaq

Bekletken soñ nafle halqni uzundan-uzaq...

Bu yerde (birinci satırda) her şey öyle bir işlengen ki, bunu başka türlü yapacaq olsañ, tek bozmaq ihtimalı bar.

Osman Aqçoqraqlı, Abdülğafar Şeyh-zade, Cemil Kermeñikli, Ablâkim Hilmi, Umer İpçi, Cemil Seydamet, Abduraman Qadri-zade, Memet Nuzet kibi söz ehilleriniñ eserlerini öğrenmeli. Şive dememeli, edebiy til qalıplarına uyğun degil - dememeli, bu bizge añlaşılmaq - dememeli. Yalñız aramalı, bulmalı, öğrenmeli, bilmeli ve anlatmalı. Aqçoqraqlınıñ 100 yıl evel qullanğan bediy tiline bir köz taşlayıq:

Giray nazar dike qalmıñ,
Tüter lülesi ağzında
Muti qullar divan turmıñ
Yavuz hannıñ etrafında

Hannıñ emri onıñ için
Quran kibi, olur qanun.
Sanarsıñ dikili bir taş,
O bilmez aşq ve sevdayı
Qulaq virmez, işitmez o,
Oyun, külkü ve cilveyi.
İster tahqir ve istihza
İster fiğan ve ahi-zar.
Rica, minnet ve sut-sada
Rahatın itmez taru-mar.
(A. Puşkinden)

Aşağıdaki parçanı rusçası ile kıyas eteyik:

Раскинув лёгкие власы
Как идут пленницы молодые
Купаться в жаркие часы,
И льются волны ключевые
На их волшебные красы...

Perişan saçlı dülberler
Giderler suya düşmeye
O nazik gül kibi, tenler.
Acep endamlı tenlere
Aqar çeşme, ider oyün
O şirin tenler üstüne...

Ebet, qırımtatar tilini zenginleştiren, üslüben çeşitleştiren tercimeciliktir. Hem tercimecilik mütercimniñ til derinliklerine dalmasına sebep olur. Şuniñ için til öğrenmek, tilni duymaq, tilge can ile yaqınlaşmaq, tilniñ sıcağında avunmaq için talebeler de mutlaq tercimecilik ile oğraşmalı. Buña rus ve cihan klassikasını çoq güzel bir meydandır.

İsmail Hasan-oğlu Kerim.

Hâzâ Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha

128. Gömlegin çıqardılar
Anı yalın qıldılar
Tañrıdan qorqmadılar
Aqılların birkidü.
129. Yusufı quyuya atdılar
Biraz durub baqdılar
Andan qoyub gıtdiler
“İşte qurtuldıq!”, - deyü
130. Ol quyunıñ sıfâtı
Niteligi, sureti
Kim qazduğı qıssayı
Ayduvirem ta bellü
131. Kâfırlardan ol şeddad
Qazmış anı İbni ‘Ad
Qul aslı ol umuzaq
Olaydı ulu işlü
132. Ol vaqıt bir er vardı
Anuñ adı Hud¹ idi
Ol er peyğamber idi
Ol Tañrisına doğru.
133. Tevratı² hub oqumuş
Yusuf qıssasın bilmiş
Allahına yalvarmış
“Yusufı göster”, - deyü
134. Ol haqdan nida gelmiş:
“Var ol quyuya”, - demiş
Girüb anda gizlenmiş
Qalan halqdan yaşnu
135. Yusuf dünyaya gele
Seni quyuda bula
Maqsudıñ hasıl ola
Hacetiñ qabul qılu.

136. Hud ol quyuyı gördi
Gelüb içine girdi
Kendi halvet³ yer durdı
Quyuyı içre gizlenü
137. Üçyüz yıl tamam keçdi
Çoq mahluq qondı, göçdi
Ol vaqıt Yusuf düşti
Duru keldi Hud öri
138. Gördi bir suret gelür
Ay u gün aciz qalur
Hud dahi heyran olur -
“Acaib yüzdir!”, - deyü
139. Quyı derin, suvı çoq
Yusuf duracaq yer yoq
Hud’a toqundı bir oq
Söz işit ibretleyü
140. Allahıñ qudret işi
Bir elinde bir taş
Doldı quyunuñ başı
Yusufa döşek olu
141. Yusuf çün taşa indi
Anda dizi sıyrıldı
Cebrail hazır geldi
Aña ilâc getirü
142. Haq selâmın getürdi
Yanına hoş oturdı
Dizine kafur⁴ urdı
“Oş oñuluv bu!”, - deyü
143. Bu kez Hud turı geldi
Yusufa selâm virdi
Hemi Yusufdur derdi
“Gel berü!”, - der,- “iş ulu!”
144. Hud miskin anı gördi
Ahvalın tamam sordı
Gördüğine sevindi
Yusufı arzulayu

¹ Hud – peyğamberlerden biri

² Tevrat – Yehudiylerniñ din kitabı

³ halvet – bir kimse olmağan yer

⁴ kafur – kamfora

Ağaları tarafından quyuğa atılğan Yusuf. Ortaçağ minyatürü (Buhara, 1615)

145. Yusufa nazar itdi
Nagâhin⁵ ussı gitdi⁶
Hud hem va'ada yetdi
Düşüb öldü oğmu
146. Cebrail yine geldi
Huduñ ölüsin aldı
İledüb⁷ toprağa saldı
Yusufı qorqa deyü
147. Girü Cebrail geldi
Yusufa ögüt verdi
“Qardaşlarıña zinhar⁸
Ya Yusuf, küsme!”, - deyü
148. Allahdan nida geldi
Yusuf anı işitdi
Yusufi ögütledi:
“Hiç qayıрмаğıl⁹ qayu
149. Sen ulu şah olasin
Memleket, mal bulasin
Bunda sehl olasin
İşte, qurtulduñ!”, - deyü
150. Yusuf qayğuya batdı
Qırq gün quyuda yatdı
Ahr Allah gör, nitdi
Vir salavat çağlayu
151. Qardaşları döndiler
Bir oğlaq öldürdilar
Gömlegin qanladılar
Döndiler eve girü
152. Yolda bir ağaç vardı
Ya'qub anda oturdu
Yuqarıdan ün geldi
İşitdi seb...in deyü
153. Ya'qub aydur: “Ün geldi
Aceb, nice hal oldu?
Eyvah, Yusufim qaldı!”
Ya'qub düşdü oğunu¹⁰
154. Durdu, evine gider
Yuqaru, göge¹¹ baqar
Dünüb ardına baqar
“Ya Yusuf gele!”, - deyü
155. Ya'qub döndi evine
İlle baqar ardına
Qorqar ol Yusufina
“Ne qıldılarkim”, - deyü
156. Oğlanları yaqlaşdı
Yaqın, yaqın çoqlaşdı
Qamusı¹² hep ağlaşdı
“Vaveylâ, Yusuf!”, - deyü
157. Qamu eve geldiler
Yavuz haber verdiler
Ya'qubi aldadılar
Gice oldı qarañu.
158. Qarañu gice oldı
Ya'qub anlara sordı:
“Yusuf halı ne oldı?
Aydiñ baña dosdoğrı!”
159. Bunlar aydır: “Biz vardıq
Yazıda¹³ yarışırđıq
Qoyun qatında qodıq
“Biz gelince dur!”, - deyü
160. Yürimekten usanmış
Nagâh uyquya varmış
Gelüb anı qurt yemiş
Ğafil iken uyunu”
161. Ya'qub anı işitdi
Oğunub yine duşdı
Oğlanları ağlaşdı
“Yavuz iş oldı”, - deyü
162. Bu kez çün irte oldı
Ya'qubuñ ussı geldi
Bunlara yine sordı:
“Qanı Yusufim? “, - deyü

⁵ nâgâh – apansızdan

⁶ ussı ketti – esi avdı

⁷ iledüb – alıp ketip

⁸ zinhar - yalvaram

⁹ qayıрмаğıl – qayğırma

¹⁰ oğunmaq – esini coymaq

¹¹ göge – kökke

¹² qamu – hepsi, tümü

¹³ yazıda – çölde, dalada

163. Yahuda cavab verdi
Aydur: “ Düşvar¹⁴ iş oldu
Gelüb anı qurt yedi
Donın qana bulayu
164. İşanmaz iseñ bize
Bu gerçek sözüme
Yalan olmazuz size”, -
Ağlaşdılar yalvaru
165. Gömlegin çıqardılar
Pes, Ya’quba verdiler
Yalan sözler qurdılar
Ataların aldayu
166. Ya’qub gömlegi gördi
Alub anı aradı
Hiç bir delik bulmadı
Ağlar anı tañlayu¹⁵
167. Aydur:” Ne hoş qurd emiş
Yusufımı ol yemiş
Gömlegini yırtmamış
Meger şefqat eyleyü
168. Olaydı hasedünüz
İledüb yedirduñuz
Bu kez baña geldiñiz
Yalancıya ağlayu
169. Yürüñ, yazuya variñ
Qurtu baña getirün
Var, bu işi bitürin
Eve, dü qatarlayu
170. Yohsa ben öri¹⁶ duram
Hoş, arı namaz qılam
Haliqıma yalvaram
Hep gidesiz qayrılı”
171. Duasından qorqdılar
Yazıya dağıldılar
Varub bir qurt tutdılar
Aluban tez getirü
172. Boynuna ip daqtılar
Dişlerin çıqardılar
Ağzını qanatdılar
“İşbu qurt yedi”, - deyü
173. Ya’qub ol qurdı gördi
Qalquban öri durdı
Bu kez ol qurda sordı:
“ Yusufum netdiñ?”, - deyü
174. “Yusufum niçün yediñ
Hiç gömlegin yırtmadıñ
Ol Allahdan qorqmadıñ
Bunda gelem, dimeyü?”
175. Ol qurda ferman geldi
Ağzın açıb söyledi
Hoş nutq selâm virdi
Ol Ya’quba tabiyu
176. Aydur: “Oğluñ görmedim
Qandalığın bilmedim
Yusuf etin yemedim
Diñle sözüm inanu
177. Qoğıl beni¹⁶, varayım
Hep qurtları direyim
Qatuña getüreyim
Ola qamusı doğru
178. Ben bir dahi dertlüyem
Bugün bağrı başlıyam¹⁷
İki gözi yaşlıyam”, -
Secde qıldı ağlayu
179. “Bir ayrıq yerden geldim
Bir oğlum yavı qıldım¹⁸
Heyran olub yürdüm
Dutdılar beni evişü¹⁹
180. Ol oğlum ğayib oldu
Tamam yedi yıl oldu
Hasreti baña qaldı”, -
Deyüb ağlar döğünü

¹⁴ düşvar – küç, qıyın

¹⁵ tañlamaq – hayret etmek, şaşıp qalmaq

¹⁶ öri, örü turmaq – yerinden turmaq

¹⁷ bağrı başlı – bağrı yaralı, çıbanlı

¹⁸ yavı qılmaq – coymaq

¹⁹ qoğıl beni – biraq meni

²⁰ evişmek – aşığışmaq

181. Qurd gidüb girü geldi
Ya'qubın elin aldı
Anuñ için doğru oldu
“Ayrıq et yemem”, - deyü
182. Ya'qub ol qurdu qodı
Ol işi Haqdan bildi
Gönlü teşvişle²⁰ doldı
Maqam dutdı ağlayu
183. Diñle, gel, ey bigâne
Ya'qubdan bu zamane
Ken'an qurdları yemez
Adam etin, ey ulu!
184. Ya'quba geldi belâ
İnayet Haqdan ola
Bu hasretten qurtula
Yusufi gele girü
185. Qaldı Yusuf quyuda
Ya'qub bunda qayuda
Her gün ister yazuda
Yusufi bulam deyü
186. Yahuda örü durur
Her gün quyuya varur
Hem Yusufu çağırur
“Ahvalın nedir”, - deyü
187. Yusufdan cevab gelür
Aydur: “Halım hoş durur
Dağı halım Haq bilür
Hasretim sizensiz”, - deyü
188. Çün qırq gün tamam oldu
Yusuf quyuda qaldı
Hem va'de yaqın geldi:
“Yusufi çıkar!”, - deyü
189. Hoş salavat virelüm
Mülki halın görelim
Bu meclisde duralım
Ğayretde ola bellü
190. _____

Yusufdan haber bile
Diñleyler, pes, qamu
191. Meger Mısır şehrinde
Bir malik vardır anda
Misli yoqdur düzende
Bazırğandır devletlü
192. Malın hesabın bilmez
Dilinden yalan gelmez
Hergiz hata iş qılmaz
Ğayetde eyü hulu²¹
193. Bir gün evine vardı
Gice yatıb uyudu
Bir hoş eyü düş gördi
Sabah durdı sevinü
194. Geldi bazar içine
Ta'birciler yanına
Oturdu dükkânına
Düşün aydar añladu
195. Aydur: “Bugün düşümde
Yürür idüm Ken'ande
'Ad quyusu qatında
Gördüm bu düşi qamu
196. Gökden yere gün iner
Girüb yaqamdan çıkar
Hem girüb yüklerime
İçinde gezer yürü
197. Çıquban göge ağar
Bir pare bulut doğar
Üstüme nurlar yağar
Ol bulutdan dökülü
198. Turub nurları derdim
Sandıqları doldurdım
Düşümü saña didüm
Ta'birim nedir?”, - deyü
199. Ta'birci kitab aldı
Baquban heyran qaldı
Düş ne olasın bildi
Hem malike söyledi
200. Malike der: “Gel bunda
Bir qaç altun qo şunda
Eyü geldi ta'birde
Düşün yorayım”, - deyü

²¹ teşviş – qasevet

²²eyi hulu – eyi tabiatlı

201. Malik altını verdi
Ta'birci kitab gördi
Düşünü aydı verdi
Cümlesini aňladı
202. Aydur: "Ol yire vardıñ
Gün doğduğın hem gördiñ
Dürri mercan²² ki dirdüñ
Sandıqlarını dolduru
203. Ol yazuya varasın
Bir qul oğlan bulasın
Anı satun alasın
Hubluğına imrenü²³
204. Ahir anı satasın
Mal içine batasın
Padişahlıq ötesin
Ta ölünce şad olu
205. Ta'birde böyle gördüm
Düşünü işte yordum
Doğrusın aydı verdim
Dur var imdi sevinü"
206. Malik oradan durdı
Te'cil evine vardı
Qatır, deve götürdi
Yol tutdı qatarlayu
207. Deve, qatır yüklendi
Ken'anden yaña gitdi
Yarağın tamam itdi
Gitdi düşün isteyü
208. Malik yazuya vardı
'Ad quyusını²³ gördi
Yedi gün anda durdı
Ol düşün bulam deyü
209. Ün geldi yoqarıdan:
"Ol istedügin oğlan,
Ya Malik var, git, vaqtile
Elli yıl geçsin!", - deyü
210. "Andan soñra bulasın
Maqsudine iresin
Ki çoq mallar alasın
Elli yıl qatlan", - deyü
211. Malik anı işitdi
Durub evine gitdi
Oturub hem sabretti
Ol müddete sevinü
212. Gâh sabr qılıb durdı
Gâh bir sefere vardı
Gâh ol Haq'qa yalvardı
"Düşüm gerçek qıl!", - deyü
213. Elli yıl kim irişdi
Va'de tamam yaqlaşdı
Malik anda irişdi
Yükün çözdü deñklenü²⁴
214. Nağâh quyuya baqar
Quşlar inüben çıkar
Pes, qullarına söyler
"Quyuda su var", - deyü
215. Malikiñ iki qulı
Var idi yüzi suvı
Biriniñ Kâmil idi
Birine Beşir deyü
216. Kâmil Beşirge durdı
Quyu üstüne vardı
Qaviy orğan²⁵ getürdi
Bir eşege berkidü
217. Ol quyudağı quşlar
Ol imiş feriştelər
Yusufa eş olmuşlar
Yur alurlar cikrinü
218. Beşir orğan indirdi
Kâmil qoğa²⁶ doldurdi
Cebrail irüb geldi
"Ya Yusuf, durğıl!", - deyü

²³ dürri mercan – inci ve mercan

²⁴ imrenmek – bir şeyni pek istemek

²⁵ 'Ad quyusu – Allah cezasına oğrağan 'Ad qabilesi qazğan quyu

²⁶ deñkleyü – teñ, beraber etip

²⁷ orğan – arqan

²⁸ qoğa – qopqa

219. Tañırdan buyruq geldi
“Orğana yapış!”,-dedi
Eglenmeye tez durdı
“Quyudan çıq qurtulu!”
220. Yusuf, halın bildinmü?
Gözünile baqtınmu?
Özün kıyas itdiñmi?
Ayıtğıl bana doğru.
221. Yusuf ayıtdı: “Baqdım ,
Göñlümnden ben ayıtdım
Eger ben qul olaydım
Bahamı kim yitirü²⁹?”
222. Cibril aydur: “İmdi dur
Elüñi orğana ur
Quyudan çıq, bahañ gör
Neye degersin”, - deyü
223. Beşir orğanı çekdi
Kâmil baquban görđi
“Bir güzel oğlan çıqdı!”,-
Beşire der sevinü
224. “Ya Beşir! Hâzâ’l - ğulam³⁰
Sanasın bedri tamam
Süreti ceddü’l - enam³¹
Bir ferişte sıfatlu”
225. Malik hud aydı vardı
Ezelden ısmarladı
Qullarına der idi:
“Gözediñ, isteñ!”,- deyü
226. “Kimkim anı bilürse
Ya haberin olursa
Ol qulu götürürse
Eylikler idem”, - deyü
227. Qızumı aña virem
Elimle bitı yazam
Qullıqdan azad idem
Yürüye beklık bulu
228. Çün Malik halı bildi
Sekirdüb qarşı geldi
Yusuñın elin aldı
Yük içinde gizleyü
229. Qardaşları geldiler
Yüce yerden baqdılar
Yusuñı bulmadılar
Quyü üzre yürüyü
230. Pes, dağdan seyretđiler
Qafile³² qonmuş gördiler
Ol quyuya baqdılar
Bunlar qafleye varu
231. Bunlar malike sordı:
“Bir qulumız var”, - dedi
“Pes, bize haber geldi
Size gelmiş gizlenü
232. Tiz bize veriñ berü
Hiç gizlemeñ añarü
Eviñize irmeden
Qorquñ bizden saqınu
233. Yohsa şimdi dururuz
Cümlemiz hayqururuz
Qamuñuz öldürürüz
Bir qomarız dügedü³³”
234. Malik qorqıb titredi
Pes Yusuñı çağırđı
Bunlara ısmarladı
Kendü özni saqınu
235. Pes Yusuñı aldılar
Dilince qorqutdılar
“Öldürürüz!”,- dediler
Yusuñ ağlar titreyü
236. Aydur: “Beni öldürmeñ
Öldürıb qana girmeñ
Halıñızı bildirmeñ
Bu Malike tañlayu”

²⁹yitirü – bitirip

³⁰hâzâ-l-ğulam – bu qul

³¹ceddü’l-enam – ulu insan

³²qafile – deve, kervan qatarı

³³dügedü – tüketip, bitirip

237. Bunlar hepsi and içdi:
“Geçen işledük – geçdi”
Yusuf ile tanışdı³⁴:
“Seni satalum”, - deyü
238. Pes Yusuf razı oldı
Bunlar duruban geldi
Malike tapu qıldı
“Bu qulu satalum”, - deyü
239. “Ya malik, bilürmisin
Bu qulı alurmısın
Çoq altun virirmisin
Bize bahası”, - deyü
240. Malik aydur: “Alurım
Çoq altunlar verürem
Yanum ile altun yoq
Tavar³⁵ qumaş top tolu”
241. Altun aslından, ey yar
On toquz altunı var
Kimi qalp, kimi geçer:
“Alurmısın ver!”, - deyü?
242. Bunlar aydur: “Alalum
Ayıblu qul virelüm
Üç aybı var - diyelüm
Ta ki saña añladu”
243. Qaçıcıdır - bilesiñ
Qaçan bizden alasin
İltib iraq satasin
Bizden oluñ assılu
244. Hele sen qulı alğıl
Bir qaç aybı var - bilgil
Anlara qail olğıl³⁶
Baha alavuz yaru”
245. Malik aydur: “Ayudıñ
Ayiblerin hep deyüñ
Hem altunımı aluñ
Söyleşeli satışu”
246. Bunlar aydur: “Yalancı,
Hem oğrıdır ikinci
Üçüncisi qaçıcı
İşitgil bizden bellü”
247. Malik aydur: “İşitdim
Ayıblarımı bildüm
Qamusın qabul qıldım
Kesiñ bahasın bellü
248. Yanumda altunum yoq
Küllele ile qumaş çoq
Pul yarmaq³⁷ var, qıymet yoq
Benden işidiñ doğru”
249. Yusuf aydur gönlünden:
“Qardaşlarım önünde
Çoq söylese dilinde
Malik küçi yetmeyü”
250. Bunlar aydur: “Olmazuz
Küllele, qumaş almazuz
Ol pulları aluruz
Qalanın bağışlayu”
251. Malik aydur: “Biliñler
On toquz yarmagım var
Aluñ benden ikişer
Biriñiz bağışlayu”
252. Bunlar aydur: “Biz aldıq
Hem ol qadara satdıq
Qalanın bağışladıq
Al bize qabul qılu”
253. Malik Yusufu baqdı:
“Bu erler seni satdı
Hem sen qulmısın dedi
Yudunmağıl gizleyü”.
254. Dönüb Yusuf ayıtdı:
“Ulularımdır”, - dedi
“Duşmanlardan qurtardıñ
Saña satdılar”, - deyü
255. “Pes, sen olduñ lâyığım
Bunlar oldu düşmenim
Ben bunlara dönmezem
Haq yerine getirü”

³⁴ tanıştı – qonuştı, laf etti

³⁵ tavar – mal, tavar

³⁶ qail olmaq – razı olmaq

³⁷ yarmaq – kapik, tun para

256. Yusuf bunlara vardı
Qamusın esenledi
Öpüb, quçub ağlaşdı
Malik baqar tañlayu
257. Bunlar Yusufu döndi:
“Bizi başhayız(?)”, -didi
“Bu işden qorqduq”, - didi
Qamusı hep ağlayu
258. “Adamuz, saqınırız
Hem yalana oluruz
.....
.....
259. İmdi sen yürü vargil
Sabr qılıb qatlangıl
İş ne olur - ivmegil
Saqın kelmegil girü”
260. Yusuf aydur: “Varıñız
Sağ esen oluñız
Atamı ağırlañız
Eyü söz, ögüt virü”
261. Ağlayu girü geldi
Gözünden qanlar indi
Malik yanına geldi
“İşte, qulunum”, - deyü
262. İşini Malik bildi
İki elin bağladı
Bir deveye bindirdi
Qaçmasın der saqlayü
263. Qafile göçdi, yuridi
Gice qarañu oldı
Bir menzile oğradı
Düşdi Yusuf ağlayu
264. Yusuf anası ölmüş
Meger qabri andaymış
Yusuf deveden inmiş
Anasına ağlayu
265. Aydur: “Anacığım, bilgil
Garip oldum, beni görgil
Oğlum esirgegil
Qul oldum oş satılı
266. Atamdan ayırdılar
İltüb quyuya saldılar
Soñra qul deyüb satdılar
Qardaşlıq haqqı deyü
267. Anacığım, toğmışdım
Nola senden ölseydim
Bu cefayı görmeydim
İki elcigim bağlı
268. Ya ana, sen olmiyeydin
Ya bu sine³⁸ gelmiyeydin
Benim halım bilmiyeydin
Oğluñı esirgeyü”
269. Sininden bir ün geldi:
“Canım Yusuf, saña noldu?”
Yusuf işitdi oğnadı
Anası ünün diñleyü
270. Yusuf bunda bu yönde
Anasıyla meskeninde
Ağardı, oldı irte
Malik: “Qanı Yusuf?”, - deyü
271. Yusufu istediler
Devede bulmadılar
Gördiler, “Qaçmış!”, - dediler
Yayıldılar isteyü
272. Bir qara qulı vardı
Varıb ol Yusufu buldı
Yüzüne hem birkaç urdı
Getürdi sürükleyü
273. Allahına yalvardı
Bu kez Yusuf ağladı:
“Haqqımı alğıl!”, - didi
“Suçum yoğun bildiru”
274. El getirib ağladı ol bigünah
Aza naz idüb didi: “Ey padişah!
Beni suçsuz yere dögdi bu qul, ah
Neler itdi baña işbu rusiyah³⁹”
275. Qısmet olmuşdır baña bu derd, ah
Haqqı şimdi kâr-i kerde⁴⁰, ya ilâh
Sen bilirsin halımı, sensin ilâh
Saña ma'lümdir işim - sensin güvah⁴¹

³⁸ sin – qabir, mezar

³⁹ rusiyah – siyah betli, qarabetli

⁴⁰ kâr-i kerde – yapılgan iş

⁴¹ güvah – tanıq şahit

276. Ger hara qıldım ise asiy olub
Ya anam haqqın dutma bi günah
Pes, günahım yogiyse bildir, qon...
Bir alâmet eylegil bunlara sen padişah
277. Ben bağı başlıya meded, senden meded
İrmediyse qıluram ölünce feryad ile ah
.....
.....
278. Qul Yusufi getürdi
Malike ismarladı
Malik deveye urdı
Belin zincir bağlayı
279. Hoş, tamam erte oldu
Qızaruban gün doğdı
Bir qara bulut qoptı
Yıldırımlar şaqıyu
280. Cihan qarañu oldı
Qar, yağmur, dolu yağdı
Sahra qamu sel oldı
Qafle qorqdı qamu
281. Qaraqulnı⁴² ol malik
Çağırıb der: “Hünelik⁴³!
Bize geldi virenlik
Beri geliñ yazıqlu!”
282. Pes, ol qara qul geldi
“Yazuqlu benim”, - dedi
“Ol oğlanı urdumdı
Yüzi üzre süreyu
283. Qaçdın deyü oğlanı
Bulunca kizbin⁴⁴ anı
Göge tutdı yüzünü
İmran dilin⁴⁵ söyleyü:
284. “Bilürim - andan oldı
Bu belâ bize geldi”
Tañrısına yalvardı
Bu ağlançıq ağlayu
285. Malik aydır: “Tez varğıl
Anıñ hatırın sorğıl
Elin, ayağın öpgil
Ol suçunu dileyü
286. Olakim, esirgeye
Tañrısına yalvara
Bizi halas eyleye
Yohsa qaldıq qırılı”
287. Ol qul Yusufa geldi
Elin, ayağın öpdi
Hem suçunu diledi
İlenedür yalvaru
288. Ol saat bulut gitdi
Qarañulıq açıldı
Açılıb hem gün doğdı
Ulu, küçük sevnişü
289. Yusuf gönü hoş oldı
Suçunu bağışladı
Dudağını depretdi
Tañrı adın oquyu
290. Malik aydır qavmına:
“Hürmet qilun oğlana,
İnanmış Tañrısına
Sözi gerçekdir bellü”
291. Elin, ayağın çözdı
Malik gelib gör nitdi-
Ağır tonlar giydirdi
Atı üzre bindirü
292. Qaflesine çağırdı
Yusufi ismarladı
“İzzetler eyleñ”, - dedi
“Yükünüzdür bu”, - deyü
293. “Bu oğlan eyü hulu
Doğru sözli, hürmetlü
Qamuñız bundan utlu”
Buña muti ol⁴⁶ qamu
294. Yine Yusuf beklikde
Nimet içre peklikde
Ya’qub miskin hasretde
Yürür anda ağlayu

⁴²qaraqul – qaravul

⁴³hünelik - böylece

⁴⁴kizb – yalan

⁴⁵İmran dili – Yehudiyler tili

⁴⁶muti olmaq – boysunmaq, boyun egmek

Ortaçağ Qırımın medeniy hayatından bir levha. XV. asır, Eski Qırım

Hazırlağan: Nariman Abdülvahap

Pek çoq baqımdan diqqat çekken aşağıdaki yazının aslı "Millet" gazetesiniñ 1920 senesi 19 fevral tarihli (N21 (72)) sayısında bulunmaqdadır. "Qırımtatar Qurultayı Devri"nde (1917-1920) Ortaçağ Qırımın medeniyeti üzerine yapılgan araştırmaların bir ornegini teşkil etken bu yazı, XV. asır Qırımdaki edebiyat, ilim ve maarif hayatına dair oldukça qıymetli bilgiler bulundırmaqdadır. Teessüf ki, araştırmaların müellifi olğan Abdülmecid Şeyhi haqqında hiç bir malümat bulamadıq.

Eser: *Abdü'l-Mecid Şeyhi.*

Meftûha-i edebiye yaki Qırımda İslâm qalemiyle yazılmışlara bir nazar.

İlm-i edep [ten] lezzet alup erbâbına hürmet etmeye başladığımdan beri bu yolda bir himdet-i âcizâne bulunmaq emeliyle bir hayli müsveddeler yazup biraqmış idim.

Şimdilik bunlardan birazını neşir ettirmek işine ulu Tañrı'nın ismiyle başlamaya niyet ettiğimden meslekdâşlara bir meftûha pilâvı olur ümidiyle şu sermâye-i âciziniñ nasıl olaraq meydana geldigine ve bu sermâyenin sermâyesi neden ibaret bulunduğına işâret eden bir muqaddime yazmaq fâideden hâli olmaz belleyurım.

(Meftûha pilâvı: Eski vaqıt medreselerinde talebeden birisi yeñi bir fen yâki bir kitap başladığı gün sınıfdaşlarına köbete, yantıq alup yedirmek ve yâki çay ve qahve ziyâfetine davet ederek sıylamaq demektir, ki yaki başlanılan fen ve kitâbın qorquñlı geçitlerinde anların yardımını temîn ümîdiyle olup gelen bir âdet idi)*.

Malûmdir ki, Qırımda olup geçen ulemâve üdebânın tercüme-i hâllerine dâir bir kitap yazmaq sevdâsı ile qafamı aylandıraraq mümkün mertebe o yolda çalışmaqta idim; gittikçe derdim qatmerlendi idi.

Qırımda ne gibi ehl-i ilim gelüp geçtiğini ulemâ ve qartlarımızdan istifsârettikte şahsiy ve tafsiliy kemâ yenbağı bir malûmât alınamadığından bu hale ğayet sıqılarak gâmî (kemî?- N.A.)odamın bir köşesine çekilüp bu husûsta sâatlerce efkâr-ı beyhûdele oğraşup, ahır: "Qırımda haqqında tercüme-i hâl yazılacaq gibi ulemâ ve üdebâ olmamıştır"den ibâret fikr-i bâtil girdâbına düşer demde ağızdan ağıza naqloluna gelen "Eski Qırımda müfti intihâbı" vaqiası habl-i metînine yapışup çıqardım.

İşbu vaqia haqqında rivâyet pek mühtelif ise de, yani bâzılar – Luğat-ı Ahteriyi(1), bazıları -Sihâhu'l-Cevheriyi(2) ve ekseri ulemâ - Luğat-ı Qâmûsı(3) ezberden bilen şu kadar ulemâ çıqmıştır demişler ise de, sahih olan tevatür Luğat-ı Qâmûsı hıfzında tutan kırq ulemânın bulunmasıdır.

Bu vaqia haqqında qararlanan bir nazmı – saqat da olsa – şuraya naqletmeden geçemedim:

Şimdi hâller dönermiş aksine,
Buniñçün gitmesin hep tersine,
Haqqınca çalışanlar dersine
Çoq olmuş, qıdırmaya sen yanaş!

Hıfz-ı Qâmûs müftiye lâzımdır,
Buniñle mevsûf mutlaq müftidir,
Buniñçün iş imtihân etmekdir,
Böylece bir fermân olundu fâş.

Böylece meşhûr efvâh-ı nâsda,
Qırım Müftisi vefâtı anda
Han dalmış fikre intihâbında,
Bu hâli sen de fikr eyle, qardaş!

Eski Qırım adındaki yerde,
Huffâz-ı Qâmûs bir imtihânda
Çıqmıştır tamâm kırq adedinde,
Quvanmazmı buña qart ile yaş?

Her yerde ulemâ çün toluptır,
Birbirine aqran hep oluπτır,
Müftilik bundan kime düşüπτür,
Bir cevâp ver ki dökmeğe gözyaş.

Bunlardan birisi müfti-zade,
Olması sayılıp bir ziyâde,
Qazanmış müftilik şu arada
Qırımda görülmüş böyle bir baş.

* Cümlelerin gazetede ki şekli şudur.

İşbu vaqia bir tatar tarihinde şu yolda qaydedilmişdir: “Eski Qırımı (Hacı Tarhan Hanı) Seyyid Ahmed Han (4) harap etmezden muqaddem müftileri Firdevs-âşiyân olup mutûn-ı erba’a, Qâmûs hıfzında olan ehl-i ilimden bir fâzıl teccessüs ettiklerinde, dedikleri minvâl üzre qırq fâzıl-ı mümtâz zâhir olduqları meşhurdır”.

(İlerisi var)

(1)Ahterî, Muslihuddin Mustafa (o. 1560/61) - tanınğan til alimi. Aslen Türktir, Anadolulı. “Ahterî-i Kebir” veya sadece “Ahterî” olaraq bilinen ve 40.000 kelime ihtiva etken arapça-türkçe sözlüğü – onunñ eñ meşhur eseridir. Ahterîniñ ölüm tarihi köz öğüne alınırsa, eseriniñ rivayet ile alıp berecegi olmadıǵı añaşılacaqtır.

(2)Cevherî, İsmâil bin Hammad (ö. 1009’dan evvel) – arap tili alimi, Aslen Türktir. Büyük sözlükçi olaraq tanıldı. Başlıca eseri olğan “Tâcü’l-Luğa” (“Luğatlarıñ Tacı”) (diger adları: “Sıhâhu’l-Luğa”, “es-Sıhâh fi’l-Luğa” veya kısqaça “es-Sıhâh”) sözlüğü luğat ilminde Firûz Abadı’nıñ (bağ aşıǵı) “Qâmûs”ından soñ eñ meşhur eser olaraq tanılğan edi.

(3) Firuz Abadı, Ebü’t-Tahir Mecdüddin (1329, Firuz Abad, İran – 1414, Yemen) – tefsir, fıqıh, hadis ve luğat alimi, çoq mahsuldar bir müellif. Qırqtan ziyade eserinden eñ mühimi – “el-Qâmûsü’l-Mühît ve’l-Qabusu’l-Vesît” veya kısqaça “Qâmûs” olaraq bilinen mükemmel bir luğat kitabıdır.

(4) Seyyid Ahmed Han – Altın Ordu Hanı (1465-1481), 1476 senesi Qırımı işğal etip, bir çoq köy ve qasabalarını, şu cümleden Eski Qırım (Solhat) şehrini, büyük tahriplerge oğratqan edi.

Sözlükçe:

meftûha-i edebiyeye – edebiyat başlanǵıçı;
ilm-i edep – edebiyat ve ondan bahsetken ilim;
hidmet-i âcizâne – elden keldiǵi qadarki hizmet
müsvedde – temizge cekilmek üzere yazılğan şey, ilk yazılğan şey, qaralama;
meftûh(a) – açılış, başlanǵıç;
sermaye-i âcizî – acizlik sermayesi;
hâlî – boş;
ulemâ – alimler;
üdebâ – edipler, edebiyatçılar;
sevdâ – aşırı sevgi; heves, istek;
istifsâr – sorma, sorap añlama;
kemâ yenbaǵı – uyğun olduǵı üzere, lâyıǵı kibi;
gamî – adım, bir adım atışta eki ayaq arasındaki mesafe; **kemî** – pek küçük (faqr de ola bilir);
efkâr-ı beyhûde – boş, faydasız, esassız tüşünceler;
fıkr-i bâtil – batıl, doğru olmaǵan, yañlış fikir;
girdâb – suvlarıñ dönerek çuqurlaştıǵı yer (водоворот);
dem – vaqıt, zaman, an;
naqil (naql) – añlatma, hikâye etme; rivayet;
intihâb – seçmek; seçim;
habl-i metîn – sağlam yip;

muhtelif – çeşitli, bir-birine uymaǵan, bir türlü olmaǵan;
sahîh – halis, qusursız, şübhesiz;
tevâtür – bir haberniñ ağızdan ağızǵa yayılması, yayǵın söleni, rivayet;
hıfz – saqlama, qoruma; hatır; ezber;
efvâh-ı nâs – insanlarıñ ağızları (tilleri) (“halqıñ tili”);
hıfz-ı qâmûs – luğat kitabını ezberde tutmaq;
mevsûf – vasıflaǵan;
fermân – emir, ilân;
fâş – meydanǵa cıqqan, yayılğan; açılğan;
huffâz – hafızlar;
aded – sayı; dane; raqam; miqtar;
muqaddem – daha evvel olğan;
Firdevs – cennet, cennetteki altıncı qat;
âşiyân – quş yuvası; ev, mesken;
mutûn-ı erba’a – dört metin;
ehl-i ilim – ilim adamları, alimler;
fâzıl – meziyet, eyilik, erdem sahibi;
teccessüs – gizlice araştıрмаq, gizlice baqmaq;
minvâl – hareket tarzı, davranış; usul, yol, uslup;
zâhir – açıq, belli.

Adem ve Havva qıssası

(başı derginiñ birinci numarasında)

...Qaçan ki Allah İblisni qarğadı ise, melun İblis ucmaqtan¹ sürüldi. Bundan ötrü Adem ve Havva`ğa yüreginde beslediği hinç daha da arttı, alevlendi. «Toqtañız, sizge bir şeytanet yapayım, sizni de cennetten tışarı atınlar» - deye qastetti. Bir kün kördü ki, yılan cennetten uçup çıqqan, köklerde qanat kergen, süzüle. O zamanları yılannıñ qızıl ve yeşil qarışq zar qanatları bar, terisi renk-renk ışqlanır edi, aylaq³ güzel bir yaratıq edi. İblis bir yuvarlandı, qanatlandı, uçtu. Uçarken, yılanğa dedi: «Cennetke meni de alıp kir». Yılan dedi: «Allah seni cennetten tışarığa attı. Seni alıp kirsem maña hışım eter». İblis: «Allah duymaz. Onuñ başında qayğı çoq. Men ağzıña kirer, tiliñ altına gizlenirim» - dedi. Yılan unadı², ağzını açtı, şeytan onuñ tili altına gizlendi. Öylece cennetke kirdi. Adem ve Havva`nı aradı, tapalmadı, tavustan soradılar. Tavus dedi ki: «Adem zenaat ögren, Havva ise daha bir işnen eglene». Ademniñ aldına keldiler. Adem ağaççılıq, yani dülgerlik zenaatını ögrenmekte edi. Çünki Allahu azze ve celle oña, soñraları oğullarıña da ögretirsiñ deye, bin zenaat ögrenmekni buyurğan edi.

Şeytan, yılannıñ ağzı içinden Ademge söyledi: «Hiç bilirmişsiñ, Allah niçün sizni boğday teregi yemişinden tatmaqtan tıydı?» Adem dedi: «Allahınıñ işine qarışma, yılan. Ket!» İblis yılan ağzında fısıldadı: «Yur, Havva`ğa barayıq. Qadınlarnı ayartmaq qolaycadır». Havva`nıñ yanına keldiler ise İblis soradı: «Ya, Havva! Bilirmişsiñ, niçün Adem şimdi seniñ yanında degil?» Havva dedi: «Adem erkektir, erkek zenaatlarını ögrenmektedir. Men bugün tikicilik ögrendim, yoruldim, oturam». Havva, qızlarına ögretmek için yüz zenaat bilmesi kerekli edi.

Şeytan dedi: «Adem onuñ için seniñ yanında degil ki, onuñ saña sevgisi azdır. Eger siz bu boğday

tereginiñ danelerinden yeseñiz ondan sizge üç hayır kelir. Biri odur ki - siz ölümsüz olursıñız. Ekincisi - ebediyen cennette yaşarsıñız. Üçüncisi - Adem seni sevdiği zamanları dünyasını unutır». Havva: «Cennette yaşamaq bir huzurdır. Adem`niñ de meni sevdiğe sevmesini isterim. Amma «ölüm» nedir?» - deye soradı.

Şeytan: «Ölmek - yoq olmaqtır» - dedi.

Havva yoq olmaqnı istemedi. Boğday tereginden bir pıtaq sındırdı, yemişinden yedi, soñ o pıtaqnı tutup Adem`ge keldi: «Men bu yasaq yemişten bir qaç dane yedim, sen dahi ye» - dedi. Adem Havva`nı aylaq sever edi, «yoq!» deye bilmedi. O yemişten bir qaç dane o da ağzına aldı, çaynadı. Yemiş çoq tatlı edi. Yutayım derken hatırladı Allahınıñ yasağını, loqmanı qayt etmege çalıştı. Ama loqma öyle de qaldı boğazında. Erkekler kekirdegindeki⁴ «Adem alması» denilgen tomarçılıq işte odur.

Qaçan ki Adem ve Havva böylecesine Allahınıñ yasağını aştılar, üstlerindeki cennet kiyimleri söküldi ve töküldi, tenleri çıplaq qaldı. Ut yerlerini ellerinen örtüp yigde⁵ teregi tübünde, pıtaqlar arasında gizlenecek oldular. Ama yigde tegenekli pıtaqlarınen Adem ve Havva`nıñ saçlarına yapıştı, tenlerini tırnadı, gizlenmege izin bermedi. Onuñ içündür ki yigde teregi Adem oğullarından avlaqta, suvsuz yerlerde öser.

Adem ve Havva gizlenek arayıp öte ve berige çapqalarkenler, hitap keldi: «Ey Adem, kimden qaçasıñız?» - deyü. Adem dedi: «Allahım, senden qaçamız ve saña sığınamız». Allahu azze ve celleniñ sesi dedi: «Ey, Adem! Seni topraqtan yaratmadımmı? Saña ilm-i esma ve biñ zenaat ögretmedimmi? Melekler üsünde saña erk bermedimmi? Havva`nı saña sınıar etmedimmi? Cennet nimetleri siziñki olmadımı? Soñra sizge boğday teregi yemişinden yemekni yasaq

etmedimmi? Şeytan sizge düşmandır, sözlərinə uymaңыз” - demedimmi?» Adem seslendi: «Beli, Allahım! Bütün bu inayətlərinə bizgə sen ettiñ. Ve: «inne eş-Şaytana tecri fi beni Adema kema tecri ed-demu» (kerçektən de Şeytan dolaşır insan içində nasilkim dolaşır qan) - dediñ. Amma qısqa aqlım öylə kestire ki, mənim işlədiyim suç seniñ təqdir ettiğini qazadır. Qazanı sen təqdir ettiñ isə mənim suçum nədir?» Hitap keldi: «Kerçektir ki, qazalarıñızni men təqdir ettim. Amma qaza gizli yazıdır - köznən körülmez, oqlmaz. Yasaqlarım isə saña eşitilir ses ilə, añaşılır til ilə yetkirlidilər. Niçün açıq və seçik qoyulğan yasaq ötesinə aştıñ?» Adem dedi: «Allahım, yasaqni sen qoyduñ, suçnu men işlədim. Şimdi tevbe etem, suçumni bağışla, məni yarlığa». Hitap keldi: «Tevbe ettiñ isə seni yarlığadı. Oğullarıñni dahi yarlığarım suç işlədikdən soñra tevbe etsələr. Amma suç cəzasız qalmamalı, yarlığav cəza çəkkəndən soñ kəli. Şimdi cəzañızni çəkeceksiñiz, sizni uçmaqdan çıxaracağım».

İncir teregi Adem və Havvanıñ çıplaq hallarını körüp olarını acıdı, olarğa kendisindən birer yapraq berdi, bular da ut yerlərini örttülər. «İncir yaprağı örtünmek» ibaresi; işte o zamandan qalğandır. Bir de Adem oğulları incir tereginə sever oldular, öyləki, başqa yemişlərinə ya tışını, ya içini aşar isələr, incir yemişini bütünleyin aşarlar.

Allahın buyruğı ilə Adem və Havva'ni, İblisni, yılannı və tavsını kökten aşağı fırlattılar. Adem Hindistanğa tüştü, onuñ için Hindilər Adem kibi esmeri olurlar. Havva Arabistan'ğa tüştü, Cedde denilgen yerge - o yemiş qadınları Havva kibi güzel olurlar. İblis İraq'qa, Basra yanına tüştü - bundan dolay basralılar osal tabiatlı oldular. Yılan yerge tüşkəndə qanatları və ayaqları qırıldı, qursaq üstündə süyrelip yürər oldu.

Adem çox ağladı Havva'ni sağımıp. Tam qırq yıl qıdırdı, tapılmadı. Tereklerden yemiş üzüp aşadı, nitekim Hindistan'da yıl on eki ay yemişlər sararıp və qızarıp tura.

İblis artıq Adem'dən açuvını almaq firsatı keldi belleyip bütün yırtıcı, ısırıcı, çaqıcı hayvan, quş və biy-çayanları bir yerge çağırdı və dedi: « Bu yaratıqni, Ademni öldürüñiz. Şimdi o yañızdır, amma eşi Havva ilə qavusırsa bular çox balalar doğururlar, olar dahi çoqlaşır, sizgə yaşamağa yer yüzündə boş ortalıq qalmaz». Bütün quş-qurtlar başladılar

Adem etrafında aylanışmağa. Adem qorqtu. Hitap keldi: «Bulardan biriniñ başını sıypala» - dep. Adem bir qaşqırınıñ mañlayını sıvazladı, qaşqır it oldu, Adem'gə quyruq salladı, yüzünü quş-qurtlarğa çevirip afurdi, hepsini def etti.

Adem'gə hitap keldi: «Ey, Adem! Sen Cedde və Mekke tarafqa ket, Havva andadır». Adem yanıtladı⁷: «Allahım, mən Cedde yolunu bilmezim». Allahu azze və celle kökqarğanı Adem'gə qılavuz yolladı. Kökqarğa uçar, Adem onuñ artından keter edi.

Havva dahi Adem'ni çox sağınğan, qırq yıl ağlağan edi. Aç olduğı zamanları deñizdən balıq tutup atəşte pişirip aşar edi. Adem ekisi Arafat dağı yanında uçaştı, Allaha şükür ketirdilər. Adem orada Allah için bir ev yaptı «beytullah» adlı, yani bir mescit. Havva ekisi beytullahni tavaf ettilər, yani çevresində aylandılar. Mevlâ adından Cibraill beytullahni Adem'dən qəbul etip aldı.

Soñra Cibraill ketirdi Adem və Havva için sekiz qoy-yedisi anabaş, biri qoçqar, eki sığır və bir boğa, arpa və boğday bürütükleri. Hitap keldi: «Ey, Adem! Şimdiden soñ Yer siziñki. Ezelden Yer'ni sizgə təqdir etken edim, boğday teregi yemişi ilə tirlik atqaracaq ediniñiz. Balalarıñız dahi çox emeksiz o yemişnən keçinecek edilər. Sabır etmediñiz, terek pıtağını sındırdıñız, o terek qurudu. Endi hər yıl yer sürüp, terge batıp o terek urluqlarını saçacaqsiñ. Balalarıñızni toydurmaq için hər kün ertengi tañdan keçki tañğa qadar çalışacaqsiñ. O balaları Havva ağıriq çəkib, terge batıp ağlay-ağlay doğuracaq. Çünki Şeytannın fəsafısına o uydu, seni dahi doğru yoldan o çıqardı. İşte, sizgə təqdir budur. Yaşaңыз, birbiriñizni seviñiz, urçuñız, çoqlaşıñız! Bir aç olursıñız, bir toq. Amma olsun açlıq, olsun toqluqta Rabbiñizni unutmaңыз».

Adem ucmaqta ögrenen edi biñ zənaat, Havva isə yüz zənaat. Adem qoylarıñ yününü qırqtı, Havva iplik üyürdi. Adem iplikdən «şayaq» denilgen qaba qumaş toqudı, Havva şayaqdan abalar tikti. Böyləce iynləri kiyimli oldu. Adem sığırını baqtı, Havva olarını sağdı, süt, qaymaq, irimcik, yağ nomay oldu. Soñra Adem moysa yasap onu boğanıñ boynuna keçirdi, çatal pıtaqlı kütükten qaraban yasap, onu boğağa çektirip yer yırttı. Yer yırtıqlarına özleri için boğday, malları için arpa saçtılar. Vaqtı keldi, arpa və boğday östü, danələri toqlaştı, başaqlar sararıp özerdi⁹. Adem və Cibraill

tarlağa keldiler. Adem aç edi. Zandaqı¹⁰ aşlıqını kösterip Cebrailden soradı: «Bundan aşayımı?» Cebrail dedi: «Yoq, başta or». Adem boğdayını ordu, indırğa topladı, soradı: «Endi aşayımı?» Cebrail dedi: «Yoq, yanç». Adem aşlıq üstünde boğanı gezdirip boğdayını yançtı, savurdu ve soradı: «Aşayımı?» Cebrail dedi: «Yoq, taş üstüne taş qoyup boğdayını eğitiñiz, un etiñiz». Adem boğdayını un etti, soradı: «Aşayımı?» Cebrail dedi: «Yoq, Havvağa ayt, yoğursın». Havva hamır yoğurdu, Adem hamırğa parmaqlarını batırdı, soradı: «Artıq aşayımı?» Cebrail dedi: «Yoq, kömeç yapsın». Havva hamırını urpağa bulğap balaban yastıq büyüklüğünde kömeç yaptı. Adem soradı: «Aşayımı?» Cebrail dedi: «Yoq, onu sıcaq külge kömüñiz, pişsin». Xamır tomalaçını sıcaq külge kömdüler, o qabardı, pişti, qocaman bir kömeç oldu. Adem dedi: «Artıq aşayımı?» Xitap keldi: «Yoq, bir kün oruç tutuñiz. İleride de her yedi künde bir kün». O künü oruç tuttular, ertesi kün qalqıştılar kömeç aşamağa. Cebrail keldi, kömeçni uç parça etti. Eki parçasını Adem'ge, birini de Havva'ğa berdi. Adem o eki pay kömeçni bir özü aşadı. Havva ise kendi payınıñ yarısını aşadı, yarısını saqladı. Künnüñ bir saatinde Ademniñ qarnı köptü, içinden ciyik yel çıqtı. Adem Cebrailden soradı bu ne fos yeldir dep. Cebrail: «Bu seniñ toymazlığıñıñ şomluğıdır» - dedi. «O saña berilgen eki pay kömeçniñ bir payı oğlanlarıñ için edi. Sen olarnı düşünmediñ, eki parçanı da tüketi yediñ. Havva kibi yarısını saqlağan olsañ oğullarıñız açlıq çekmeyecek ediler». Soñ Cebrail Adem'niñ elinden tutup dalağa alıp ketti, Adem def-i hacet etti, yengil tarttı. Cebrail dedi: «Balalarıñ dahi sen qadar aş aşar olsalar sizge dünya nimetleri tütmecek».

Allahu azze ve celle telqini ile Adem ve Havva'nıñ boylarını sıypadı, olar yetmişer süyem eksildi, şimdiki erkek ve qadınlar boylarında oldular. Melun İblis kördü ki Adem ve Havva'nıñ yaşayışları fena degil. Köklerde uçtu, Allaha baş vurdu, dedi: «İndallahi men qadar Adem de suçlu edi. Ama sen oña dünya nimetlerini berdiñ, maña ise lânetler qısmet oldu. Bu könüliktenmidir?» Allah yanıtladı: «Könüliktendir. Çünki Adem suç işledi ise suçlarına tevbe etti. Tевbe etkenge men inayet eterim. Sen dahi tevbe et, saña da inayet eteyim». İblis duraqsadı, tüşüdü. Amma yüregindeki kibri ve isyankârlığı üstün keldi, tevbe etmedi, buruldu, artına qayttı.

Künlerniñ birinde Şeytan kördü ki Havva Adem'den yüklü olğan, yükü de ağırlaşqan. Körünmez olup Havva'nıñ qarşısına keldi, soradı: «Qarnıñda ne bar?» Havva sesni eşitti, amma kimse körünmedi, qorqtu. «Bir canlı bar, qıbrıday, ama bilmeyim nedir», - dedi. Ses dedi: «Bu bir tuvar, bir yıldı ya da bir qoy yavrusı bolğay». Havva dedi: «Men o yavrudan istemeyim, Adem'ge beñzer yavruçıq isteyim». Ses dedi: «Men Mevlâ öñünde sayğısı büyük qutsal bir ruh olam. Hayırlı dua etsen qarnıñdası Adem yavruçığı olur. Dua eterim eger o yavruçıqqa benim adımnı berseñiz». Havva soradı seniñ adıñ ne dep. İblis yanıtladı: «Adım Haris». Havva yavruğa bu adnı bermege razı oldu. Bir oğlan bala doğdu, adını «Haris» qoydular. «Haris» Arabça'da «qızğaç, künüci» demek olur.

Soñları Havva biri oğul ve biri qız olmaq üzre yetmiş qarın boşattı. Bazı balalarınıñ uruğı yedi biñ, bazılarıñ ise qırq yedi biñ oldu. Yer üstü Adem balaları ile toldu.

Luğatçe:

¹ **Ucmaq** - cennet

² **Unadı** - razı oldu

³ **Ayłaq** - ğayet

⁴ **Kekirdek** - nefes yolu

⁵ **Yigde** - tegenekli, yapraqları ufaq ve beyazca, yemişi teri túbünde unğa beñzer daneçiklerden ibaret terektir, zizifus jujuba'nıñ bir çeşiti

⁶ **Sıñar** - çift nesneniñ biri, eş

⁷ **Yanıtladı** - cevap berdi

⁸ **İyinleri** - sırtları, omuzları

⁹ **Özermek** - Rusça «созревать»

¹⁰ **Zan** - ekin tarlası

¹¹ **İndır** - aşlıq yançılır yer

¹² **Ciyik** - çürük sasığı

¹³ **Fos** - sasıq

¹⁴ **Tüketi** - bitkenge qadar

¹⁵ **Dala** - çöl

¹⁶ **Tütmeecek** - tez biticek

¹⁷ **İndallahi** - Allah indinde, öñünde

¹⁸ **Könülik** - adalet, doğruluq

¹⁹ **Bolğay** - olsa gerek

Server Turupçı (1914-1985)

*Anayım, tüşümni qayırğa corarmı,
Bir avuç toptaqnı qabrime qoyarmı?*

Server Turupçıniñ “Günsel”niñ birinci sayısında derc oluğan “Niçün” başlıqlı manzumesi şairniñ şahsiyetine qarşı oquyıcılarda büyük bir alâqa ve meraq doğurğandır. Teessüf, degerli müellifimizniñ hayatı ve faaliyeti haqqındaki malumatımız pek az olduğından, kimliğini lâyıǵı ile tanıtmaktan, şimdilik, acızımız. Eserlerine kelince, “Emel” dergisinde şairniñ yedi manzumesini bula bildik. Haqiqiy millet ve vatanseverniñ qalemine ait olğan, tam manası ile şiir namına yazılğan bu manzumeler qırımtatar şiiriyetinde birer şaheser olaraq tanılacaqları şüpheşizdir. Çoq yazıq ki, Qırım Tatarlarınıñ sabıq Sovet Birliği sınırlarındaki qısmı soñki zamanğa qadar bu qıymetli şairinden büs-bütün habersiz edi.

Dergimizniñ işbu sayısında Server Turupçıniñ daha birqaç şiiri derc oluna. 1999 senesi 10 qasım (noyabr) küni usta şairimiz 85 yılını tolduracaq edi...

OYLANMA

Oylanıp turğanda, tiş bilep cavğa,
Köñülden tutuşam, çıqaram qavğa.
“Sıymadıñ,- diy,- curtqa, taştıñ dünyağa,
Ğurbette bu saray kerekmi sağa ?”

Çare yoq, savatım taǵınıp, çıqam,
Azavın celimen cügenni taqam,
Çoraday bir ketip, Qazanğa baqam,
İbdeşmen İdilden Hazerge aqam.

Ayrılıp, süzülem, qonam bozqırğa,
“Çıqar şo qımızni”,- diyen Qırğızğa .
“Al, iç- diy, - suvuttım, saldım yıldızğa!”
“Al, iç, - diy,- qalmasıñ düşman Urusqa!”

Uzanam Kafkasniñ yüksek tavına ,
Amansız bayquşlar tolğan bağına .
Cavlarnıñ qılıçı sallana başında, .
Şamil’niñ matemi kömülgen baǵrında.

Şimdi sen, adıñni aytalmağanım,
Coluñdan biñ ölip, qaytalmağanım,
Sel bolıp, közcaşın tıyalmağanım,
Nişlesem, canımnı beralmağanım.

Tañ ata, aylanam, o yerde qalam,
Taşlayman baylavni, cüyrükni salam,
Ğaflette cüremen, bek osal bolam.
Künler aǵıp kete, keçege qalam.

Köñül bu, körer de oylanmay turarmı?
Curtundan, burqulmay haber alırmı?
Anayım, tüşümni qayırğa corarmı?
Bir avuç topraqnı qabrime qoyarmı ?

ÇONĞAR KÖYÜ

Canköy bette Çonğar köyü, üylerin üstü külden,
Qaberi yoq açqan gülden, ya cırlağan bülbülden,
Tezek tütiy ocaqlardan, duman cayıla köyden,
Bir zamanlar batır cigit çıqa edi her üyden.

Bir qaç köküş, üç-beş toqlu qaraltıda körüngen,
Süyeklerin saya ballar qart ögüz bar, sürüngen ,
Çonğar köyü - taliyinden, halq - köyünden tönülgen,
Qara künge şaytıp köngen, qasvetlerge bürüngen.

Cav cüreklerni suvutqan, dostluq, birlik qurulmay,
Bunca zulüm, qorluqlarğa, qatseñ, qarşı turulmay,
Çalpan-çarıq tırıssa da, saqat maliy yol almay,
Avelenip uça köñül, Çongar köyge qonalmay.

Gülsümçikniñ, üy bolğan soñ, bel avrusı keçmedi,
Qurt-Söyüngen döl berip te, ul şerbeti içmedi.
Acıdı Quday, köp keçmiy, qara topraq cabındı,
Can aşından Çonğar köyü birqaç loqma qapındı.

Çonğar köyü, unutmayman badem közlü qızıñnı,
Aqılımdan çıqarmayman qalavdaki sözümni,
Tazeliy-qozgay hasretni, yürekteki sızımni,
Bergen tüsü o yavluqman silem yaşlı közümni.

Toqta, batma, Çonğar köyü, ümüt kesme şay tezdin,
Püsür ballar helâllanır, arınırlar köñüldeñ,
Qoray yaqıp fal baqayıq, niyet tilep erenden,
Bir kün bu halk qurtulacaq, esaretten, kederden.

QARTLAR

Qartlıq mumu titrek yanar, az celçikmen de söner,
Carıp baqsañ cüreçigin, tıp - tıp eter, “yurtum” der.

Qaruvsız köz sönük baqar, qırpış-qırpış añlatır,
Eski yılların qulağın añılarman çñlatır.

O toyğandır, aş istemez, qaş istemez, tat ister,
Yolğa salıp sılasına barmaq için at ister.

Yaşı yetmiş, cırtılmay da kökteki qara bulut,
Ay, yıldızlar bir yol açsa, belki doğardı umut.

Oynamay uyuşqan qollar, tizni avurı tutqan,
Osal yıllar aman bermiy savluqni calmap yutqan.

Boğuş -boğuş pek öksüre köşedeki minderde,
“Olân, mağa ne boldı?”- dep, qasvetlene kimerde.

Söz diñlemiy qafesteki körük, işni zor köre,
Quday, cigitlik tügöl bu, yapqanlarıñ, köz köre.

Atay balasına, sanki, ne seksen, ne doqsan köp,
Şu dünyada acı, tatlı - qarışqan ömür çör-çöp.

Dostluq qayda!.. Qara topraq aç qaşqırday qaray da,
Saracaq, bilem, yüz tapsa, “tuvğanım” dep, ne fayda?

Uzun yıllar añısını “qartlığım” der, taşırısıñ,
Ecel qarşıña tikilse, eñseciğini qaşırısıñ.

Barsın, ballar külsün sağa, qucur laflar etkende,
Artlarından ayaq uymaz, sen adaşıp ketkende.

Bağışlanır taqsiratıñ, musallada adet şay,
Qalpaq çekmen-mollağa, kimge qalsın qotur tay?

[1975 – İstanbul]

KOÑÜL

Yıllar keçe, zor asrana köñül, baladan beter,
Erdi boldı, degende,- sapa yoldan tüz keter.
Peşmanlıq közyaşlarıman fikir bağı yeşermiy,
Aqıl kemal bolmay tura, ezber sabaq kâr etmiy.

Sen kimsesiz bir aqşamda duysañ yürek urğanın,
Añlarmısıñ, şu dünyanıñ sağa da cat bolğanın.
Saatler uzar-uzar da, bir de baqarsıñ - toqtar,
Uslanmaz o tentek köñül, qora - qalavdan atlar.

Yaşlıq yeli sıypağanda yüreginiñni tañ aldı,
Qara-qara noqtaçıqlar, o zamandanmı qaldı?
Barmı bir sadıq köpegiñ, közyaşıñni yalağan,
Dostluq borcın unutmağan, duşmanıñni talağan?

Sen gülge köz qırptıñmı, dikenine baqınmay,
O da işmar ettimi, el-alemden saqınmay?
Barmı edi bir alaqr, uçıp ketken cüyrügiñ,
Dört örmevni bir baylap, şaytıp toyğa kirgeniñ?

Aqay avasına oynap, “Qaytarma”ğa biydiñmi,
Çal burçaq qalpaqını basıp qaşqa egip kiydiñmi,
“Yigit şanı” dep, küreşke, balaq türep, çıqtıñmı,
Tizge alıp, soñ yanbaştan, capalaqman yıqtıñmı?

Etme, köñül, qaç nesilde yaşaycaqsıñ gençlikni,
Tañrı qatına barganda - coytacaqsıñ dinçlikni.
Ğarip köñül, tüşleriñni qurtuluşqa yorasıñ,
Ber muradım, Qadir Mevlâm, ne yalvartıp turasıñ.

KÜZ OYLARI

Qoyu qurşun bulutlar bürkürdiy tura cal almay,
Zorlu yapraq tökümleri savlarını da pek qıynay,
Kün keçirmiy, soluq bermiy, tönülgenge acımay,
- Men ğaripmen ğurbet elde, - degen saytın qamçılای.

Bir ümütten biñ mihnetke boyun ege, qatlana,
Yatqa barıp, “sığınam!” - diy, soñ özü de yatlana.
Yol-iz bilmiy, til deseñ - yoq, kene bolsa atlana,
Carlı, yoqsul bir qoranta qarsambağa saplana.

Beterden de beterni sen kösterdiñ, Quday, bizge,
İçimizni musibetnen dađlap, ketirdiñ tizge,
Kün körmegen yurtsızlarğa kerekmi ya kölge?
Qatsem - bolmay, yanıq yırlar kene toluşa tilge

Her yigitniñ namı bolur, şunman añılır, derler.
Qaydalarda cav tilep te namlı bolğan o erler?
Çalğı-çağana cayraşıp, yurt kurulğan o yerler,
Sizni de saramı eken, amansız dert- kederler?

Cavdır kin, ğaraz, neñ bolsa, qalmasın şu yarınğa.
Oq bolayıq cavğa taban kerili turğan yayğa.
Qol açıp ta yalvarsaq Yaradangğa, Qudayğa,
- Ar bolmasın, - der de belki, acır öksüz anayğa.

Taymasın şu, yeter artıq, bahtın qara yıldızı,
Ömür boyu hasret çekip turmasın yurtniñ qızı.
Mutlu bolıp yırlasın şu atadan qalma sözü,
Közü torlu anayniñ da külsün o nurlu yüzü.

Sözlükçe:

- alaqır** – ala-boz tüslü at;
añı – hatıra;
ar bolmaq – utanç duymaq, utanmaq;
atay – ata, baba;
atay balası – er adamı, yigit;
bel avrusı – bel ağrısı;
biymek – kendi mihveri (ось) etrafında dönmək; fırlıdap aylanmaq;
burqulmaq – incinmək, sıqıntı duymaq;
bürkülmeq – burum-burum çıqmaq (клубиться);
cabınmaq – yarımaq, örtünmek;
cal – yal, rahatlıq;
cal almaq – nefes almaq, biraz rahatlanmaq;
calmamaq – bir şeyni ağızda bir-eki çaynap yutmaq;
capalaq – yel degirmeniniñ qanadı; küreşte raqipniñ ayağını yerden kesip döndürmek;
carmaq – yarmaq;
cat – yat, yabancı;
cav – duşman;
cav tilemek – tutuşmağa duşman aramaq;
cavdırmaq – yağdırmaq;
cayraşmaq – dağılmaq;
cırtılmaq – yırtılmaq;
col – yol;
cormaq – yormaq;
curt – yurt;
cügen – yügen;
cürek – yürek;
cürmek – yürmek;
cüyrük – yarış atı, qoşu atı;
dinçlik – tendürist olma durumu, mecal;
döl – töl, nesil;
dört örmev – dört tasmadan örülgen qamçı;
ğaraz – ğarez, kin, duşmanlıq;
Hazer – Hazar (Hazer) Deñizi, Kaspiy Deñizi;
ibdeş – arqadaş, *mında* : Qazan Tatarı;
kâr etmek – tesir etmek, fayda bermek;
könmeq – qanmaq, razı olmaq, alışmaq;
közcaş – közyaş;
qaruv – küç, quvvet;
qaş istememek – insanıñ kendine qarşı güzel muamele beklememek;
qatsem - ne yapsam, nasıl etsem;
qatseñ – ne yapsañ, nasıl etseñ;
qayır – hayır;
qucur – hucur, tuhaf;
Quday – Huda, Tañrı;
musalla – *mında*;
musalla taşı – namazı qılınmaq üzere üstüne cenaze qonulğan taş;
mutlu – mesut, bahtlı;
nişlemek – ne yapmaq;
osal – yaman, işke yaramaz;
sabaq – ders, ev vazifesi;
sapmaq – doğru yoldan çetke taypınmaq;
sav - sağ, tiri;
savat – zırh;
saytm – sayın;
sıla – [ğurbetteki bir kimse için] doğup büyüdiği ve hasret olduğu yer;
Şamil (1797-1871) – “Kafkas Cenki” (1817-1864) devri qahramanı, imam, Dağıstandaki harbiy – teokratik devletniñ – imamatniñ - başı;
şaytıp – şöyle etip;
şo – şu;
şunman – şuniñ ile;
taban – taba ;
taqsirat – qusurlar, noqsanlar, suçlar, günahlar;
talih, taliy – qısmet, qader, baht;
tat istemek – *mında* : bir şeyniñ manasını añlamağa istemek;
tiş biylemek – kin tutmaq; öç almaq veya birde bir yamanlıq yapmaq için fırsat beklemek;
töñülmek – bezmek, bıqmaq, usanmaq; gönül çevirmek, qırılmaq, ümütsizlenmek;
ul şerbeti – oğul doğması münasebeti ile icilgen şerbet;
umut – ümüt;
uslanmaq – aqıllanmaq;
üy bolmaq – ev olmaq, ev açmaq, yuva qurmaq, evli-barqlı olmaq, evlenmek;
yıldız – *esk.* : topraq, yer;
yüz tapmaq – yüz bulmaq, alâqa ve yaqınlıq körmek;
zorlu – küçlü.

Hazırlağan: Nariman Abdülvahap

“Günsel” oquyıcılarınıın diqqatına teklif etilmekte olğan aşağıdaki çoq coşqun satırlar; o zaman (“I. Qırımatar Qurultayı” (1917) devri) yaş qırımatar milliyetçilerinden olğan Osman Zekiyniñ alevli qaleminden çıqıp, 1917–1920 seneleri arasında Aqmescitte neşir oluğan “Millet” gazetasınıñ ilk sayısında (1917, 27 İyün (Haziran)) yer alğandırılar. Osman Zekiy Bekirov (1895-1937) - belli qırımatar cemaat ve devlet adamı, 1920. senelerinde – Qırım ASSR Halq Adliye Komissarlığınıñ Başı (Halq Komissarı). Tanınğan qırımatar yazıcı, teatro hadimi, dramaturgi, şair ve terciman Ümer Fehmi İpçiniñ (1897-1955) ağası olğan O. Zekiy kendisi de gazetacılıq (jurnalistika) ile oğraştı. 1910-1920 seneleri qırımatar kündelik matbuatında (“Millet”, “Yeñi Dünya” gazetaları) onıñ bir sıra maqaleleri basılğan edi.

Metin orijinal imlâsı ile berile.

Bir genciñ ağzından

Osman Zekiy

Seniñ için!

Dünyada biñ dürlü eziyetler gördim, biñ dürlü işkencelere oğradım. Cenklere girdim. Baş-göz ezik çıqtım. Aç, çıplaq azdım, bittim. Soğuqlarda dirildedim, sıcaqlarda qavrıldım. Issız, yabancı çöllerde “mecnun”lar gibi dolandım. Taqatsız, yorğun qaldım. Lâkin, yine, benliğimi satmadım. Bunlar, bu gördiklerim, bilirmisiñ, kimiñ içündür? Tek seniñ için!

Âdem bağlarında yetişen dünya dilberlerini, gönül quşlarını versinler, bunları degil, cennet hurlarını bağışlasınlar, “Qarun” hazineleriniñ de anahtarlarını qoluma tuttırsınlar, bunlardan vazgeçer, lâkin senden, qabil degil, geçemem!

Şu parlaq güneş qararsın, şu nurlı ay bunarlansın, şu yıldıruv yıldız gözin qımsın, şu mai gök öz-özün yere ursın, şu mai dipsiz deñiz taşsın! Ölürim, yine qorqmam, tutqan yolıma ben degil, ruhim düşer, o tırmalanır, o qoşar, kimiñ için?– Yine, seniñ için.

Baht ve saadet ile donatılmış açıq qapular isterim, gülleri solmaz fidanlar, feryadları kesilmez bülbüller ile dolu saadet gülistanları isterim. Mahsulleri tükenmez bağçalar, şuvultıları kesilmez nehirlerle dolu cennetler isterim. Altun köşkler, Turan tahtları, gök taclar, gök bayraqlar isterim.

Bunları da seniñ için!

Seniñ için çektiğim pek horlıq, biñ azap, gördüğüm ölgünlükler, talğınlıqlar, göreceğim ölümler, çekişmeler - hepsi! hepsi bir hiç.

“Niçün mi?”- diyursiñ.

Ben - sen, sen - ben oldığımız için. Seni ben eñ yüksek, eñ temiz bir sevgi ile seviyorum. Seni yaşatmaq, seni yükseltmek, seni sen etmek için ben ölümü bile hor görüyürüm. Yaşayışım ancaq seniñ içündür. Yalnız seniñ için ...

Sözlükçe:

işkence – maddiy veya maneviy aşırı eziyet;
bitmek – mında: çoq yorulmaq, küçsiz qalmaq;
dirildemek – titremek, qaltırmaq;
ıssız – içinde kimse bulunmağan, sahipsiz (yer);
Mecnun – ar.: cinli, deli; “Leylâ ile Mecnun” adlı aşq hikâyesiniñ erkek qahramanı; aşq qurbanı; perişan, avare;
benlik – menlik;
Âdem bağları - **Adn bağları**; **Adn** - Cennetniñ tabaqalarından biriniñ adı;
hur - cennet kızları; ahu közlüler, huriler;
Qarun – Hz. Musa (A.S.) devrinde yaşağan, malı ile mağrur olaraq haddini aşqan ve Allahnıñ zekât emrini diñlemediginden Hz. Musa (A.S.)nıñ duasından soñra malı ile birlikte yerge batqan dünya zengini;

qabil degil – mümkün degil; olanaqlı degil;
mai – su cinsinden, aqııcı; su renkinde, mavı;
nehir – özen, ırmaq;
köşk – bağ, bağça kibi açıqlıq yerlerde yapılgan süslü ev, yazlıq saray;
Turan – qadimiy İranlılar tarafından eskiden beri Türk-Tatar qavimleriniñ oturdıkları yerlerge berilgen isimdir;
ölgünlük – ölgün olma durumu; **ölgün** – tiriligi, canlılığı, tazeliği qalmağan; solğun; küçü azalğan, zayıflağan;
talğınlıq – yorğunluq;
hiç – varlığı ehemmiyetsiz denecek qadar olğan şey.

Hazırlağan: Nariman Abdülvahap.

Qırımtatar Edebiyatında I Cihan Cenki (1914-1918) mevzulu eserler

Cenk ve barış – insanlıq tarihiniñ esas meselelerinden olduğu kibi, dünya edebiyatınıñ da eñ mühim mevzularından biridir. Yaşadığımız asır da bu mevzuğa ayrıca bir ağırlıq qazandırdı: dünya tarihiniñ eñ qanlı eki cenki bu yüzyılınıñ malı oldı. Birinci ve İkinci Cihan Cenkləri olaraq adlandırılğan bu barbarlıq ve vahşet ifadesi vaqialar biñlerle sanat ve edebiyat eserlerine mevzu olğanıdır. Teessüf ki, cenklerle başlanğan asırımız cenkler ile de nihayetine barmaqdadır. Alınacaq dersler alınmasa gerek...

1910 seneleri qırımtatar kündelik matbuatı üzerine araştırmalar yapar ekenimiz, “Tercüman” ile daha çoq “Millet” gazetasında (1917-1920) I Cihan Cenki mevzulu bir sıra olduqça quvvetli eserlerge rastkeldik. Şübhesiz, şu cenknin zamandaşı hiç bir körümlü qırımtatar müellifi olmadı ki, şu facialı vaqia üzerine birde-bir manzum veya mensur eser yazıp biraqmasın. Neticede, I Cihan Cenki hadisesi ile alâqalı çeşitli mevzulardaki olduqça zengin ve mündericeli bir edebiyat meydanğa ketirilgen edi. Bunıñ çoq az bir kısmı aşağıda berilir eken, daha bir qaç eserniñ yalnız adlarını hatırlamaq ister edik. Bular artıq oquyıcığa tanış olğan eserlerdir: Mehmet Nüzhetniñ “Taliysiz Horanta” (1914), Bekir Çobanzadeniñ “İndemez Celil” (1920), Ümer İpçiniñ “Zeynep Tiyze” (1924) hikâyeleri ile Noman Çelebi Cihanniñ “Savlıqman qal, Tatarlıq” (1916) adlı şiiri ve ilh....

I Cihan Cenki – 1914 – 1918 seneleri arasında devam etken ve Almaniya, Avusturya, Osmanlı Devletlerini İngiltere, Fransa, Amerika, Rusiye, Belçıqa, Sırbistan ile diger devletlerge qarşı qoyıp, Avropa, Rusiye, Orta Doğu ve bazı diger bölgelerini qanlı uruşlar meydanına çevirgen imperialistik mahiyetteki bir cenk edi. Eki tarafnı da ölçenmez maddiy ve maneviy ğayıplarığa oğratqan bu cenkte Rusiye tebaası olaraq Qırım Tatarları da iştirak etken oldılar. Lâyığı ile öğrenilmegen bu mevzuğa dair bilgi edinmek istegenlerge Doç.Dr. Hakan Kırımlınıñ “Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)” (Ankara, 1996) adlı eserini tevsiye ete bilemiz. Aşağıda neşrolunğan eserlerge kelince, bularda çoq hissli bir şekilde ve teren felsefiy hükümlerle bağlanıp, cenknin insaniyetsiz mahiyeti, qırıncı ve vahşiy yüzü, doğurdığı ıstırap ve felâketlerniñ sınırsız dehşeti aksettirilgendir. Ayrıca diqqat çekken husus daha – bu eserlerde yüksek maneviy küçke sahip olğan gumanistik motivlerniñ bulunmasıdır. Qırımtatar edebiyatınıñ hiç şübhe doğurmağan usta klassikleriniñ qalemine ait olğan bu eserlerden ilk dördü 1914 ve 1917-1918 seneleri basılıp, başqa hiç bir kere derc olunmadılar.

Metinlerniñ asıl şekilleri ile berilmesine çalışıldı.

Nariman. Abdülvahap.

Abdülhakim (Ablâkim) Hilmiy (1887-1947)

Çubarım, balam!

İki aydan beri, o, bütün düşüncelerini Çubarına hasretmişti. Bayramın yaqınlaşması onıñ ruhunda daha derin acılar, oğluna ait daha çoq hatıralar uyandırmaya başlamıştı. Arfe gecesi, o, oğlunıñ sabavetine ait eñ küçük hatıralardan başlayıp, vedalaşır bütün analıq şefqatini dudaqlarında toplayaraq onıñ mañlayına qondurduğu daқиqalara gelinceye qadar olan hatıralar sinomatoğraf tabloları gibi, şimdi hep onıñ dimağında canlanmıştı. Evet, o, oğlunıñ evelki hırçınlıqlarını, asqılarını, uzun boyly gevezeliklerden soñra masum bir teslimiyetle dizine başını qoyup yatışlarını, uyuyışlarınıdaha soñra vedalaşırken... İşte, o, bunları ve bugünkü yalnızlıqlarını düşünerek derin bir çeküp:

- Ah, -dedi, -Çubarım, balam !

Aceba, bu ana niçün eñ ziyade Çubarı için tahassür idiyurdu? Onıñ küçük qahramanı cenge ağasından daha evvel gitmemişmi idi? Halbuki o, küçük oğlunıñ (alnına) mañlayına soñ bir ana busesi bile qondurmaya muvaffaq olamamıştı. Onıñ düşünecegi daha çoq çocuqları, gözyaşı aqıtacaq daha çoq bahtsızlıqları yoqmıydı? Şübhesiz, pek çoq idi; onıñ hayat sahifelerinden her birinde canlı bir trağedi oqumaq mümkün idi. Şu qadar ki, o, Çubarını düşündikçe, kendisini, bütün felâketlerini düşünüyur zan idiyurdu. Çubarına aqıttığı gözyaşlarınıñ herkes için kâfi olacağına itiqâd idiyurdu.

Oğulları cenge gittikten sonra, o, torunını yanına almıştı. O mini-mini arqadaşını âsıl yanından ayırmayurdu. O qızçıq sanki hatıratının bir ayinesi idi. Gündüzleri, onu ocaq başına çağırır, onunla uzun-uzadiye laqırdı eder, sonra da ağlardı.

- Niçün ağlarsın, qartana?

Çocuğun sualine qarşı onun ağzından şu fisilti işitilirdi:

- Ah, Çubarım, balam!...

Geceleri çocuq mışıl-mışıl uyurken, zavallı qartana için-için ağlar, hatta, gözyaşları, bazen, torunını mini-mini sarı ziliflerini bile ıslatırdı. Çocuq uyanup da, niçün ağladığını sorarsa, yine aynı iniltiyi işitirdi.

-Ah, Çubarım, balam!

Bayramın ilk günü o, torunını yanına alup, qomşu köylerden birinde iqamet eden qızına gitmişti. Anasını feryadlar içerüsünde qarşulayacağını bekleyen qızı onu sabırlı hatta, oldıqça şen bir halde istiqbal etmiş ve mütehayyir olmuştu. Aceba anası bayram günlerinde çoluq-çocuğu rahatsız etmemek içinmi böyle metin görünüyordu? Hayır, öyle degildi. O bugün, filhaqıqa kendisinde ğarip bir istirahat, gizli bir sevinç hiss ediyordu. Onun bu sevinci, kendisince de, Çubar oğluna düşkünlükniñ sebebi qadar mechul idi...

Bayramın ikinci günü qartanay, aynı metanetle ikinci namazını qılmış, namazlıq üzerinde bildigi sureleri oquyaraq ölmüşleriniñ ruhuna adlı - adınca bağışladıqтан sonra ocaq başında oturan torunçığınıñ yanına gelmişti. Hızlı bir sıçrayışla içerüye atlayan qomşu çocuğının yayğaraları arasından şu kelimeler işitildi:

“Ne....ye.....Aysâ... Mustafa aqam keleyata...”

Qartanay, başta buña inanmadı, faqat mevcudiyeti ğayri ihtiyariy sarsıldı ve toñdı...

Oğlunun beyaz sarğılarle bağı qolları boynına sarılup da, dudaqları onun solğun yanağına doqunınca munis bir titreyişle titredi ve añladı ki, bu gelen, filhaqıqa, onun Mustafası, balası, Çubarı imiş!...

Bu qahramanın cenkten yaralanup gelişi, elektriq süratiyle heman bütün köye yayıldı. Köyliler, Hicâzdan gelen bir hâ?iyi ziyaret eder gibi hep onu görmege geldiler. Ev hınça-hınç toldı.

Mustafa 11, 12 oqtâbrde... bir tepeden almanları nasıl qoğdıqlarını, bi'l-ahare, o tepeyi nasıl işğal ettiklerini, afitserleriniñ nasıl bir ğayretle çalıştıqlarını, almanları qamış gibi doğradıqтан sonra aldıkları bñnlerce plen, esir qarşusunda afitserle saldatların derin bir sevinçle bu muzafferiyeti nasıl bir qardaşcasına yekdigerine tebrik ettiklerini halqa, qahramanâne añlatırken qartanaynın gözleri yine yaşarıyor, dudaqları arasından yine “Çubarım, balam!” kelimeleri dökülüyordu. Şu qadar ki, şimdiki gözyaşları, evvelki gibi, gözlerini qızartmayurdu. Belki, cilâlandırıyordu. Onun dudaqlarından dökülen kelimeler, şimdi, acı ve yanık tahassürler añlatmayur, belki etrafa coşqun bir şevq dağıtıyordu....

(“Tercüman”, 1914, 1 Noyabr, (N222))

Abdurahman Qadri-zade (Rahmî, 1876-1938)

Doqtur Rıza Tevfik Beke Nazire*

Gezdim Cihân Cenki olan yerleri,
Her yer viran olmuş, umran qalmamış.
Qanlı felâketler sarmış her yeri,
Hastalar halini soran qalmamış.

Boyunlar bükülmüş, gülmeyur yüzler,
Boyunlar uyuşmuş görmeyur gözler,
Qararmış gönüller, geçmeyur sözler,
Dostlar yarasını saran qalmamış...

Haneler yıkılmış, ocaqlar sönmiş,
Qadın, erkek – cümle yeise bürünmüş
Müzeyyen saraylar ahura dönmiş
Görülmedik hiç bir zıyan qalmamış

Tarlaları bozmuş derin handaqlar,
Yerinden oynamış taşlar, topraqlar,
Ağaçlar qırılmış, qopmuş budaqlar,
Harap olmadıq bir orman qalmamış.

Bağçalar qurmuş top ateşinden,
Bomba da yetişmiş bunlar peşinden,
Dereler keçilmez insan leşinden,
Çöllerinde bile hayvan qalmamış.

Köyleri toldırmış gözsiz, qulaqsız,
Bundan da ziyade elsiz, ayaqsız,
Kiminiñ dişi yoq, kimi qulaqsız,
Kiminiñ beñzinde hiç qan qalmamış.

Ticaret durulmuş, yollar qapanmış,
Bi-taraflar bile cenkten usanmış,
Kimi görseñ-belli, hep canı yanmış,
Söylemeye lâkin lisan qalmamış.

Mamur memleketler hep viran olmuş,
Yıqılmış şehirler, toz-duman olmuş,
Hükümetler batmış, bi-nişan olmuş,
Hükümdarlarında unvan qalmamış.

O güzel Belçığa yandı, kül oldu,
Sırbıye, Qaradağ hep süpürildi,
Romanya'dan da bir gölge qaldı,
Yunanı hesaba alan qalmamış.

Vahşet qanadını kermiş dünyaye,
Merhamet qalqmış, kin girmiş araya,
Adalet çekilmiş güya semaye
Mantıq ğayıp oldu, burhan qalmamış.

Rahmî! Ne dehşetli zamane erdiñ
Sırrı añlaşılmaz devrane erdiñ
Her gün sulhı umdıñ, husrane erdiñ
Sulhıñ meclisini quran qalmamış.

[“Millet”, 1917, 10 oktâbr (N78)]

* Rıza Tevfîq (Bölükbaşı, 1968-1949) – tanınğan Türkiyeli şair, tenqitçi ve feylesof yazıcı. “Millet” gazetasınıñ 1917 senesi 27 sentâbr tarihli sayısında (N 70) onıñ I Cihan Cenki mevzulı ve Felâket bağıcı gezdim serseri, Feryâd ve zârımı duyan qalmamış, Aradım o şahin yigit erleri, Yattıqları yerde nişan qalmamış. dörtlügi ile başlağan “Rıza Tevfîq Bekiñ Divanı” adlı şiiri basılğan edi. A.Qadri-zadeniñ yuqarıdaki manzumesi, işte, Rıza Tevfîqniñ şu şiirine yazılğan bir nazire olsa gerek.

Çelebi –zade Mehmet Nüzhet (1888-1934)

Yeter Artıq!

Etrafı sarmış zehirli ateşler alevlenirken!..
Mamur, abadan yurtlar harabelere çevrilirken...
Eflâke sed çekmiş saraylar dibinden devrilirken...
Utan, qardaş! Yeter artıq! İbret al bu felâketten!

Perişan olmuş aileler yollarda sürünirken!
Aciz qalmış yetimleriñ qol - qanadı qırılırken!...
Ağañ, evlâdıñ, hemsireñ digerlere hor olurken!...
Uyan, qardaş, çalış, onları qurtar bu rezaletten!

Aqan sular, topraqlara insan qanı qatılırken,
Millet için fedailer meydanlara atılırken...
Bazı alçaq, vicdansızlar ğayırlara satılırken!..
Görüp ibret al! Zira fayda gelmez melâletten!

Nice yüzyıldan beri namusıñ tahqir idilirken,
Daha doğrusı, varlığıñ her yerde inkâr idilirken,
Haqlı, yerli talepleriñe hep qarşı gidilirken,
Silkin! Artıq! Bilsinler, tatar qurtulmuş esaretten!

[“Millet”, 1917, 20 iyül, (N17)]

Şevqi Bektöre (1888-1961)
Qanlı İnsan

Barmı, bilmem, sendayın belâli tuvğan,
Tuva-tuvıp, ey, insan, bir-birin boğğan?
“Çıqaman,- dep,- yüksekke”,- atılğan carğa,
“Keñ yaşayman”,- dep, başın qıstağan tarğa.

Artqaç sayıp mal-mülkin qıymetli canğa,
İnsanlıqni boyağan qıp-qızıl qanğa.
Tırnaqtan, tişten arttırıp, tamağın tıyıp,
Ne toplasa, ot bergen, qoraydan cıyıp.

Yaratqanmı Tañrı senday alim?
Senday [...],* bilmiyem, senday zalim?
Biñ devirde qurğan devletin bozğan,
Altunnen yazğan tarihin, qanınen sızğan?

Qılıcına kitabın parçalatqan,
“Yükselemen”,- dep, özin aşalatqan,
Milyon zahmet, biñ işnen, mañlay ternen
Yasağanın [.....] bir etken yernen.

Mına üç yıl toqtamay, tınış almay,
[.....] qıra, [.....], ey, insan, talmay,
[.....] [.....] toplarıñ, ot saça söziñ,
Ne aq tanıy, ne qara qızarğan köziñ.

Apay demiy, qız demiy, qardaş demiy,
Qırıştıñ, qırdıñ ayamay, qart, yaş demiy,
Art betiñ qan, aldıñ qan, ast, üstiñ qan,
Basacaq yer qalmadı mezariñdan.

Qara toldı, suv toldı, dünyalar toldı,
Kökler bile, ey, insan, mezariñ boldı.
Yetti endi, qınıña soq qılıçıñ!
Temizle qandan içiñ, tışıñ!

Aq mañlayğa qan tügül, san yaraşır!
Yazıq! [.....]

[“Millet”, 1918, 18 Noyabr (N152)]

* Söz, silingeni sebebinden, oqunamadı

Cemil Kermençikli (1891-1942)

Cenk Meydanı

Yüksek orman eteginde yorğun asker uyuyur.
Azrâil baş ucunda elde qılıcı duruyur.
Hava bulut, gece qaranlıq olsa da, uzaqtan
Dağ başındaki duşmanıñ yarığı göriniyur.

Qaranlıq eksilüp başlay, tañ yeri ağarıyur.
Daha güneş doğmadan her tarafı sis sarıyur.
Çoqtan beri uyqu yüzü görmeyen qarağul da
Silâhına tayanup, tatlı uyquya varıyur.

Zavallıciq! Rüyasında anasını görür.
Babasını, ağasını, qardaşını sorur.
Taaciple beşikte yatan çocuğı gösterüp,
“Bu kimiñ çocuğı, kaç yaşında, adı ne?”- diyor.

Asker qatı uyquda iken qopıyur qıyamet,
Top, tüfenk, bomba, şrapnel, qarteş, qurşun, pulemet,
Bir taraftan atlı asker, bir taraftan piyade,
Hücümüñ şiddeti artıyur gittikçe ziyade.

Baş üstünde qarğa gibi uçuşıyur gülleler,
Her daqıqa kesiliyur biñer-biñer kelleler,
Bu gürülti, bu qıyamete alışan askerler,
Fursat bulsa yine aşay, içe, oynay, güleler.

Aş, su unutulı uruş daha şiddetlenince.
Herkes Allaha yalvara, dua ede dinince.
El, ayaq gökte uça, başlar sürüklene yerde.
Yeşil otlar üzerine serile bir al perde.

Her taraf qıp-qırmızı qan, üst-üstüne lâşeler,
Yürümeniñ çaresi yoq, ayağa ilişeler.
Ya eli, ya ayağından yaralı zavallılar
Qalqmaq istey, mecalı yoq, yüz üstüne düşeler.

Yaqlılaşa iki taraf, top ateşi kesile
Gözüne qan düşen asker, süngi süngiye gele
İşte, nerde qorquñç hal... İşte, nerde qıyamet...
Bunu gören Azrâil de can almaqtan irkile.

İki taraf vahşiy gibi saldıra bir-birine,
Biri ölürse digeri geçe omıñ yerine.
Büyük bir şevq ile saplay zehirli qılıcını.
Kendi gibi bir insanıñ gül gibi yüregine.

Qorquñç “Urra” sadası tâ göklere yüksele.
Bu yetişmey, arqadan qopa büyük bir velvele.
Eyi ki, tâm bu arada bellisiz bir el ile
İki taraftan da teslim bayraqları çekile.

Söyle, qardaş! Ne qazandıñ öldirmekten bir insan?
Yoqsa onu senmi yarattıñ, oña senmi verdiñ can?
Ne için öldiriyursıñ, kim için öliyursıñ?
Vatan için mi? Yoq, bunu hiç qabul etmez vatan.

Herkesi, yaşasun, diye yaratmıştır Yaradan.
Can almaqle qazanılmaz hiç bir vaqıt şöhet, şan.
Aqlıñdamı evvelden verilen gerbler, nişanlar?
Aqlıñda ise, susama qazanmaya çoq nişan.

Göz gezdirüp baq hele bir etrafa, ne görürsıñ?
Havada qan, deryada qan, qarada qan, qan hep qan...
Ardıña da aylanup baq: her evde üç-beş yetim.
Artıq Allaktan qorqmasañ, taştan, topraqtan utan!

[“Millet”, 1917, 6 İyül, (N9)]

Yaqub Şakir Ali(yef) (1890-1930)
Qavğa Sahnası

Her yerleri sarar ateş, qaplar semayı duman!
Çarpışırsa iki taraf, ne din baqar, ne iman!

Kiyik gibi can atarlar, ölmeye, öldirmeye,
Top, tüfek ateşini mümkün degil söndirmeye!

Şaqırdar qılıçlar, kesilir başlar, titrer cihan!
Merhamet qalqar ortalıqtan - hep qan, hep qan,
hep qan!...

Qatliamlar, yağmalar toqtamaz, eder devam,
Ölmeyi, öldirmeyi şan bilir kendine avâm.

Bu qarğaşalıq, bu afât beñzer mahşer günine.
Böyle şanı hiç qazanma! Lânet oqu ünine.

Aqoplarda soğuqlardan milyonlarle can buzlar!
Sefaletten buñalır artta qalan qadın, qızlar!

Bu afâta hayrı yoq ne duanıñ, ne senanıñ,
Evlâd için bağı yanar her bir baba ve ananıñ.

Yağmur gibi yağar qurşun, çare yoqtır ğazlara*,
Zelil asker batar, çomar belinece sazlara!

Qopsa “Ura” sadaları başlar büyük bir qırğın,
Qan içinde sozulurlar cesedler yığın-yığın.

Devirmeden, devrilmeden çizilmez ömür yolu,
Hiç bir ferdiñ canın alma! Hepsı Allahıñ qulu!

[“Millet”, 1917, 14 İyül (N13)]

* Sis gibi bir nevi ğazdır ki, etrafa yayıldığı
anda milyonlarle canları mahv ve telef eder.
Bu muharebede almanlar kendi icadları olan
bu ğazdan büyük faydalar görmüşlerdir.
(Y. Şakir Aliniñ notu.- N.A.).

Sözlükçe:

- ağaç** – terek;
ahur – ahır;
aşalatmaq – aşağılatmaq;
ayine – küzgü, ayna;
Azrâil – Tañrı emri ile insanların canlarını almaqla vazifeli olduğına iynanılğan melek, dört büyük meleklerden biridir, ölüm melegi;
Belçiqə – Belgiya;
bi'l-ahare, bilâhare – sonra, soñradan, daha sonra, soñraları;
bi-nişan – izsiz, alâmetsiz;
bi-taraf – tarafsız, neytral;
buñalmaq – küçlük ile soluq almaq, çoq sıqılmaq; boñaymaq;
burhan – delil;
buse – öpücük, öpme, öpüş;
derin – teren;
devran – zaman;
dip – tüp;
diz – tiz;
ermek – qavuşmaq, ulaşmaq, irmek;
eflâk – felekler, kokler;
ferd – kimse, kişi, zat, şahs, insanlardan her biri;
fi'l-haqiqa, filhaqiqa – kerçekten, doğrusı;
görülmedik, körülmedik – körülmegen;
gülle – [пуля, снаряд];
handaq – hendek (endeck)
hasretmek –(vaqıt, küç, ğayret ve ilh. haqqında) yalnız bir şeyge ayırmaq, bermek;
heman, hemen – hiç vaqıt keçirmeden, kecikmeden;
hınça-hınç – top-tolu, rıqma-rıq;
hırçınluq – olur-olmaz şeylerge siñirlenip ters, tabiatsızca davranış;
hızlı – süratlı;
Hicaz – Arabistanda Mekke-i Mükerrreme ile Medine-i Münevvereniñ bulundığı bölge;
husran – zarar, ziyan; acı, yoqluq acısı;
ikindi – üyle ile aqşam arasındaki zaman, ekindi;
iqamet – bir yerde oturma, qalma;
irkilmek – ürkerek ker çekilmek, duraqlamaq;
istiqlal – kelecək (zaman); qarşılama;
itiqat – inanç;
qara – mında: yer, [суша, материк];
Qaradağ – Çernogoriya;
qarağul – qaravul;
qarğaşalıq – qarışıklıq;
qarteş –[картечь];
qatliam – toptan öldürme, qırım, soy qırımı;
qırışmaq – boğuşmaq, çatışmaq, cenkleşmek;
qıstamaq – mında: soqmaq;
qoğmaq – quvmaq;
lâşe – leş;
mamur – abadan
mechul – belgisiz, bilinmegen;
melâlet – can sıqıntısı, usanç, ğamlılıq, zayıflıq;
meñin – acılar, zorluqlar qarşısında iradesini ğayıp etmegen, metanetli;
mini-mini – küçüçük;
muvaffaq – başağın, başanlı, başağın;
muzafferiyet – üstünlük, üstün kelme, zafer qazanma;
Mütehayyir – şaşqan, hayrette qalğan;
müzeyyen – ziyetli;
nazire – başqa bir manzume örnek alınaraq aynı vezin ve aynı qafiye ile yazılğan manzume; qarşılıq olaraq beñzetilerek yapılğan davranış, söz;
olmadıq – olmağın;
sabavet – sabiylik, balalıq, çocuqlıq;
sefalet – yoqsullıq içinde yaşamaq, çoq faqir olmaq;
Sirbiye – Serbiya, Sırbistan;
süpürilmek – sipirilmek;
tahassür – qavuşmaq istengen şey veya kimse için kederlenme, hasret çekme, özlem;
tahqir – aşağılatma, haqaret etme;
talep – bir kimseden bir şeyni yapmasını ya da yapmamasını isteme;
teslimiyet – teslim olma, kendini berme, boyun egme;
tuvmaq – doğmaq;
tüfenk – tüfek;
umran – bayındırlıq, uyğarlıq, [цивилизация];
vahşet – vahşiy olma durumu, qan töküci olma durumu;
velvele – gürültü, bağışma;
yeis – yas, matem;
yekdigər – bir başqası;
Yunan – Yunanistan.

Hazırlağın: Nariman Abdülvahap.

Bundan bir kaç sene evvel’
Hamdi Giraybaynıñ “Hicret” adlı
poeması “Salğır” ve “Yıldız”
dergilerinde basılğan edi. Lâkin her
eki defasında da bu tekstlerde, 1927
senesi “İleri”de (? 10) basılğan
metin ile kıyas etilgende, bir sıra
yañlış ve hatalarğa yol berilgen.
Asıl metinni “tüzetmege” de
tırışılğan. Ama cihan
edebiyatşnaslığında qabul etilgen
printsip ve şartlarğa köre, ebet, eski
metinlerge böyle yanaşma yañlıştır.
Tarihni, keçmişni öğrendigimiz
zaman, onı tüzetip olamağanımız
kibi, edebiy asabalığımızı da olğanı
kibi qabul etmelimiz. O eserlerniñ
eniş ve yoquşları, yeniş ve
yenilişleri artıq tarihtir.
Büğünde “Hicret” metnini yañıdan
neşir eter ekenmiz, bir taraftan
halqımızniñ klassikasını
canlandırılmasına qoşma bir
noqtaçiq olsa, diger taraftan
“Hicret”niñ tam ve tüz şekli
büğünde hoca ve talebelerimizge
ğayet zarur olğanı da köz ogüne
alındı.

Hamdi Giraybay

Hicret

*Qırım muhacirleri yardım
cemiyetiniñ sayğılı azalarına bağıslana.*

Rısak cekip taçankağa, azmandayın duvuldap,
Bir kün köyge bir kök başlı cavur keldi dırıldap.
Galavağa tüşti de soñ onbaşını çağırttı,
Köyde bolğan qartnı- caşnı kül töpege çağırttı

- Pristavmı? Urâdnikmi? Kim bile onı bir qazaq.....
- Kimdir diysiñ!?
- Nedir diysiñ!?
- Ya “nabordır”, ya “yasaq”....
- Bu qazaq da ne diy eken? Haydınız, hay barayıq.
Qaydan kelgen, nege kelgen, ne diycek şu, qarayıq.

Kene nabor bolmağaydı... Yarabbim, sen qutar dep...
Qaçaq caşlar taypındılar bu da bizni tutar dep.
Ne de bolsa, halqniñ kene qalbine buz qoyıldı,
Alay cemat “Kül töpege” beş daqqada cıyıldı...

Tükürgende közü patlap çıqacaqday bir qazaq
Bekletken soñ nafle halqni uzundan-uzaq
Galavaman cetekleşip keldi... Her kes toqtadı.
Öz tilinde bir kop şeyler ayttı, halqni maqtadı.
-Yardım eter qol tutarman men her vaqıt sizlerge
“Maya iznayt tatarin” – dep, “karaşo” – dep bizlerge.

Saldat Qadir tilmaş bolıp, añlattı soñ sözlerin
“Maya iznayt” halqqa qarap, tikip turdı közlerin.
- Ana, aqaylar, bu bir kinâz padişanıñ qatında,
Arıqlağan, üyüz bolğan bir kaç minek atı da.
Mına şimdi şu atlarını savultqancek şunda şay
Köyünizniñ örüşine çıkarayım bir kaç ay...

Şay yalvara,- men yardım etermen, – diy soñ sizge
On kümüşlik bir altın da bere şimdi pey bizge.

-Megertiyim Petropolktan kelgen eken, köresiñ,
Tatar sağa qaydan bilsin cat qazaqnıñ töresin...
Bay galava: “Qa, cemaat, ne diysiz siz bu işke?
Atların şu bir kaç ay çıqarsınmı örüşke?
-Nabor vaqtı keleyatır, barsın bir yaz çıqarsın,
“İt avzına bir kemik” – dep şunman avzın tıqarsıñ.
Padişanıñ bir kişisi halqqa şaytip aytqan son,
Aqça-maçça keregi yoq, Petropolqqa qaytqan soñ
“Til yardımını” etsin bizge, padişğa bildirsin
Saldatlıqtan qaçqanların qabaatın sildirsin!
Şay- şay, aqam! Ne bar onda, barsın bir yaz qarasin,
Tek şu sözi keçken yerde, o da bizge yarasın...

.Şay dedi de, halq alayı razı boldı qazaqqa.
Bekbav aqay: “Tüşürmesin bizni bu bir tuzaqqa”!
Dese de, halq dınlamadı, tatlı sözge cekildi,
Kinâz qazaq şapkesin de çıkarıp bir egildi:
-İspasiba, ispasiba, oy karaşo siz,- dedi,
Gvardiye tatarlarını bek süyemiz biz, – dedi.

-Bizniñ eski captalarğa volost şimdi qaramay,
“Cañı capta alıñız”- diy, tatarcası yaramay!
Galava, sen şuniñ aslın sorasa bir, ne diycek
Bu biledir zakon qayday, qaysı capta begiycek.

Tılmaç Qadir aytar – aytmaz, kinâz tikip közlerin,
-Ebet, şunday, “tak, verna”- dep kesip - kesip sözlerin,
Bir kopten-kop ayttı –ayttı, “zemplâ jalka” şay dedi
Deñiştirmek için vaqıt qaldı tek bir ay,- dedi...

“Jalka jalka” kim bile onı, kinâz ağa, biz tatar,
Bersek eger captalarını, üç cıl volostta catar!...
Bareme siz canım, kinâz, şu işni de etseñiz,
Şuniñ için pristavğa da colda tiyip ketseñiz.
Aruv bolır edi bizge, canım, dedi Ali bay.
Cemaat da: “Canım, kinâz! Çalt qaralır, ebet şay...”
-Bek karaşo, bek karaşo, captalarını beriñiz,
Kösteriyim “pristavğa”, qadır sizin captañız.
Bir aftadan yañı “kupçiy” ketirir o sizlerge.
-Allah razı bolsın, kinâz, büyük eylik bizlerge...

Galavaman halqtan kinâz captalarını aldırđı,
Bekbav aqay: “Men tuzaqqa tüşmiymen”- dep qaldırđı.
Captalarını kisesine salıp ketti kinâz şay.
Üç-dört kün soñ bizim köyniñ otlağına qunan, tay,
Bir qaç, tugul, beş-on tugul, bir sürü at ciberdi,
Köpke barmay özi avrıp Petropolkta geberdi.

Bir qaç ayğa kelgen kinâz, kelgeni cıl bolsa da,
Kop quvulıp halqtan endi, vadeleri tolsa da,
Çölni ölçep, ortasına “tayaq” tikip başladı,
Köy halqına mezarlıqını tek ayırıp taşıladı.

Qart kinâznıñ asabası: “Men kazâyin sizlerge”,-
Bir kün yavur kelmesinmi, “köy benim!”, – dep bizlerge.
Megertiyim, ölmez burun şeytan nefsin azdırğan,
Captamızını Haqtan qorqmaz, öz adına yazdırğan....

Asabası keldi kirdi köyge saray saldırıp,
Baba –dede toprağından halqını mahrum qaldırıp.
“Ayvanlarını arqanlañız, baylañız” – dep başladı,
Örüşke mal cibergenni şıbrıtqıman aşladı...
Kinâznıñ bir “zemzemerı” köyni ölçep cürgende,
Qurtaqaynıñ nışan salıp qorasına kirgende,
Apaqayı Erzade-qart qaviy basıp ayağın,
Zemzemerniñ cerni ölçep tikken temir tayağın
Tartıp alıp, açuvlanıp cerleştiirdi başına:
-Men kimsege hor bolmadım, keldim altmış yaşma...

Tańırım alsın firsatıńnı, ah yavurlı yavur sen!
Şimdi turna qońǵan yerni kósterirmen saǵa men,
Molla aqa: “Etme, cengem, qapatırlar” – dep kelse de,
Qazaq şaşıp, qolın tutıp “pastoy-pastoy” - dese de,
-Men pastoymam, öziń pastoy! Çıq, qoramda işiń yoq!
Aram qazaq! Seniń mında aldatacaq kişiń yoq...
Ölçemege cetmegiydiń...-dep üstüne atıldı.
Bolmaycaǵın duyıp qazaq, şertin cıyıp tartıldı.
Erzade abay bek qarǵanıp özin özi tutalmay,
Ökelenip kop cıladı közin yaşın cutalmay.

Aqşamına volosttaki kazakiler atlanıp,
Pristavǵa dört büklenip, sekiz kere qatlanıp,
Köyge kelip zeher saçıp “tatarin!”- dep ayttılar,
Kene de til qaytarsañız, qaparmız! –dep qayttılar.

Yavuz kinâz köyni şaytip aman bermiy sıqqan soń
Ertesi kün halqlar cuma namazından çıqqan soń,
-Endi mında müsülmanǵa çaşav aram, ketiyik,
Aldın alıp bir kün evvel “haq topraqqa” cetiyik!
Cılap ayttı hatip aqay: “Biz ğafletke dalmayıq,
Hicret vacip, din duşmanı topraǵında qalmayıq!”

Satıp-savıp birer-birer köy köçmege başladı...
Bir talayı aran-avla tolı malın taşladı.
Bekbav aqay tek bir özi: “Hay, cemaat, etmeñiz,
Tuvǵan ösken ceriñizni şaytip taşlap ketmeñiz!
Ot bereyik sarayına, qaçırayıq biz onı.
Qater diysiz bir özi bir köyge qarşı, siz onı!
Men sizlerge baştan ayttım, inanmañız saqın – dep.

Kop aytsa da, halqlar: “Endi ahır zaman yaqın -dep-
Qısmetimiz köterilgen, içecek suv bitkendir!
Başımızniñ yazısı bu , Allah emir etkendir”-
Dep ketmeden danmadılar...köçti bitti bir ayda...
Qaraltılar viran boldı, o gürdeli köy qayda?!...

Curtlıqlarda miyavquşlar yaman-yaman baqırdı,
Colcılarını o cerlerde gece cinler çaqırdı.
Bekbav aqay çoçaydı da qaldı, köçip ketmedi,
Köyni bozǵan qazaqqa da aslı qullıq etmedi.
Kinâz onıñ üyin yıqsa, her kün köyden quvsa da,
Özi yoqta apaqayın cin-şeytanlar buvsa da!
Öz curtında töşeginde öldi, közi cumıldı,
Bekbav aqay öz köyiniñ mezarında kömildi.
Torınları: “İnşallah, bir kün korermiz, şay ketmez,
Bir ayaǵı tayar bunıñ, bu ortalıq şay bitmez.
Kósterirmiz saǵa biz” – dep “köçken köyde” qaldılar,
Bereketli vaqıf cerge canıdan üy saldılar!!!

*1923, noyabr 4, İstanbul.
Bu vaqia Aqmescit -Yalta yolu üzerindeki
Çavke köyünde olmuştır. Ben bunu İstanbulda
Cemil isminde bir qasaptan işitip yazdım.
Hamdi Giraybay. (“İleri” jurnalı, 1927, N10)*

Folklörümüzün incileri

Dünya-dünya olalı insanzat folklörünün digər janrları ilə bərabər çeşit qızıqlı hadisələr, lâtifələr və şaqə-qoratanen yaşap kəlgendir. Hem bular insanın keder və qasevetini bastırdıqdan ğayrı, onı ibretli hadisələr və hikmetli ibareler misalinde terbiyə de etkendirler.

Digər taraftan lâtife və fıkralar halqın aqıl baylığını, ürf-adetlerini, til inceliklerini asırlar devamında saqlap kəlgən küçlü və ğayet mühüm bir asabalıqtır.

Qırım tatar matbaa tarixini ögrenirken, lâtifeler kitab şəkilinde ilk olaraq 1897 senesi Bağçasarayda

İ. Gasprinskiyning "taş ve hurufat basmahanesinde" neşir etilgenini köremiz. Bu yerde başqa vilâyetlerde olup keçken meraqılı vaqialar ilə birlikte Qırım ilə bağılı hadiseler de çoqtır. Hatta, o zamanda belli erbaqlarımızın soyadları añılıp, onların hikmetleri kösterilmektedir.

Bügün biz mezkür kitapçede basılğan bazı lâtife ve hadiseler ilə tanışmamızın başlap, soñradan umumen 19-ncı asırning soñu ve 20-nci asırning başında matbaa yüzünü körgen lâtifelerni "Günsel"ning sayğılı oquyıcılarına tevsiye etecekmiz. Metinlerning eskiligine hürmeten imlâsını saqladıq.

1. Meşhur açköz bazardan keçerken, dükannın birinde bir adam sepet yaptığını körünce, dükən qapısından kirip: "Yahu, rica iderim sepetleri büyük yapıñız!" Sepetçi – "Niçün!?" – dediginde, "olur ki, müşterilerinizin biri bize bir hediye könderir!" – demiş.
2. Faqır qırğızın biri daima bu duayı idiyurmuş: "Yarabbi, senden Taş-Timurın ölümü kibi, bir ölüm isterim!" "Taş-Timur nasıl vefat itti - diye sual" idildikte, cevaba: "Bir qoyun yeyup, üzerine bir torsiğ (eçki terisinden yapılgan savut, bürdük – İ.K.) qımız içerek" – demiş.
3. Zariflerden biri (yani keskin zekâlı adamlardan biri – İ.K.) bir oyuncunun hanesine kidup, divarında "Adem" ile "Hava" isimlerini yazıldığını körünce, oyuncuya: "Bu isimleri buraya yazmaqdan maqsat nedir?" – der. Oyuncu: "Efendim, hanemize şeytan kirmemek için yazmışım. Çünkü işittigimize köre, bu isimler her hangi hanede bulunur ise, o haneye şeytan kirmez imiş" – der. Zarif: "Bu isimlerin sahipleri cennet kibi bir muqaddes yerde iken, şeytan yine yanlarına kire bildiği halde isimlerinden çekinup böyle bir oyuncunun hanesine kirmeyceği haqiqata şayan taacip bir kifayettir!" – demiş.
4. Hoca Nasreddin efendi ile bir boşboğazın arasında şöyle sözler olmuş:
Boşboğaz: Hoca efendi, felân zatın bu aqşam bir ziyafeti var!
Hoca: Bana ne?
Boşboğaz: Seni de davet ider!
Hoca: Sana ne?
5. İran şahlarından birinin biri Cihan ve biri Hayat isminde iki cariyesi (oynaşı – İ.K.) var imiş. Cihane olan muhabbeti daha ziyade kördiginden, Hayat bir kün meşhur olan şu beyti yazup, bir sırasına ketirerek şaha taqdim eyler.
Beyt:
Kim ki Cihan ğamı çeker, zevq alamaz Hayattan,
Çekme ğam Cihani var, zevqini sür Hayattan.
6. Birisi bir kün bir qabristana oğrayıp Bahlülning (Harun-ar-Raşid zamanında çoq zekâ tanılğan birisi – İ.K.) anda oturmaqta olduğunu körünce: "Bahlül, bunda ne işliyorsın?" – demiş. Bahlül de: "Ellerinden, dillerinden – her cihetle emin olduğum dostlarım ile suhbet idiyurum" – demiş.

7. Tahsil yolunda ğayet ğayretli talebe-i-alimden biri:”Ve esafe ki (yazıq ki – İ.K.) uyquda bulundığım zamanlar öyle faidesiz keçer de, yine ömürimden sayılır...” – demiş.
8. Mevlâna hazretleri bir sofı ile bir ziyafette bulunıyurlar. Sofraya oturdıqlarında, her nasıl ise sofrada tuzluq bulunmadığından, sofı hizmetçilere hitaben: “Tuzluğı niçün ketirmediniz? Her şeyden evvel sofraya tuzluq qoyulmaq lazımdır ki, taama (yemekke – İ.K.) tuz ile başlanılsun, zira taama tuz ile başlaması sünnettendir!” – der. Mevlâna hazretleri lâtife olaraq (yani nezaket yaparaq – İ.K.) “Zararı yoq, ekmekte tuz bardır” – demiş. Bade (soñra – İ.K.) yemeği başlamışlar. Biraz soñra sofı, ekmeği bir elile qırmaqta bulunan bir kimseye: “Yahu, ekmeği bir el’ ile qırmaq mekruhtır ! (yasaqtır – İ.K.)” – der. Mevlâna hazretleri: “Sofrada hazır bulunan adamların ağızına baqmaq – ekmeği bir el’ ile qırmaqta daha mekruhtır” – demiş. Bunıñ üzerine sofı süküt itti ise de, biraz soñra yine söze başlayup: “Canım, niçün söyleşmiyursıñız? Yemek yerken, söyleşmek sünnettir!” – der. Mevlâna hazretleri de: “Çoq söyleşmek mekruhtır!” – demiş. Sofı bundan soñra artıq ağızını açmamıştır.
9. Şairin biri Ebü-Nüvası (Ebü-Nüvas – meşhur arap şairlerinden birisi – İ.K.) hacv ider (yani mısquılımsı şiirler yazar, satırağa oğratır – İ.K.). Bir qaç kün soñra bir-biri ile körüşkende, şöyle bir muhaverede (qonuşmada – İ.K.) bulunırlar:
 Ebü-Nüvas : Beni hacv itmişin, faqat bana bir şey oldumı?
 Şair: Ne olacaqtı?
 Ebü-Nüvas: Bir belâyamı oğradım?
 Şair: Hayır.
 Ebü-Nüvas : Hanmanımmı (ev-barqımmı – İ.K.) dağıldı?
 Şair: Hayır.
 Ebü-Nüvas: Öyle ise, benim de ayaqlarımdan ta boğazıma qadar kevdem seniñ qarınıma kirsin!
 Şair: Başıñı niçün dışarı bıraqtıñ?
 Ebü-Nüvas: Ne hal kesb ideceğiñi körmek içün – demiş.
10. Dilenciniñ biri büyük qapulu evden bir şey ister. Verirler, faqat verdikleri şey qapuya köre küçük olduğundan, yarım saat soñra elinde balta olaraq kelüp, qapuyu yıqmaya başlar. Ev sahibi: “Ya kişi, sen ne işliyursıñ?!”- dedikte, tilenci: “Ya verdiginiz şey qapuñıza uysun, ya qapuñız verdiginiz şeye!”-demiş.
11. Aqla-i-arabiden (aqlılı arablardan – İ.K.) biri oğluna şu yolda oğüt ve nasihatta bulunmuş: “Oğlum, ilm-i-ekabirin (alimlerin eñ büyüklerin – İ.K.) ağızından oğren, zira onlar işittiklerinin eñ eyisini yazarlar, yazdıqlarınıñ eñ eyisini ezberlerler, ezberledikleriniñ eñ eyisini söylerler!”
12. Hükemadan biri demiştir ki: “Bir şeye ihtiyac ne derece ziyade ise, onı bulmaq o qadar qolaydır ve bir şeye ihtiyac ne derecede az ise, onı bulmaq o nisbette çetin ve küçtir. Meselâ, bizim dünyada muhtac olduğumuz şeylerin eñ birincisi – havadır! Zira beş-on daqıqa nefes almaz isek, helâk olurız. İkinci – suv, üçüncü yemek, dördüncü ruba (urba – İ.K.), beşinci – hane ve altıncısı – altun ve elmaz kibi bir taqım tezyinate (ziynetke – İ.K.) dair olan şeylerdir. Hava eñ ziyade muhtac olduğumuz bir şey iken, ğayet qolaylıqla, altun ve elmaz eñ az muhtac olduğumuz şeyler iken, bir çoq meşaqatle bulunır. Mezkür şeylerden daha ziyade Cenab Hudanıñ rahmetine muhtac olduğumuzdan – ona da qolaylıqla nail olmamızın çaresine baqmalı ki, bu da tahsil – ilim ile olur!”
13. Hükema-i-Yunaniyeden birisi bir kün bir cemiyette “tirilik ile ölümün hiç farqı yoqtur”-demiş. Hazır bulunanlardan biriniñ “öyle ise, sen daha ne yaşıyursıñ, ölmelisiñ” yollu itirazına cevaba:”Ben dirilik ile ölümün hiç bir farqı yoqtur dedim. Daha ölümü ihtiyare (seçilmesine – İ.K.) mücib (sebebi –İ.K.) ne?” – demiş.

14. Ebu Abdullah El' Sinceriy nezdinde (yanında –İ.K.) vaazlardan bahs açıldığı bir sırada: “Meclisinde zenginler faqır, faqırlar zengin olmayan vaaz – vaaz degildir! – demiş.
15. Hükemadan (yani alim adamlardan – İ.K.) birine “baqma” demişler – közlerini yummuş, “diñleme” demişler – qulaqlarını qapamış, “söyleme” demişler – ağızını örtmiş, “bilme” demişler – “onda mazurım (yani öl'müşim– İ.K.)” – demiş.
16. Bir qart ile bir yaş arasında lâtife olaraq şu sözler olur:
Yaş: Baba, yolculuq ne zaman?
Qart: Nereye?
Yaş: Ahrete!
Qart: Neden sorduñ?
Yaş: Babama sizin ile bir mektüp yollamaq isterim.
Qart: Yahşı, ama ben cehenneme oğramayacağım! Sen baq da, anañ ile könder...
17. Bir hakimden “idare-i-mülkiyiniñ (yani ÷lke idaresiniñ – İ.K.) bir süret-hüsne (güzel biçimde – İ.K.) ceryanı neye mütevakkihtir (bağlıdır –İ.K.)” – deye sual' ittiklerinde, “ehaliniñ memurlara, memurların qanunlara riayetine mütevakkihtir” – cevabını vermiş.
18. Bir hakimden “yalancılardan cezası nedir? –diye sual' ittiklerinde- doğru sözlerine de inanılmamaqtır” – cevabını vermiş.
19. Edepsizin biri bir hakimi “sen felân memlekette degilmisiñ?”-diye tahqir ittiginde, hakim:”Evet, beni memleketim lekedar idiyur (yani lekeley –İ.K.), sen ise memleketini lekedar idiyursiñ”-cevabını vermiş.
20. Faqırın biri dostundan biraz aqça isteyup mektüp yazar. Dostu ise mektübün arqasına:”Bu künlerde aqçadan ziyade tarlığım olduğundan, ricañızı maateessüf eda idemeyeceğim” sözlerini yazıp geri yollar. Faqır tekrar şöyle bir şey yazıp yollar:”Dostum! Eger bu yazdığınız doğru ise, Allah yalan itsun, eger yalan ise, doğru itsun!”
21. Arab ulemasından biri hanesiniñ qapusu üzerine:”Benim haneme şerr (hayırsızlıq, fenalıq –İ.K.) kirmez!”... ibaresini yazar. Bunu kören bir hakim “aceba, qadımı nereden kirer?” –demiş.
22. Ehl' Allahtan birine sadedilin biri (yani saf, alçaqgönüllilerin biri –İ.K.):”Sizin Hızır peyğamber ile ara-sıra körüştiğimizi işidiyoruz, aceba, haqiqatmı? –sualine cevaba külerək:”Oğlum, Hızır körene taacip olunmaz, arayana taacip olunır!” –demiş.
23. Mervaniyünden (yani rivayetlerde sözü yürütülen –İ.K.) celf (kibirli, fodulı –İ.K.) Süleyman bin Abdülmülük, zi şerefi bulunan (itibarlı, şerefli olğan –İ.K.) Ümer bin Abdülaziz ile bir kün birlikte oturmaqta iken, şiddetli kök gürültisi işidiliyor. Süleyman qorqusundan yere qapanır. Ümer bin Abdülaziz asla qorqmayıp:”Rahmetin sadasından bu qadar qorqulır (ise), azabın sadası, aceba, nasıl olmaq lâzim kelir” – demiş.
24. Bir kün bir adamın birine “közleriñiz neden bozuldu?” –deyince, “sizin gibi bir heyli yarım aqıllılara baqmaqtan” –demiş.
25. Hakimadan birine aqıl, yani aqıllı kimdir? –dediklerinde, “zuhre çıqınca (yani ihtiyac olduğı vaqıtta –İ.K.) mahcubiyeti mücip olacaq (yani qapalı, gizli olacaq –İ.K.) bir işi gizlide ertekap itmeyendir (gizli olaraq yapmağandır –İ.K.)” – demiş.

Qırımtatarca'nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı

Hazırlağan Kemâl Qoñurat.

aglomerat	агломерат	ağaçbiti	пси́лля, листо́блoшка
aglomerasyon	агломерация	ağaççıl	древесный
aglomerasyonel	агломерационный	ağaçşek	козлы (подмостки)
agnostik	<i>филос.</i> агностик	ağaçlaş -maq	одеревенеть
agnostisizm	агностицизм	ağaçsım	похожий на древесину
agnosya	<i>мед.</i> агнозия, расстройство распознавания предметов	ağaçtaş	ксилолит
agóni	агония	ağalarca	по-братски (заботливо)
agonile -mek	агонизировать	ağalan -maq	важничать
agorafóbya	агорафобия, боязнь открытых пространств	ağalıq, -ği	великодушие
agráfya	аграфия, потеря способности писать	ağan	поднимающийся, восходящий метеор
agrар	аграрный	ağanyıldız	<i>собир.</i> братья
agrár -sanayi	агропромышленный	ağa -qardaş	по-братски
agrарyacı	аграрий	ağa-qardaşlarca	становиться белым; бледнеть
agregat	агрегат	ağar -maq	старшина (у евреев, караимов)
agregatsal	агрегатный	ağaraq	белый, светлый; седой
agressiv	агрессивный	ağarıq	делать белым
agressivlik	агрессивность; - gi	ağart -maq	белизна
agresya	агрессия	ağartı	отбеливание
agresyacı	агрессор	ağartuv	начало
agrobaz	агробаза	ağaz	сын старшего брата
agrobioloji	агробиология	ağazade	расшитая жёлтым шёлком ткань
agrobiolojik	агробиологический	ağbaniy	1) сетка, сеточка; 2) анат. рети́на
agrocoğrafya	агрогеография	ağçiq	густой сироп
agrohidroloji	агрогидрология	ağda	густеть (о сиропе)
agroiqlimbilimi	агроклиматология	ağdalaş -maq	доводить (варить) до густого состояния
agrokültür	агрокультура	ağdalaştır -maq	с сиропом; перен. слащавый
agrokültürel	агрокультурный	ağdalı	густота, липкость
agromerkez	агроцентр	ağdalılıq, -ği	свалить; перевернуть
agrokimya	агрохимия	ağdar -maq	свалиться; перевернуться
agrometeoroloji	агрометеорология	ağdarıl -maq	1) загон, сарай для скота; 2) гало
agronom	агроном	ağıl	астр. быть окружённым гало
agronomik	агрономический	ağıllan -maq	беловатый, белесоватый
agronomya	агрономия	ağıltım	подъём (ноги)
agro -sanayi	агропромышленный	ağım	с высоким подъёмом (о ступне)
agropropaganda	агропропаганда	ağımlı	упасть, закатиться (о звезде); 2) перейти, перевалить (гору)
agroteknik	агротехнический	ağın -maq 1)	стремянка
agroteknikçi	агротехник	ağingıç	скосившийся вбок; близкий к закату
agroteknike	агротехника	ağıq	трудный, тяжёлый
ağ	сеть; сплетение	ağır	труднопонимаемый
ağ -maq	склониться вбок	ağır -añlaşılğan	на сносях
ağa	старший брат; господин	ağrayaq (h)	степенный
ağabey	господин; старший брат	ağırbaşlı	довольно тяжело или медленно
ağabeylik	положение / обязанности старшего брата или господина	ağırca	тяжело; степенно
ağacan	старший, староста (у христианских общин)	ağırdan	медлительный
ağaca (sına)	(поступать) как подобает старшему брату	ağırdavranışlı	побаливать
ağaç	1) древесина; 2) дерево	ağırgala -maq	
ağaçyayqlı	с деревянной ногой		

ağır -irigen	труднорастворимый; тугоплавкий	ağlavuq	1) плакса; 2) заплаканный
ağır-la -maq	оказывать почести	ağlavuqlıq, -ği	плаксивость
ağır-laş -maq	тяжелеть; ухудшаться	ağlayıcı	плачущий
ağır-laştır -maq	делать тяжёлым; ухудшать	ağlayış	плач; сетования
ağır-lıq, -ği	тяжесть, бремя	ağmayıldız	метеор
ağır-lıqsız	невесомый	ağna -maq	см. avna-
ağır-qanlı	вялый, инертный	ağrı	боль
ağır-qanlılıq -ği	флегматичность	ağrı -maq	болеть
ağır-sal	флегматичный	ağrılı	причиняющий боль
ağır -sabur	степенный, -о	ağrılıq	1) болезнь; 2) больной
ağır-salmaqlı	весомый; тяжеловесный	ağrılıq	больной; пациент
ağır-sın -maq	тяготиться	ağrın -maq	быть огорчённым
ağır-sındır -maq	тяготить	ağrısız	безболезненный, -о
ağır-soluqlı	одышливый	ağrısusturıcı	болеутоляющий
ağır-şaq	диск; блок веретена	ağrıt -maq	причинять боль
ağır-şaqteker	маховое колесо	ağrıtıcı	вызывающий боль
ağır -uslu	рассудительный	ağruv	болезнь
ağır-yağ	мазут, тяжёлое горючее	ağruvlı	больной
ağır-yaralı	тяжелораненный	ağsım	<i>анат.</i> сетчатый
ağır-yuvar	<i>геол.</i> барисфера	ağu	агу!
ağır-yüklü	тяжело нагруженный	ağubebek	младенец
ağış	улетучивание (газа, паров)	ağuçıq	младенец
ağıt	плач над усопшим	ağustos	август
ağıtçı	плакальщица	ağustoböcek	цикада
ağıtla -maq	оплакивать	ağuş	объятия
ağıtlama	оплакивание	ağuv	1) яд; 2) горький
ağız, -ğzi	рот, устье	ağuvağaç	<i>бот.</i> олеандр
ağızbirligi	сговор	ağuvla -maq	отравить
ağızdanayaqlılar	<i>зоол.</i> ротоногие	ağuvlan -maq	быть отравленным
ağızla -maq	взять в рот; укусить	ağuvlı	ядовитый
ağızlan -maq	1) брать грудь впервые; 2) бахвалиться	ağuvluluq, -ği	ядовитость
ağızlandır -maq	кормить грудью впервые	ağuvmantar	ядовитый гриб
ağızlaş -maq	<i>анат.</i> анастомизировать; переругиваться	ağuvot	<i>бот.</i> болиголов пятнистый
ağızlaşma	анастомоз, соустье	ağuvtilli	злой на язык
ağızlı	с большим ртом	ağyar	<i>поэт.</i> соперник (в любви)
ağızlıq, -ği	мундштук; намордник	ağza -maq	выговорить, произнести
ağızsal	устный	ağzaki	устный, -о
ağızsıl	ротовой	ağzar	<i>анат.</i> сетчатая оболочка
ağızsız	держачий пост; бессловесный	ağzav	произношение
ağla -maq	плакать	ah	ах!
ağlamalı	плаксивый (голос)	aha	ага!
ağlamsıq	притворно плачущий	ahbap, -bı	приятель, друг
ağlamsıra -maq	всплакнуть	ahbapça	по-дружески
ağlan -maq	плакаться	ahbaplaş -maq	подружиться
ağlanacaq	прикорбный	ahbaplıq, -ği	приятельские отношения
ağlanuv	причитания	ahd, -di	обет, завет, клятва
ağlanuvçan	вечно жалующийся	ahdet -mek	давать обет, клятву
ağlar çeşme	фонтан слёз (в ханском дворце)	ahdiatiq, -ği	Ветхий завет
ağlaş -maq	плакать вместе	ahdicedit, -di	Новый завет
ağlaşuv	плач (всеобщий)	ahdiy	договорный
ağlat -maq	доводить до слёз	ahdleş -mek	покаяться взаимно
ağlatıcı	заставляющий плакать;	ahdli	связанный клятвой
ağlav	слезоточивый	ahdname	конвенция, пакт
	плач	ahdsiken	нарушивший клятву
		ahdüpeyman	клятвенные обещания
		ahenk	аккорд, благозвучие
		ahenkdeş	созвучный
		ahenkle -mek	настроить музыкальный инструмент

ahenkli	благозвучный, мелодичный	ajurlı	ажурный
ahenklileş -mek	стать мелодичным	aka	<i>диал.</i> старший брат
ahenklileştir -mek	сделать мелодичным	akademik	академик
ahenksiz	неблагозвучный	akademizm	академизм
ahenksizlik, -gi	неблагозвучие	akademisel	академический
aheste	медленный, -но	akademşehirçik	академгородок
ahfat	потомки; последователи	akademya	академия
ahfeş	подлеповатый	akasya	<i>бот.</i> акация
ahı (x)*	брат	akis, aksi	отражение; рефлекс; противоположность
ahilda -maq	ахать		
ahıldı	ахи и охи	akkompanye	аккомпанемент
ahım -şahım	распрекрасный	akkompanyeci	аккомпаниатор
ahır* (x)	стойло	akkord	<i>муз.</i> аккорд; настройка
ahırla (x) -maq	застояться в стойле	akkordcu	настройщик
ahubaba (x)	старшина община	akkordeon	аккордеон
ahi (x)	брат мой! (обращение)	akkordeoncu	аккордеонист
ahilik (x), -gi	братство (общинное)	akkordla	настраивать (инструмент)
ahir (x)	конец, -чный	akkordlu	<i>муз.</i> настроенный
ahirzaman (x)	конец света	akkordsiz	<i>муз.</i> расстроенный
ahiret (x), -ti	тот свет	akkredite	аккредитация
ahkâm	предписания; суждения	akkreditiv	аккредитив
ahla -maq	ахать	akkreditle -mek	аккредитовать
ahlap (x), -bı	дикая груша	akkreditlen -mek	быть аккредитованным
ahlâq (x), -ği	мораль, нравственность	akkreditlengen	аккредитованный
ahlâqça (x)	нравственно, морально	akr	акр
ahlâqçı (x)	моралист	akril	<i>хим.</i> акрил
ahlâqlı (x)	(высоко) нравственный	akrobat	акробат
ahlâqsal (x)	этический, моральный	akrobatlıq, -ği	акробатика
ahlâqsız (x)	безнравственный	akropol, -li	Акрополь
ahlâqsızlıq (x), -ği	безнравственность	akroşir	акростих
ahlâqiy (x)	этический, моральный	akselerle -mek,	<i>физ.</i> ускорять
ahlâqiyat (x), -tı	этика	akselerlen -mek	<i>физ.</i> ускоряться
ahlâq -tış(x)	аморальный, неэтичный	akselerlenme	<i>биол.</i> акселерация
ahmaq (x), -ği	глупец, дурак	akselerator	акселератор
ahmaqçasına (x)	по-дурацки	akseptans	<i>ком.</i> акцепт
ahmaqıq (x), -ği	глупость, дурь	aksesuar	аксессуары
ahtapot (x), -tı	<i>зоол.</i> осьминог	aksesuarcu	<i>театр.</i> бутафор
ahu, -sı	<i>зоол.</i> серна, дикая коза	aksi	1) противоположное; 2) противоположный
ahubaba	1) старичок; 2) заядлый курильщик	aksial	<i>тех.</i> осевой
ahudutu, -mı	<i>бот.</i> малина	aksidevrim	контрреволюция
ahuközlü, -ni	с большими глазами	aksilen -mek	противиться
ahval, -li	мн. ч. от hal	aksilik	противодействие
aidiyet	принадлежность, подведомственность	aksine	наоборот
aidiyetle	счесть относящимся к чему-л.	aksiom	аксиома
aile	семья	aksiomatik	аксиоматический
ailece	всей семьей	aksiseda	эхо
aileli	имеющий семью	aksyon	акция (<i>тж. финанс.</i>)
aileviy	семейный	aksyoner	акционер
ait	принадлежащий к кому-чему-л.	aksolotl	<i>зоол.</i> аксолотль
aitlik	принадлежность	akt	акт
ajder	змей, дракон	aktinium	<i>хим.</i> актиний
ajderyılan	змей, дракон	aktinya	<i>зоол.</i> актиния
ajitasyon	ажитация, возбуждение	aktiv	1) актив; 2) активный
ajur	ажур	aktivator	активатор
		aktivist	активист

* Yanında "x" işareti olğan sözlerde "h" harfi kiril elifbesindeki "x" kibi oqulur.

aktivleş -mek	активизироваться	alala -maq	делать пятнистым,
aktivleştir -mek	активизировать		камуфлировать
aktivlik, -gi	активность		ату! улюлю!
aktör	актёр	alâlayt	улюлюкать
aktörlik	актёрство	alâlaytla -maq	замызганный
aktris	актриса	alamaç -bulamaç	(разношерстная) толпа
aktüel	актуальный	alaman	признак; примета
aktüellik, -gi	актуальность	alâmet, -ti	моментально
akustik, -gi	акустический	alâminut	модный
akustike	акустика	alâmod	площадь, поле
akümülle -mek	аккумулировать	alan	пленэрист (художник)
akümüllen -mek	аккумулироваться	alancı	захват, конфискация
akümüllengen	аккумулированный	alanç	площадка
akümüllenme	аккумуляция	alançiq, -ği	витязь
akümüllátor	аккумулятор	alanğasar	на английский манер
akvalang	акваланг	alângle	разграбленный
akvalancı	аквалангист	alan -talan	озираться
akvamarin	аквамарин	alañla -maq	пятнистый олень
akvanavt	акванавт	alâpuğu	1) связь; 2) отношение
akvaryum	аквариум	alâqa	работник связи
akvaryumcı	аквариумист	alâqacı	имеющий отношение
akvatinte	акватинта (<i>процесс; картина</i>)	alâqadar	причастность
akvatipya	акватипия	alâqadarlıq, -ği	имеющий отношение
akvatorya	акватория	alâqalı	зоол. сойка
akzis	акциз	alâqarğa	не имеющий отношения
akzisel	акцизный	alâqasız	безучастно
al	альт	alâqasızca	безучастность
al -maq	брать, взять	alâqasızlıq, -ği	мутный; муторный
alâ	отличный	alaq -bulaq	пёстрый
alabalıq, -ği	зоол. форель	ala -qula	алеть
alabalıqsoylar	зоол. лососёвые	alar -maq	холощенный конь, мерин
alabanda	мор. борт; залп с одного борта	alaşa	сплав (металлов)
alabars	зоол. леопард	alaşım	легированный
alabota	бот. лебеда	alaşımlı	тело; масса тела
alabros	стриженный под бобр	alat, -tı	мин. оникс
alaca	шёлк в полоску	alataş	в теле; грузный (человек)
alacaacıq, -ği	минер. халцедон	alath	на турецкий лад
alaca -berece	сдача и приёмка	alâtürka	любитель всего турецкого
alacaq, -ği	долг (<i>который следует получить</i>)	alâtürkacı	горячий, вспыльчивый
alacaqaranlıq, -ği	сумерки	alavcan	1) передача (<i>из рук в руки</i>);
alacaq -berecek, -ği	деловые отношения	alâverec	2) перепродажа
alacaqlı	кредитор	alavereci	перекупщик
alacalı	пёстрый	alay	1) весь, всё; 2) процессия;
alacalıq, -ği	1) пестрота; 2) сумерки		3) полк; 4) <i>диал.</i> так
alaca melevsê	бот. анютины глазки	alay -maq	(о глазах): закатиться
alâcı	отличник	alay -artıq	в большей степени
alâçam	бот. ель европейская	alay -bulay	тем более
alâçubar	пёстрый	alaydaş	однополчанин
alaçuq	сторожка; лачуга	alayış	показное, помпа
alâfranga	европейский, на европейский лад	alayışlı	показушный
alâfrangacılıq, -ği	подражание европейским обычаям	alaylan -maq	ополчиться
alâfrangalaş -maq	подражать европейцам	alaylandır -maq	ополчать
alâfrangalıq, -ği	европейские манеры	alaylı	самоучка
alâgarson	(стрижка) под мальчика	alaylıq, -ği	обычный, повседневный
alakiyik	зоол. лань	alaysa	см. aysa
		alayt -maq	закатить (глаза)
		alaz	1) пламя;
			2) огонь (как элемент)

alazla -maq	опалить; выжигать	aldanç, aldançaq, -ği	легковерный
alazlama	<i>мед.</i> эритема	aldançaqlıq, -ği	легковерие
alazlan -maq	пламенеть, загореться	aldanış	самообман
	пламенем	aldar Köse	герой сказок - безбородый
aláztaş	ляпис		обманщик
albalaq	цветастые женские штаны	aldártaş	<i>минер.</i> обманка
albastı	женщина - злой дух	aldat -maq	обманывать
albatros	<i>зоол.</i> альбатрос	aldatıcı	1) обманчивый; 2) обманщик
albav	жёсткая (о воде)	aldatıcılıq, -ği	обманные действия
albay	полковник	aldatıl -maq	быть обманутым
albaylıq, -ği	звание полковника	aldatış	1) обман; 2) супружеская измена; 3) дезинформация
âlbinizm	<i>мед.</i> альбинизм		обман
âlbinos	альбинос	aldatuv	1) обман; 2) супружеская измена
âlbom	альбом	aldav	1) обманщик; 2) изменник
âlbumin	альбумин	aldavcı	прибегание к обману
âlbuminürye	<i>мед.</i> альбуминурия	aldavcılıq, -ği	уговоры
albura	1) опрокидывание (судна); 2) уборка парусов	aldav -sıltav	без обмана
	розоватый	aldavsız	обманчивый
alcaraq, -ği	алгебра	aldayıcı	<i>хим.</i> альдегид
alcebir	алгебраический	aldehid	1) сперва; 2) раньше, до
alcebrıy	выжить из ума (от старости)	aldın	передний
alcı -maq	говорить, делать глупости	aldınğı	заранее, загодя
alcıra -maq	позволять дурачиться	aldından	1) заставлять брать;
alcırat -maq	выживший из ума	aldır -maq	2) заметить
alcıravuq	низенький	aldırmaz	равнодушный
alçaçlıq, -ği	1) низко; 2) тихонечко	aldırmazlıq, -ği	равнодушие
alçaçlıqtan	1) смириться; 2) оседать;	aldırtma -maq	не давать заметить
alçal -maq	3) унижаться	aldırtma	авансцена
	низость, подлость	aldırtma	переднего ряда (о гласных)
alçalış	1) падение; 2) геол. оседание	aldırtma	переднее небо
alçalma	1) понижать; 2) опускать;	aldırtma	предыстория
alçalt	3) унижать	aldırtma	предвкушение
	унижающий	aldırtma	<i>лит.</i> анафора
alçaltıcı	1) низкий; подлый; 2) подлец	aldırtma	александрический (стих)
alçaq, -ği	<i>физ.</i> низкое давление	aldırtma	<i>минер.</i> александрит
alçáqbasınç	довольно низко	aldırtma	алексия, потеря способности
alçáqça	низко, подло	aldırtma	читать
alçaqcasına	скромный	aldırtma	изумительный, -о
alçaqgöñüllü	скромность	aldırtma	поспешно, в спешке
alçaqgöñüllilik, -gi	опускаться; перен. деградировать	aldırtma	обычный, заурядный
alçaqla -maq	делать низким; снижать	aldırtma	обыденность
alçaqlat -maq	низкое положение; перен. низость	aldırtma	кажется
alçaqlıq, -ği	(по)ниже	aldırtma	по оплошности
alçaraq, -ği	приосаниться, сесть с важным	aldırtma	по правилам
alçay -maq	видом	aldırtma	как правило
	1) гипс; 2) сторона, бок альчика	aldırtma	в особенности
alçı	накладывать гипс	aldırtma	1) флаг; 2) полумесяц (на
alçıla -maq	1) идущий впереди; авангард;	aldırtma	шпиле мечети)
alçın	2) название тюркского племени	aldırtma	(окружающий) мир
	авангардизм	aldırtma	знаменосец
alçınlıq, -ği	<i>минер.</i> гипс	aldırtma	покоритель
alçıttaş	передняя часть	aldırtma	мирской, земной, светский
ald	обманывать	aldırtma	всемирный
alda -maq	шест для снятия фруктов с	aldırtma	всемирно-исторический
Áldaber	высоких ветвей	aldırtma	<i>арго</i> шикарный
	<i>минер.</i> обманка	aldırtma	публичный, гласный
aldaç	быть обманутым, обмануться	aldırtma	гласность, публичность

alésta	<i>мор.</i> готов! есть!	alın	1) подать; 2) взятие; покупка
alet, -ti	1) инструмент; 2) часть тела, орган	alımcı	сборщик податей
aletli	снабжённый инструментом	alımlı	привлекательный
Aleuthi	алеут	alımlılıq, -ği	привлекательность
alev	пламя	alımsa	взятка
aleviy	последователь али, шиит	alımsaq, -ği	взяточник
aleviylik, -gi	шиизм	alımsaqlıq, -ği	взяточничество
alevle -mek	зажигать, разжигать (тж. перен.)	alın -satım	купля-продажа
alevlen -mek	воспламениться	alımsız	не привлекательный
alevlendir -mek	воспламенять, разжигать	alın	лоб
alevlendirme	разжигание	alın -maq	1) воспламеняться; 2) расстраиваться
alevlenici	легковоспламеняющийся	alınbalıq, -ği	<i>зоол.</i> лобан
alevlenir	легковоспламеняющийся	alındı	расписка, квитанция
alevlenme	воспламенение	alındır -maq	воспламенять, разжечь
alevlenme	невоспламеняющийся	alınğan	впечатлительный; мнительный
alevli	пламенный	alınğanlıq, -ği	впечатлительность
aleyh	против (кого-чего-л.)	alınğı	трофеи
aleyhdar	противник, оппозиционер	alınış	взятие, захват
aleyhdarlıq, -ği	оппозиция	alınlı	лобастый
aleyhillâne	будь он проклят!	alınlıq	козырёк
aleyhisselâm	мир над ним!	alınma	взятый, заимствованный
aleyhlen -mek	выступать против	alınsaçı	чёлка
aleyhlendir -mek	настраивать против	alınsaçlı	с чёлкой
aleykümüsselâm	и вам мир!	alıntı	заимствование (слов)
âlfa	альфа	alıntıla -maq	заимствовать (слова)
âlfa -daneçikler	альфа частицы	alınuv	взятие, захват
âlfa -ışınım	альфа-излучение	alıpbarıcı	ведущий (программы)
âlfa -ışınlanma	альфа-облучение	alıp -berecek	деловые отношения
âlfa -ışınlar	альфа-лучи	alıpqaçıcı	похититель
âlfa -parçalanış	альфа-распад	alıpsatıcı	перекупщик
âlfa -radioaktiv	альфа-радиоактивный	alıpsatıcılıq	купля-продажа
âlfa -		alıq	1) олух; 2) придурковатый
radioaktivlik, -gi	альфа-радиоактивность	alıqçasına	как олух
âlfa -sayaç	альфа-счётчик	alıqlan -maq	<i>жарг.</i> “балдеть”, дурачиться
âlfons	альфонс	alıqlaş -maq	поглупеть
algarina	<i>мор.</i> плавучий кран	alıqlıq	отупевший вид
algoritm	алгоритм	alıqsıra -maq	бредить, говорить вздор
alğasavuq	склонный к треволнениям	alıqtır -maq	1) потрясти; ошеломить; 2) отшвырнуть, отбросить
alğasla -maq	тревожиться (за кого-л.)	alış	взятие
alğaslandır -maq	заставлять волноваться, переживать	alış -maq	привыкать
alğaslav	треволнения	alışıl -maq	<i>безл.</i> от alışmaq
alğav -dalğav	в волнении (о море, обществе)	alışıq	привыкший; приучённый
alğı	1. 1) взятка (с улья); 2) трофей; 3) восприятие; 2. передний	alışıqlıq, -ği	навык; приучённость
alğıda	намедни	alışıqsız	непривыкший
alğıla -maq	воспринимать	alışqan	привыкший
alğılan -maq	восприниматься	alışqanlıq, -ği	привычка
alğılanabilir	познаваемый	alışqı	привычка
alğınlı	поддающийся, подверженный	alışqın	привыкший
alğınlıq, -ği	подверженность	alıştır -maq	приучить, приводить, приручить
alğır	хваткий	alışveriş	купля-продажа; торговля
alğırılıq, -ği	хваткость	alışverişçi	торговец
alhidad	<i>геод.</i> алидада	alışverişçilik, -ği	занятие торговлей
alıcı	1) покупатель; 2) берущий, покупающий	alibi	алиби
alıça	бот. алыча	alim	учёный; мудрый
		alimallah	клянусь Аллахом

alimane	как подобает учёному	Alman	немец, -кий
aliment	алименты	almanak	альманах
alimentçi	алиментщик	almanca	1) по-немецки; 2) немецкий язык
alimlik	учённость	almandin	<i>минер.</i> альмандин
aliy	высший; возвышенный	almankümüşi	мельхиор
aliycenap	великодушный	almanlaş -maq	онемечиться
aliycenaplıq, -ği	великодушие	almanlaşdır -maq	онемечить
aliyşan	достолавный	almaş	1) перестановка; 2) местоимение; 3) “двинутый” (<i>ирон.</i>)
aliyülalâ	наилучший	almaş -maq	перемежаться, чередоваться
alizarin	<i>хим.</i> ализарин	almaşıcı	перемежающийся
alize	<i>метеор.</i> пассат	almaşiq	1) перестановленный; 2) перемежающийся
alkaloid	<i>хим.</i> алкалоид	almaşın -maq	менять друг друга (в работе)
alkalölçer	<i>хим.</i> алкалиметр	almaşınuv	чередование; смена
alkarna	проволочная сеть для ловли мидий	almaşlıq, -ği	(<i>ирон.</i>) “двинутость”
alkühül, -li	алкоголь, спирт	almaştır -maq	менять, перестановить
alkühüllü	алкогольный	alnaç	фасад, передняя сторона
allah, -ha	Аллах	alo	алло!
allahlı	почитающий Аллаха; совестливый	aloe	<i>бот.</i> алоэ
allahlıq, -ği	1) божественность; 2) беспомощный; слабоумный	alp	витязь
allahsız	безбожник	alpan -talpan	(ходить) вперевалочку
allâlem	кажется	âlpaka	<i>зоол.</i> альпака
allâme	большой учёный, эрудит	âlpinarium	альпинариум
allan -maq	1) заалеть (о заре); 2) румянить щёки	âlpiniada	альпиниада
allandır -maq	делать румяным	âlpiyen	альпийский
allaq -bullaq	перемешанный, перепутанный	alqı -maq	<i>поэт.</i> благословлять
allegorya	аллегория	alqım	радуга
allegorik	аллегоричный	alqımsı	радужный
allegretto	<i>муз.</i> аллегретто	al -qırmızı	карминовый (цвет)
allegro	<i>муз.</i> аллегро	alqış	одобрение; аплодисменты
allem -qallem	увёртки, уловки	alqışçı	подхалим; апологет
allentri	(какой-то) необычный	alqışçılıq, -ği	подхалимаж; аполлогия
allerji	<i>мед.</i> аллергия	alqışla -maq	одобрять; благословлять
allerjik	аллергический	alqışlan -maq	быть благословляемым; иметь успех
allı	имеющий красный цвет	alqışlı	благодарственный
allı -güllü	цветастый	al -qızıl	пурпурный
allı -pullu	разодетый в яркие цвета	alt	1) низ, дно; 2) нижний
allı -sarılı	алоэ с жёлтым	altañ	подсознание
allı -yeşilli	алоэ с зелёным; броский	alt -añsal	подсознательный
allıq, -ği	1) алый цвет; 2) румяна	alt -aqıntı	подводное течение
alligator	<i>зоол.</i> аллигатор	altav	шестеро
alliterasyon	<i>лит.</i> аллитерация	altavlaş -maq	собраться вшестером
allopatya	<i>мед.</i> аллопатия	altaylı	алтаец
allopatik	аллопатический	altbadana	грунтовка (под побелку)
alloskop	аллоскоп	altboya	грунтовка (под покраску)
alloterapi	<i>мед.</i> аллотерапия	altbölüm	подраздел
allotropi	<i>хим.</i> аллотропия	altcins	<i>биол.</i> подвид
allotropik	<i>хим.</i> аллотропический	altçeñe	нижняя челюсть
allüviy	<i>геол.</i> аллювий	altçı	старшая жена (в многобрачии)
allüviyel	аллювиальный	altdünya	1) преисподняя; 2) дно (общество)
alma	1) яблоко; 2) название племени	âlternativ	альтернатива, -ный
almaç	<i>тех.</i> ресивер	âlternator	генератор переменного тока
almaçıq, -ği	1) яблочко; 2) <i>анат.</i> скула	altfar	подфарник (автомобиля)
almalıq, -ği	яблоневый сад		
almalı -salmalı	съёмный, разборный		

altfısıltı	подсказка	altlı -üstlü	состоящий из верха и низа;
altkeçit	путепровод		двойка
altkira	субаренда	altmış	шестьдесят
altkişi	недочеловек, уберменш	altmışar	по шестидесяти единиц
altı	шесть; шестёрка	altmışdörtlük	муз. нота в одну шестьдесят
altayaqlı	<i>разг.</i> расторопный; вездесущий		четвёртую
altaylıq	шестимесячный	altmışıncı	шестидесятый
altıgen	шестиугольник	altmışla -maq	достигнуть
altküşeli	шестиугольный		шестидесятилетнего возраста
altküşelik, -gi	шестиугольник	altmışlarında	в возрасте от 61 до 69 лет
altkünülik, -gi	1) шестидневный; 2) шестидневка	altmışlıq, -ği	1) шестидесятилетний; 2) содержащий 60 единиц чего-л.
altkürekli	шестивёсельный		субстанция (<i>филос.</i>)
altılı	шестёрка (карт)	altnesne	муз. альт (голос и инструмент)
altılıq	содержащий шесть единиц	âlto	подлесок, подлесье
altın	золото	altorman	1) поросль; 2) подсед (меха)
altınbaş	златоглавый (о мечети, церкви и т. п.)	altösün	подкладное судно
	шестой	altsavut	подсчёт, итог
altıncı	<i>бот.</i> рвотный корень	altsayı	подоплека, скрытая причина
altıncökü	<i>разг.</i> алчный	altsebep, -bi	<i>биол.</i> подкласс
altıncözlü	<i>разг.</i> драгоценности	altsınıf	подотдел
altın -kümüş	золотить	altşübe	<i>бот.</i> , <i>зоол.</i> подпорядок,
altınla -maq	1) содержащий золото; 2) богатый	alttaqım	подотряд
altınlı	<i>ист.</i> Золотая Орда	alttektst	подтекст
altın Orda	<i>бот.</i> листовик колопендровый	altteri	<i>биол.</i> гиподерма
altınnotu	золотисто-жёлтый	alttopraq, -ği	подпочва
altınsarı	златовласый; златокудрый	alttürek	<i>анат.</i> гипофиз
altınsaçlı	“жидкое золото”, глянецгольд	alt -üst	в беспорядке, вверх дном
altınsır	(для росписи посуды, т. п.)	altyam	подстанция
	расписанный золотом	altyapı	<i>филос.</i> базис
altınsırlı	<i>хим.</i> царская водка	altyapısıl	базисный
altınsuvu	<i>бот.</i> лютик едкий	altyazı	сноска; объяснение к иллюстрации
altıntabaq, -ği	<i>бот.</i> ноготки		взятие
altıntırnaq, -ği	<i>бот.</i> грейпфрут	aluv	алюминиевый
altıntop	качать человека, взяв за руки и за ноги	alümin	глинозём
altıoqqa et -mek	1) шестипалый; 2) <i>зоол.</i> тунец	alüminat	<i>хим.</i> алимносиликат
altıparmaq	шестизарядный револьвер	alüminosilistaş	алюминий
altıpat	подспудный; подразумеваемый	alüminium	галушки
altıq	в шесть раз; в шесть слоёв	alüşke	<i>анат.</i> альвеола
altıqat	<i>астр.</i> Кассиопея	alveöl, -li	<i>линг.</i> альвеолярный
Altıqardaş	подразумевать	alveölâr	краснощёкий
altıqla -maq	подразумеваться	alyanaq, -ği	альянс
altıqlan -maq	по-шести	âlyans	<i>физиол.</i> эритроцит
altışar	<i>с.-х.</i> шестипольный	alyuvar	<i>груб.</i> женский половой орган
altıtarlahı	<i>с.-х.</i> шестиполье	am	1) союз но, однако; 2) частица ну и...!
altıtarlılıq, -ği	шестиконечный	ama	цель; мишень
altı -uclu	1) шестилетний; 2) шестилетка	amac	иметь целью что-л.
altıyıllıq, -ği	подминать под себя; одолеть;	amacla -maq	имеющий какую-л. цель
altla -maq	подвергаться	amaclı	целеустремлённость
altlan -maq	подверженность	amaclılıq, -ği	бесцельный, -о
altlanğanlıq, -ği	подвергать	amacsız	отсутствие цели
altlandır -maq	подвергаться, быть	amacsızlıq, -ği	1) <i>межд.</i> помилуйте!, пощадите! 2) пощада
altlandırıl -maq	подвергаемым	aman	заложник
altlandırılğan	подвергшийся	amanat, -tı	в здравии и безопасности
altlıq, -ği	подставка; станина	aman -esen	

aman -esenlik, -gi	здравие и безопасность	amiy	простой, простонародный
amanlıq, -ği	благополучие	amiyane	просторечный, -о; вульгарный, -о
amansız	беспощадный	amiyat, -tı	посредник, примиритель
amansızca	беспощадно	amma	см. ama
amansızlıq, -ği	беспощадность	amme	1) всеобщий;
amazon	амазонка	ammeviy	2) народная масса
ambal	<i>жарг.</i> амбал, увалень	ammeviyleş -mek	всенародный, массовый
ambalaj	упаковка, тара	ammeviyleştir -mek	становиться всенародным
ambisyon, -nı	амбиция		делать всенародным,
ambisyonlu	амбициозный		популяризовать
ambon	(церковный) амвон	ammeviylik, -gi	всенародность
ambulans	карета скорой помощи	ammiak, -ki	<i>хим.</i> аммиак
ambulatorik	амбулаторный	ammiaklı	аммиачный
ambulatorya	амбулатория	ammonal	аммонал
amel, -li	1) действие; 2) практика	ammonak, -ki	<i>хим.</i> нашатырный спирт
amelen	практически, на деле	ammonium	<i>хим.</i> аммоний
ameliy	1) практический;	amnesti	амнистия
	2) действенный	amnestile -mek	амнистировать
ameliyat, -tı	1) практическая деятельность;	amnezya	амнезия, потеря памяти
	2) хирургическая операция	amnion	<i>анат.</i> амнион
ameliyatçı	1) практик; 2) практикант;	amor	<i>миф., поэт.</i> Амур
	3) хирург-оператор	amorâl	аморальный
ameliyathane (x)	операционная	amorâlce	аморальный, -о
amelsız	бездеятельный	amorâllik, -gi	аморальность
amenna	ну хорошо! ладно!	amorf	аморфный
amer	настойка (водка)	amorflıq, -ği	аморфность
amerikalı	американец	amorti	погашение (облигаций)
Amerikan	1)американец; 2)американский	amortizator	<i>тех.</i> амортизатор
amerikanca	по-американский	amortiz	<i>тех.</i> амортизация
amerikancı	американист	amortizel	амортизационный
amerikanizm	американизм	amortizle -mek	амортизировать
amerikanlaş -maq	американизироваться	amortizman	<i>экон.</i> амортизация
amerikan-laştır -maq	американизировать	amper	<i>физ.</i> ампер
amerisium	<i>хим.</i> америций	amperlik	в ... ампер
ametel	неметалл	amperölçer	амперметр
ametallik	неметаллический	ampersaat	<i>физ.</i> амперчас
ametist	<i>минер.</i> аметист	ampir	<i>архит.</i> ампир
amfibrakis	<i>лит.</i> амфибрахий	amplife	<i>физ., элек.</i> усиление
amfiyba	<i>зоол.</i> амфибия	amplifikator	<i>элек.</i> усилитель
amfiteatro	амфитеатр	amplitüd	<i>физ.</i> амплитуда
amfor	амфора	amplua	амплуа
amhar	амхарец, эфиоп	ampüte (etmek)	<i>мед.</i> ампутировать
amibye	<i>зоол.</i> амёба	amyant	<i>минер.</i> асбест
amibyesim	амёбовидный	an	момент, мгновение
amidler	<i>хим.</i> амиды	ana	мать
amil	1) действующий; деятельный;	ana - baba	родители, мать и отец
	2) фактор; мотив	anabaptist	<i>рел.</i> анабаптист
amin	<i>хим.</i> амин	anabaptizm	<i>рел.</i> анабаптизм
amin	аминь!	anabaş	(овце)матка
aminoekşilikler	<i>хим.</i> аминокислоты	anabioz	<i>биол.</i> анабиоз
aminoplast	<i>хим.</i> аминопласт	anaca (sına)	как подбавает матери
âmir	1) начальник; 2) военачальник,	anacıl	привязанный к матери
	командир; 3) правитель	anaç	достигшая зрелости, взрослая;
amirâl, -li	адмирал	anaça	матеря
amirâllik, -gi	1) адмиральское звание;	anaçiq, -ği	названная мать
	2) адмиралтейство	anaçla (n) -maq	матушка
âmirlik, -gi	пост, функция начальника	anaçlıq, -ği	достичь зрелости
			зрелый возраст

anadaş	родные по матери	anasız	сирота без матери
Anadolulıh	анадолиец	anasızlıq, -ği	сиротство без матери
anaerki	матриархат	anason, -nı	<i>бот.</i> анис
anaerkil	матриархальный	anastomoz	<i>мед.</i> анастомоз
anafor	I. отражённая волна (морская)	anaşa	маковая соломка (наркотик)
anafor	II. деревенщина	anaşacı	наркоман
anáfora	<i>лит.</i> анафора	anatañrı	мать-богиня
anatorcı	любитель даровщины, халявщик	ana tili	родной язык
anatorcılıq, -ği	халявщина	anatomik	анатомический
anatorik	<i>лит.</i> анафорический (стих)	anatomist	анатом
anatorla -maq	наживаться	anatomla -maq	анатомировать
anagram	анаграмма	anatomya	анатомия
anahtar (x)	ключ	anayasa	конституция
anahtarçı (x)	ключник	anayasal	конституционный
anahtarlıq (x), -ği	футляр для ключей	anayasacı	конституционалист
anakoluf	<i>линг.</i> анаколупф	anayasacılıq, -ği	конституционализм
anakonda	<i>зоол.</i> анаконда	anayasalı	имеющий конституцию
anakronistik	анахронический	anayol	магистральная дорога
anakronizm	анахронизм	anayön	сторона света
anah	имеющий мать	anayurt	родина
anahq, -ği	1) материнство; 2) мачеха	anbar	амбар, кладовка
analitik	аналитический	anbarcı	кладовщик
analitike	аналитика	anber	амбра
analiz	анализ	anberçiçek	<i>бот.</i> гибискус
analizator	<i>физ.</i> анализатор	anberli	содержащий амбру
analizci	тот, кто занимается анализом	anca	но, однако
analizle -mek	анализировать	ancaq	только, лишь только
analji	<i>мед.</i> анальгия	ancılayın	так, таким образом
analjezi	<i>мед.</i> анальгезия	ançizle -mek	<i>разг.</i> улизнуть
analog	аналог	ançüz	<i>зоол.</i> анчоус
analoji	аналогия	anda	там
analojik	аналогичный	andaki	тамошний
anamal	капитал	anda -mında	там-сям
anamalcılıq, -ği	капитализм	andan -mından	отель-отсель
ana -mına	вот-вот, с минуты на минуту	andante	<i>муз.</i> анданте
anamnez	<i>мед.</i> анамнез	andantino	<i>муз.</i> андантино
ananas	ананас	andavallı	дурачок
ananasoylar	<i>бот.</i> ананасовые	andavallıq, -ği	дурачливость
anane	традиция	andezit	<i>минер.</i> андезит
ananeçi	традиционалист	andız	<i>бот.</i> девясил, дягиль
ananeperest, -ti	традиционалист	ane	<i>анат.</i> лобок
ananeperestlik, -ği	традиционализм	anekdot	анекдот
ananeç, -ti	<i>мед.</i> импотенция	anekdotik	анекдотический
ananeviy	традиционный	anele	<i>мор.</i> скоба якоря
anaoqulu, -na	детский сад	anemi	<i>мед.</i> анемия, малокровие
anapest	<i>лит.</i> анапест	anemik	<i>мед.</i> анемичный
anaqadın	матрона	anemon	<i>бот.</i> анемона
anaqara	материк	aneroïd	<i>тех.</i> анероид
anaqaz	гусыня	anestezle -mek	анестезировать
anaqız	любимица матери	anestezya	анестезия
ana -arı	пчеломатка	anestezyolog	анестезиолог
anarşi	анархия	anestezyoloji	анестезиология
anarşik	анархический	anevrizma	<i>мед.</i> аневризм
anarşist	анархист	anfas	анфас
anarşistçe	(поступать) как анархист	angaje etmek	ангажировать
anasanlı	носящий фамилию матери	angajement	ангажемент
anasır	элементы (<i>арабск. мн. ч.</i>)	anglikan	англиканская (церковь)
		anglikancı	приверженец англиканства

Huve'l - Hayyü'l – Bâqî

Qırım Geray ğazâ-pîşe han-ı âlişân
Ki misli olmadı meşhûd çeşm-i çerh-i kebûd.

Bu taht-gâh-ı fenâdan çün eyledi rihlet
Qonağı menzil-i uqbâ ola bi-emr-i Vedûd.

Dedim duâ ile târih cevherini, Edîb,
Qırım Geray olasın tâcdâr-ı hulûd

Sene 1183 (H)
(M.1769)

*Qırım Hanı Qırım Geraynî (1719-1769; Hanlığı:
1758-64; 1768-69) Bağçasarayda Han Saraynî
mezarlığındaki qabriniñ körünişi.*

Bugünkü qırımtatarcası ile:

1. O Allah'tır ki, sonsuz hayatnî sahibidir!
Qırım Geray, ğaza işlerini maqsad edingen öyle şanı yüce bir han ki, mavî köknî közü oña beñzer birisini daha körmedi.
2. Madem ki, bu faniy paytahtan köçti, çoq şefqatlı Allahnî emri ile qonağı ebediyet alemi olsun
3. Ey, Edip, dua ile şu tarih cevherini dedim:“Qırım Geray! Ebediylik yurdunî taclı hükümdarı ol!”

İhtar: Çeşit bakımından **noqtalı tarihnî** bir örneği olğan bu tarih (soñ beyitteki “gevher” sözü de buña işaret eter), tarih mısrası olğan altıncı mısradaki yalnız noqtalı harflernî toplanması ile bulunır. (Baq arap harfli şeklini). Bu harflernî sayı degerleri toplandığında (100 (Qaf)+10x3 (Ye, 3dane)+50 (Nun)+400(Te)+3(Cim)+600(Hı)= 1183) Qırım Geraynî vefat tarihi olğan Hicriy 1183 (Milâdiy 1769) senesi çıkar.

Nevbetteki sayıda:

Zıncırlı Medreseniñ açılış merasiminde (1500 s.) I. Meñli Geray Hannıñ söylegen nutqu.

Şair İsmetiyniñ hayat ve eserlerine dair yañı bilgiler.

“Günsel”niñ Ansiklopedisi

Halq yaratıcılığı hazinesinden

Peyğamberler haqqında qıssalar

Haza Hikâyet-i Yusuf aleyhisselâm ve Zeliha (devamı)